

TAMPEREEN YLIOPISTO

Marko Ojala

”Ottaa lahtarimukulan piikinkärkeen, sillähän siitä pääsee!”

Aikalaiskaunokirjallisuuden kuva lapsista ja nuorista vuoden 1918 tapahtumissa

Historian sivuainetutkielma
Tampere 2008

Tampereen yliopisto

Historiatieteen laitos

OJALA, MARKO: ”Ottaa lahtarimukulan piikinkärkeen, sillähän siitä pääsee!”

Aikalaiskaunokirjallisuuden kuva lapsista ja nuorista vuoden 1918 tapahtumissa

Sivuainetutkielma, 63 s., + 3 liites.

Historia

Toukokuu 2008

Suomen vuoden 1918 sisällissotaa on tutkittu paljon, mutta lasten roolia ajan tapahtumissa vähemmän. Aikalaiskaunokirjallisuudesta taas on etsitty näkemyksiä sodan syistä ja luonteesta. Sivuainetutkielmassani selvitän, miten lapsia ja nuoria kuvataan pian sodan jälkeen ilmestyneessä kaunokirjallisuudessa. Tutkin, minkälaisia diskursseja ja sitä kautta minkälaisia arvoja ja asenteita kuvauksiin liittyy. Tiivistettynä kuvaukset liittyvät joko nuoriin sodassa tai lapsiin ja nuoriin kotirintamalla ja sodan jaloissa. Näkökulmani on kirjallisuudentutkimuksen katsannossa kontekstipainotteinen ja historiantutkimuksena se lähestyy aatehistoriallista otetta.

Tutkielmani lähteet ovat Hilja Haahdin *Todistaja* (1921), Jarl Hemmerin *Onni Kalpa* (1921), Arvi Järventauksen *Tykkien Virsi* (1918), Ilmari Kiannon *Elämän ja kuoleman kentältä* (1928), V.A. Koskenniemen *Nuori Anssi* (1918), F. E. Sillanpään *Hurskas kurjuus* (1919), Maila Talvion *Kurjet* (1919) ja Kyösti Wilkunan *Kun kansa nousee* (1918). Tutkielmani tarkoituksena ei ole etsiä ja erotella mainituista teoksista fiktiivistä ja ei-fiktiivistä ainesta, vaan tutkia, minkälaisia ajan ilmapiirin mukaisia ja sitä vastustavia piirteitä lasten kuvauksista ilmenee.

Sisällissodan jälkeisen kirjallisuuden on nähty olleen pääosin ”valkoista”. Yhteiskunnallisen tilanteen valossa kaunokirjallisuudella ei kovin vapaata tilaa voinut ollakaan. Valkoisuus näkyy selvimmin Järventauksen, Kiannon, Koskenniemen ja Wilkunan teosten säröttömissä kuvauksissa nuorista sankarillisista sotapojista, jotka pelastivat isänmaan. Näissä teoksissa valkoinen sotapoika on moraalisesti, fyysisesti ja sotilaallisesti ylivertainen suhteessa punaisiin, mutta myös vanhempiin valkoisiin sotilaisiin nähden. Hemmerin teoksessa valkoinen sotapoika joutuu muiden teosten kuvauksista poiketen purkamaan traumaattista sotakokemustaan. Haahdin teoksessa taas nuorten on ollut pakko lähteä sotaan saamattomien ja pelokkaiden aikuisten sijaan.

Punaisen sotapojan diskurssi on käytännössä valkoisen vastakohta, vaikka jonkinlainen seikkailunhalu näyttää kiihottaneen kummankin osapuolen nuoria sotilaita. Muuten punainen sotapoika on tarttunut aseisiin joko harhautettuna tai sosiaalisen paineen alla. Kotirintaman lasten kuvauksissa teosten perusasenne sodan osapuoliin näkyy myös selvästi, vaikka kuvaukset ovatkin monipuolisempia. Esimerkiksi Wilkuna ja Talvio yhdistävät hyvin osoittelevasti punaiset ja lapsiin kohdistuvat julmuudet. Toisaalta Sillanpään teoksen voi lukea punaorpojen puolustuspuheena. Myös Haahdin ja Talvion teosten kuvaukset lapsista sisältävät halkeamia valkoisessa asenteessa. Lapsiin kohdistuva sääli tai lasten laupeus hävinneitä kohtaan nostetaan ideaaliksi.

Tiivistettynä valkoinen kaunokirjallisuus tuotti osin traumaa peittääkseen ja voittajien itsetuntoa kohottaakseen osapuolten perustavanlaatuisia vastakohtaisuutta korostavia diskursseja. Tämä näkyy erityisen selvästi nuorten sotapojien kuvauksissa. Toisaalta myös yleisinhimillinen näkemys lapsista sodan kauhujen keskellä pääsee pilkottamaan valkoisen sanoman raoista. Tämä koskee yhtäläillä niin valkoisten kuin punaistenkin lapsia.

Tutkielman avainsanat: lapset, sisällissota, kaunokirjallisuus, historiantutkimus, kirjallisuudentutkimus, valkoiset, punaiset

Sisällysluettelo

1. Johdanto	1
1.1. Historiallinen konteksti	1
1.2. Kaunokirjallisuus, historia ja sisällissota	4
1.3. Lähteet, tutkimuskysymys ja -kirjallisuus	6
2. Kaunokirjallisuus historian tutkimuksen lähteenä	12
2.1. Ajan henkeä metsästävä?	12
2.2. Historiallinen konteksti ja kaunokirjallisuuden totuudellisuus	14
3. Nuoret sodassa	19
3.1. Historiallinen tausta	19
3.2. Valkoiset, innokkaat sankaripojat	21
3.3. Sankaripojan kuva monipuolistuu	27
3.4. Valkoinen vastaan punainen sotapoika	33
4. Lapset kotirintamalla ja sodan jaloissa	40
4.1. Vastakohtia, puolustustahtoa ja solidaarisuutta	40
4.2. Lapset sotajoukkojen tukena ja sodan kauhujen keskellä	45
4.3. Leikki ja kurjuus	50
4.4. Sotaorvot	55
5. Lapset, kaunokirjallisuus ja sisällissota	58
Lähteet	61
Liitteet	64

*Runoudessa historialla on sama tehtävä
kuin taulussa
raameilla:
katsoa etteivät pilvet karkaa tai
vuorineuvos ala kieriä
seinältä rappuja pitkin kadulle.*

Sirkka Turkka 1979: *Mies joka rakasti vaimoaan liikaa*

1. Johdanto

1.1. Historiallinen konteksti

Vuoden 1918 sisällissota¹ (28.1-15.5) on Suomen valtiollisen historian traumaattisin tapahtuma, jonka haavat eivät välttämättä ole vielääkään arpeutuneet. Ehkä kuitenkin nyt 90 vuotta myöhemmin sisällissota on yhä selvemmin muuttumassa traumasta historialliseksi tapahtumaksi, jota voidaan katsoa ja tutkia ilman poliittis-ideologisten intohimojen painolastia. Tampereella järjestetty Sovinnon päivä (6.4.2008.) on yksi esimerkki tällaisesta murroksessa. Sisällissota on yhdessä talvi- ja jatkosodan kanssa käytännössä koko Suomen kansaa koskettanut kriisi, joka on vaikuttanut laajalajaisesti yhteiskuntaamme ja sen kehitykseen. Näiden kahden inhimillistä kärsimystä aiheuttaneiden tapahtumien välillä on kuitenkin olennainen ero: sisällissota jakoi kansan, kun taas etenkin talvisota yhdisti sen. Kaatuneiden määrät eivät sinänsä olleet sisällissodassa kovin suuret, reilut 3400 valkoista ja 5300 punaista.² Enemmän katkeruutta aiheutti terrorin tai rankaisutoimien uhreiksi joutuneet 1500 valkoista ja noin 10000 punaista. Lisäksi vankileirien surkeissa oloissa kuoli noin 13500 punaista nälkään ja tauteihin. Yhteensä punavankeja oli 80000.³

Sota alkoi kun punakaartien päällikkö Ali Aaltonen (1884-1918) määräsi 27.1.1918 Suomen hallituksen vangittavaksi. Seuraavana päivänä perustettiin punaisten oma hallitus, Kansanvaltuuskunta, jonka keskeisiä jäseniä olivat Yrjö Sirola, O. W. Kuusinen, Oskari Tokoi ja Kullervo Manner. Samaan aikaan kenraali Mannerheim aloitti suojeluskuntien voimin venäläisten sotilaiden aseistariisunnan Etelä-Pohjanmaalla. Vangituksi määrätyn senaatin jäsenet pakenivat Vaasaan, jonne perustivat valkoisen, Vaasan senaatin. Alkukahinoiden jälkeen rintamalinja vakiintui Merikarvialta Vilppulan kautta Vuoksenniskalle ja Laatokalle. Tämän linjan pohjoispuoli oli valkoisten ja eteläpuoli punaisten hallussa. Sodan ratkaisevaksi käännteeksi muodostui Tampereen valtaus 6.4.1918⁴. Pian tämän jälkeen myös Helsinki vallattiin saksalaisen sotilasosaston voimin. Loputkin punaisten vastarintapesäkkeet saatiin antautumaan toukokuun puoleenväliin mennessä.

¹Käytän työssäni järjestelmällisesti termiä sisällissota. Poikkeuksena tilanteet, joissa lähde- tai tutkimuskirjallisuudessa esiintyy vahvasti jokin vaihtoehtoinen käsite. Tällaiset muutokset eksplikoin selvästi tekstissä. Sisällissota on terminä mielestäni neutraalein vaihtoehto sodan kokonaisuudesta puhuttaessa. Se ei myöskään sulje pois venäläisten ja saksalaisten osuutta tapahtumien kulussa. Ks. Ylikangas 1993, 15.

² Pelkästään talvisodassa kaatui reilut 23000 ja haavoittui 45000 suomalaista sotilasta.

³ ks. Westerlund 2004.

⁴ Tampereen taisteluista ja valtauksesta tarkemmin ks. Ylikangas 1993.

Nykytutkimuksen näkemykset sodan syistä ovat melko pitkälle yhteneväiset. Ulkoisina syinä voidaan pitää vallankumouksia Venäjällä, joiden myötä kurinpito-, hallinto- ja järjestysorganisaatiot heikentyivät myös Suomessa. Toisaalta bolshevikit pyrkivät kiihottamaan suomalaisia ja auttamaan radikaalisosialistien valtaannousua. Myös Suomessa yhä oleskeleva venäläinen sotaväki oli tukena tai ainakin sen kuviteltiin olevan selkänäojana punaisille. Näiden syiden kautta ei kuitenkaan päästä kiinni sodan laajempiin yhteiskunnallisiin taustoihin. Ensimmäisen maailmansodan syttyminen on lähtökohtana koko yhteiskunnan murtumiselle vuosina 1917 ja 1918. Maailmansota toi sotatilan Suomeenkin ja sitä kautta toimeentulon vaikeuksia sekä yhä tiukempia viranomaisten asettamia rajoituksia. Nämä yhdessä alkoivat nakertaa ihmisten luottamusta niin venäläiseen kuin suomalaiseenkin hallintoon. Aikaisemmin piilossa pysyneet ristiriidat pulpahtivat pintaan ja ongelmat alkoivat politisoitua. Valtiovallan auktoriteetti ei riittänyt konfliktin välttämiseen.⁵

Sisällissodan sisäisiä syitä olivat erot varallisuudessa ja sosiaalisissa rakenteissa, köyhyys, oikeudettomuus ja ahdinko. Näiden pohjalta kasvoi ongelmia, joita Suomen hallinto ja muut yhteiskunnalliset instituutiot eivät kyenneet tai halunneet purkaa muuten kuin aseellisen konfliktin kautta. Sota ei siis syntynyt tyhjästä silloin, kun Suomen ulkoiset olosuhteet antoivat sille mahdollisuuden, vaan yhteiskunnalliset ristiriidat olivat etsineet purkautumistietä jo pitemmän aikaa.⁶ Pertti Haapala tiivistää konfliktin ytimen seuraavasti:

Kriisin ydin olikin poliittinen koneisto, eikä inflaatio, viljapula tai vallityöläiset. Yhteiskunnan hajoaminen oli erityisesti valtiovallan epäonnistumisen seuraus: ensin epäonnistui Venäjän sotakabinetti, sitten Tokoin senaatti ja lopuksi kaikki yhdessä, siis poliitikot. [...] Selitys tälle on poliittinen ajattelu, jossa tilanteen hallinta, kannattajien edut ja yhteinen hyvä tyypistettiin puolueen vallaksi.⁷

Yksi olennainen kysymys on myös se, miten Etelä-Suomen punaiset ja Pohjanmaan talonpojat saatiin taistelemaan keskenään. Sotaa täytyi perustella mielikuvilla ja toisen osapuolen demonisoinnilla. Pohjalaiset talonpojat lähtivätkin vapaaehtoisesti vapauttamaan eteläisiä suojeluskuntia venäläisten ikeestä. Etelän työväestö taas lähti ”lahtareiden” kimppuun. Sinänsähän Pohjanmaan talonpojilla ei ollut mitään tekemistä punaisten vastustajien eli etelän suurempien maanomistajien ja sivistyneistön kanssa. Toisaalta etenkin Etelä-Pohjanmaalla asenteet yläluokkaa ja sen valta-asemaa kohtaan olivat perinteisesti olleet hyvin negatiiviset. Kummankin osapuolen

⁵ Ylikangas 1993, 21; Haapala 1995, 13-14.

⁶ Ylikangas 1993, 21.

⁷ Haapala 1995, 223.

johto pyrki pitämään kahinoiden sisällissotaulottuvuuden piilossa.⁸ Tämä näkyy tietysti myös sodan jälkeen voittajien käyttämässä nimityksessä vapaussota, joka korostaa vapautumista sosialismista ja etenkin Venäjästä tai venäläisistä.

On myös muistettava, ettei sodan aikana valkoistenkaan keskuudessa vallinnut yksimielisyyttä sodan nimityksestä. Turo Manninen on tutkinut aihetta valkoisten sotapropagandan ja erityisesti sanomalehtien kautta. Heti sodan päätyttyä ilmestymisensä aloittaneet Etelä-Suomen porvarilliset lehdet käyttivät nimitystä sisällis- tai kansalaissota. Samoin ulkomainen lehdistö näki Suomen tapahtumat kansalaissotana. Sen sijaan Pohjanmaalla ilmestyneet lehdet korostivat jo alusta saakka vapaussodan tai -taistelun luonnetta. Kokonaisuudessaan valkoisten sotapropaganda näyttäytyy Mannisen mukaan paradoksina, jossa Venäjän vastaisuus koko ajan lisääntyi sodan edetessä, vaikka venäläisten osuus tapahtumissa samaan aikaan väheni.⁹

Sodan syiden ja osapuolten motiivien etsimisen varjoon jää helposti yksi hyvin tärkeä aspekti – lapset¹⁰. He ovat kansallisissa ja kansainvälisissä kriiseissä aina toimijoina sivuosissa, mutta usein kärsijöinä samalla tavalla kuin aikuiset, naiset ja miehet. Lapsia ja nuoria kuolee, he jäävät orvoiksi, he menettävät toisen vanhempansa ja sisaruksiansa, eikä sotatila voi olla vaikuttamatta heidän identiteettinsä muokkaantumiseen. Vuoden 1918 sodan nähneet ja kokeneet lapset olivat seuraavina vuosikymmeninä nuoren tasavallan selkäranka.

Nähdessään ja kokiessaan tuhoja ja kärsimystä lapset reagoivat niihin ottaen mallia aikuisista, mutta lapsilla on myös omia tapoja käsitteellistää asioita. Lasten kokemuksiin liittyy tietysti aina pelkoa ja hämmennystä. Lasten omakätisiä tekstejä ja kuvia sisällissodan ajalta ei ole paljon säilynyt, mutta jotakin sentään. Sisällissodan muistamista ja unohtamista tutkinut Ulla-Maija Peltonen on löytänyt kolme erityyppistä aineistoa: koulupoika Uuras Kaukomieli Hämäläisen toimittama käsinkirjoitettu lehti, Tampereen tyttökoulun oppilaiden ainekirjoitukset ja Helsingin tyttökoulun oppilaiden piirustukset. Tampereen tyttökoulun oppilaista 114 kirjoitti nähneensä teloituksen ja 159 kuolleita. Kaikkiaan kirjoituksista paistaa vahva sodanvastaisuus. Kokonaisuutena lasten tuottamissa lähteissä on ”yhtenevä kuva siitä, ketkä olivat sankareita ja kenen puolella lapset olivat. Vaikka näkökulma niissä on valtaosin voittajien näkökulma, lasten käsityksen sodasta ja kuolemista eivät tue sitä

⁸ Ylikangas 1993, 21-24; Haapala 1995, 242.

⁹ Manninen 1982, 221-223. Sodan luonteen määrittelyn vaikeus on luettavissa myös Juhani Ahon kolmiosaisesta sotapäiväkirjasta *Hajamietteitä kapinaviikoilta*, jossa sodan nimeä pohditaan etenkin teoksen alkuosassa ahkerasti. Ks. esim. Aho 1961, 48-54.

tulkintaa, joka myöhemmin tuli vallitsevaksi viralliseksi tulkinnaksi. Lasten kuvauksissa on myötätunnon osoituksia kaikkia kuolleita ja myös vangittuja punaisia kohtaan.”¹¹

Näiden aineistojen voi nähdä kuvaavan lasten vielä vakiintumatonta käsitystä sodan eri aspekteista, koska ne on tehty osin sodan aikana tai heti sen jälkeen.¹² Muutoin lasten aseman, roolin ja kokemusten käsitteellistäminen oli tietysti aikuisten varassa. Yksi muoto näille käsitteellistyksille on kaunokirjallisuus.

1.2. Kaunokirjallisuus, historia ja sisällissota

Itsenäisen Suomen historian traumaattisimmat kriisit ovat olleet kansalaissota ja jatkosota. Viimeiset vuosikymmenet kansalaissotaa on kansallisessa tietoisuudessa käyty *Täällä Pohjantähden alla* ja jatkosodan kävi *Tuntematon sotilas*.¹³

Pauli Mannisen määritelmä on varsin osuva. Se kertoo oikeastaan kahdesta asiasta: ensinnäkään historiankirjoitus ei ole kyennyt reagoimaan riittävän nopeasti kansallisten kriisien mukanaan tuomiin haasteisiin ja toiseksi suomalaisilla on perinteisesti ollut hyvin realistinen lukutapa suhteessa kaunokirjallisiin teoksiin. Niitä ei ole peilattu Suomen suhteellisen lyhyttä kirjallista perinnettä, vaan todellisuutta vasten. Tähän on vaikuttanut myös realistisen suuntauksen myöhäisyys kirjallisuudessamme ja lisäksi sen vankka asema kirjallisen modernismin ja jopa postmodernismin aikana.

Voittajien historian ohella on myös voittajien kirjallisuutta. Sisällissodan jälkeinen kirjallisuus olikin valkoista. Sodan syyksi nähtiin esimerkiksi kansan sivistyksellinen heikkous, punaisten ahneus ja rikollinen mielenlaatu tai heikoimman ja harhaanjohtetun kansanosan liittyminen ikiaikaiseen viholliseen Venäjään. Punaiset olivat tunnistettavissa jo ulkonäöltä epäsuomalaisiksi.

¹⁰ Tarkoitan tutkimuksessani lapsilla 0-17-vuotiaita henkilöitä. Puhun myös nuorista, jolloin kysymys on vanhemmista ikäluokista esimerkiksi 14-17-vuotiaista.

¹¹ Peltonen 2003, 104, 116, 119, 132.

¹² Peltonen 2003, 137.

¹³ Manninen 1990, 316-317.

Yhteiskunnallisia oloja ei liiemmin eritelty tai pidetty sodan syynä.¹⁴ F.E. Sillanpään *Hurskas kurjuus* (1919) on selkeä poikkeus valkoisten kirjoittamien sotakuvausten joukossa. Siinä päähenkilö Juha Toivolan elämäntarina ja kansallisuusaatteen mukainen kertomus näyttävät yhteismitattomina. Kansallisuusideologiaan siis suhtaudutaan ironisesti. *Hurskaan kurjuuden* onkin nähty avartavan historiankirjoituksen yksipuolisuutta ennen Väinö Linnan teoksia.¹⁵

Kai Häggmanin mukaan Sillanpään teoksessa kuvataan tarkasti paikallisia tapahtumia ja samalla analysoidaan laajempaa yhteiskunnallista kehitystä. Suomalaisuusliike, sortokaudet ynnä muut keskeiset tapahtumat eivät välttämättä merkinneet kovinkaan paljon ”tavalliselle kansalle”, jolle tärkeämpää oli jokapäiväisestä elämästä selviytyminen. *Hurskas kurjuus* tarjoaa kuvan työväen vallankumouksesta ”lähinnä sattumanvaraisena ajelehtimisena”¹⁶ Tämä korostuu teoksen lopussa, kun Juha Toivola sattumalta ja omaa typeryyttään joutuu syytetyksi Paitulan isännän murhasta. Toisaalta yleisemmällä tasolla ”punainen aika” ei kansan silmissä hahmotu tarkemmin tarkoitukseltaan tai suunnaltaan:

Huomenna tulee jo viikko siitä kun tämä alkoi. Paikkakunnan olotila oli ensi päivien aikana syvästi järkähtänyt, mutta järkytetty olotila muuttui pian vakinaiseksi. Tällä uudella olotilalla ei paikkakuntalaisten kesken ollut mitään erityistä nimeä, se oli sitä mitä se oli; sen yksityiskohdista vain arkailten puhuttiin. Vasta valkoisten tultua kuultiin, että tämä oli kapinaa ja Suomen vapaussotaa.¹⁷

Kaunokirjallisuudella on suuri rooli kansallisen historiatietoisuuden muokkaajana. Kirjallisuus taas on osa vielä paljon laajempaa historian esitysten ja kansanomaisen historian kenttää, josta ihmisten historiakäsitykset muovautuvat. Akateeminen historiantutkimus on vain pieni osa tästä avaruudesta.¹⁸ Toisaalta kaunokirjallisuus onnistuu historian elävöittämisessä tai ihmisten kokemusten kuvaamisessa paljon historiantutkimusta helpommin. Näin kirjallisuuden rooli korostuu, vaikka varsinaiseen historialliseen totuuteen ei lähtökohtaisesti pyrittäisikään. Tämä koskee niin historiaan orientoitunutta kirjallisuutta, esimerkiksi historiallista romaania, kuin kirjoittamisajankohdan yhteiskuntaan tai maailmaan tapahtumansa sijoittavaa kirjallisuutta.

¹⁴ Koskela 1999a, 222-225.

¹⁵ Koskela 1999b, 236; Manninen 1990, 317. Sillanpään sisällissotaan liittyvästä tuotannosta laajemmin ks. Kunnas 1981; Kunnas 1976, 185-206.

¹⁶ Häggman 2001, 20; Alapuro & Stenius 1989, 49.

¹⁷ Sillanpää 2002, 149.

¹⁸ Kalela 2002, 25, 65-66.

1.3. Lähteet, tutkimuskysymys ja -kirjallisuus

Tutkimukseni aineistona on kahdeksan sisällissotaa kuvaavaa teosta, jotka kirjoitettiin pian sodan jälkeen ja joihin sisältyy kuvauksia lapsista ja nuorista. Nämä teokset ovat: Hilja Haahdin *Todistaja* (1921), Jarl Hemmerin *Onni Kalpa* (1921), Arvi Järventauksen *Tykkien Virsi* (1918), Ilmari Kiannon *Elämän ja kuoleman kentältä* (1928), V.A. Koskenniemen *Nuori Anssi* (1918), F. E. Sillanpään *Hurskas kurjuus* (1919), Maila Talvion *Kurjet* (1919) ja Kyösti Wilkunan *Kun kansa nousee* (1918). Lisäksi nostan muutamia esimerkkejä myös Juhani Ahon päiväkirjasta *Hajamietteitä kapinaviikoilta* (1918), Eino Leinon muistelmateoksesta *Helsingin valloitus* (1918) ja Arvi Mäenpään kertomuskokoelmasta *Suomen päivän nousu* (1918). Tutkin, miten näissä teoksissa kuvataan lapsia ja heidän asemaansa sotaoloissa.¹⁹ Edelleen pohdin minkälaisista diskursseista nämä kuvaukset muodostuvat ja minkälaisia arvoja ja asenteita ne pitävät sisällään. Toisaalta suhteutan näitä diskursseja siihen, mitä nykyään aiheesta historiantutkimuksen alalla tiedetään. Tarkoitukseni on näyttää, miten helposti lasten kuvauksista tulee ideologisen nostatuksen välineitä ja toisaalta miten yksioikoiselta vaikuttava ajanhenki sisältää aina halkeamia ja tietoisesti erilaisia näkökulmia.²⁰

Tarkoitan tässä diskurssilla yhteiskunnallisissa, kulttuurisissa ja sosiaalisissa käytänteissä olevia puhetapoja, jotka osaltaan määrittävät sitä, miten asioista on voitu puhua. Stuart Hall tiivistää diskurssin käsitteen seuraavasti: ”Diskurssi on ryhmä lausumia, jotka tarjoavat kielen sitä varten, että voitaisiin puhua tietynlaisesta jotakin aihetta koskevasta tiedosta – toisin sanoen representoida tätä tietoa. Kun lausumia jostakin aiheesta esitetään jonkin erityisen diskurssin sisällä, diskurssi mahdollistaa aiheen näkemisen jollakin tietyllä tavalla. Se myös rajoittaa muita tapoja, joilla aihe voitaisiin esittää.”²¹ Samaa aihepiiriä koskevat diskurssit voivat olla toisiaan tukevia tai ne voivat kumota toisensa.²² Näin diskurssit kytkeytyvät valtaan. Diskurssi on tapa esittää tietty kohde ja samalla tapa tuottaa tuosta kohteesta tietoa. Tällä tuotetulla tiedolla on aina seurauksia todellisuudessa, eikä näitä vaikutuksia määritä diskurssin totuudellisuus.²³

¹⁹ Mainituissa teoksissa vain Hemmerillä on laajempi lapsen näkökulma päähenkilönsä kautta. Tällaisia teoksia ilmestyi enemmän vasta myöhemmin. Esimerkkinä mainittakoon Mika Waltarin vuonna 1934 ilmestynyt *Palava nuoruus*. Ks. Lappalainen 1986, 163-164.

²⁰ ks. Karkama 1998, 81.

²¹ Hall 2002, 98.

²² Lehtonen 2000, 68.

²³ Hall 2002, 105.

Monet yhteiskunnassa, julkisuudessa ja politiikassa esiintyvät diskurssit ovat kyllä löydettävissä kirjallisuudesta, mutta ne eivät määritä sitä yksioikoisesti. Kysymys on siis historiallisen kontekstin määräävyydestä suhteessa aikansa kaunokirjallisuuteen ja sen sisältämiin diskursseihin.²⁴ Kuten Pertti Karkama toteaa, konteksti ei ”ole tausta, johon kirjallisuus suhteutetaan, joka selittää kirjallisuutta ja määrää teosten ominaisuudet. Kirjallisuus on dialogisen prosessin elävä osa, yksi lukuisista muista osapuolista, jotka vuoropuheluun osallistuvat. Kaikki prosessiin osallistuvat muodostavat yhdessä kontekstin. Konteksti on dialoginen prosessi.”²⁵ Kaunokirjallisuus ei siis pelkästään toista yhteiskunnassa vallitsevia diskursseja, vaan tuottaa niitä myös itse ja näin vaikuttaa dialogisesti kontekstiinsa. Tästä syystä kaunokirjallisuudesta löytyviä diskursseja on mielekästä tutkia myös historian tutkimuksen näkökulmasta.

Esittelen seuraavassa lyhyesti lähde teokseni. Hilja Haahdin *Todistaja* kertoo pastori Mikko Salmen, hänen vaimonsa Heljän ja lastensa Aurin ja Tarmon elämästä Haminan näköisessä kaupungissa punaisen vallan alla. Pastori on välillä punaisten vankina ja lopulta hänet ammutaan, kun hän keskeyttää saarnallaan punaisten kokouksen kirkossa. Teoksessa asetetaan vastakkain pastorin perheen valkoista armeijaa puoltava, mutta väkivaltaa kaihtava näkemys ja toisaalta Heljän veljen Ollin laajamittaista rankaisua vaativa linja. Hyvää tarkoittavan pastorin kautta valkoisen ja punaisen Suomen taistelu näyttäytyy hyvän ja pahan (harhautettujen) välien selvittelynä.

14-vuotias valkoinen soturi Onni Kokko on ollut lähtökohtana Jarl Hemmerin romaanille *Onni Kalpa*. Itse asiassa teos ilmestyi ensin Onni Kokko -nimisenä.²⁶ Romaanissa helsinkiläinen työläispoika haluaa kostaa isänsä kuolemaan syyllistyneille venäläisille liittymällä valkoiseen armeijaan. Hänen kiihkeä taistelunsa muuttuu kuitenkin itsetutkiskeluksi, kun Onni joutuu todistamaan setänsä teloitusta. Lopulta upseerin adjutanttina toiminut poika kaatuu Tampereen valloituksessa luutnanttinsa viereen. Teos on selvästi valkoisten näkökulmaa puoltava, mutta suhde sotaan sinänsä on pessimistinen.

Arvi Järventauksen muistelmateos *Tykkien virsi* kertoo sotilaspapin kokemuksista sisällissodassa. Kertoja ei itse osallistu taisteluihin, mutta on miesten ja poikien mukana heti Pohjois-Pohjanmaalta

²⁴ Lyytikäinen 1998, 85.

²⁵ Karkama 1998, 79.

²⁶ Myös Ilmari Kiannon teoksessa *Elämän ja kuoleman kentältä* on lyhyt kuvaus Onni Kokosta, jonka Aarni Suursalo tapaa rintamalla. Mitä ilmeisimmin Kianto on oikeasti tavannut Kokon. (Kianto 1928, 129-130; ks. myös Ylikangas 1993, 304; Peltonen 2003, 55-56.)

lähettäessä aina Tampereen valtauksen saakka. Kertojan sotilasosasto toimi Satakunnan rintamalla. Arvatenkin teoksen näkemys sodan luonteesta kiinnittyy kristilliseen taisteluun pahuutta vastaan. Punaisille ei juuri löydy ymmärrystä ja ne ovatkin joko itse piruja tai harhaanjohtettuja.

Ilmari Kiannon *Elämän ja kuoleman kentältä* ilmestyi vasta vuonna 1928, vaikka Kianto etsi sille kustantajaa jo 1919. Teokseen sisältyy myös 1918 ilmestyneen *Hakkaa päälle* -kokoelman runot. Teoksen kertojan sotarunoilija Aarni Suursalon tarkat silmät ovat erityisen kiinnostuneita taisteluissa ruhjoutuneista, häväistyistä ja puhtaaksi ryöstetyistä ruumiista. Ehkä nämä groteskit näkymät osaltaan vaikeuttivat teoksen julkaisemista. Suursalo myös kommentoi välillä kriittiseenkin sävyyn valkoisen armeijan toimintaa - ei niinkään motiiveja, vaan organisointiin liittyviä asioita. Teoksen suhtautuminen punaisiin on hyvin negatiivinen, vaikka välillä kertoja joutuukin sodan julmuuksien edessä tarkistamaan kantojaan.

V.A. Koskenniemen runoelma *Nuori Anssi* edustaa tämän tutkimuksen lähdemateriaalissa ainoana runoutta. Teksti on kuitenkin suorasanaista ja sikäli sopii proosan joukkoon hyvin. Teoksen päähenkilö Anssi lähtee äidin vastusteluista huolimatta rintamalla ja saa lopulta taisteluihin mukaan myös isänsä ja vaarinsa. Anssi ja isä kaatuvat isänmaan puolesta. Teoksen sanoma on hyvin selvä: sota käytiin venäläisiä tai heidän kanssaan liittoutuneita vastaan ja nimenomaan pohjalainen körttikansa oli Suomen pelastus: ”Heränneitä täällä, körttikansaa! /Nyt se totta maarin sota nousee, /jommoista ei nähty näillä mailla. /Kaukana on silloin leikki, koska /tarttuu kiväärihin körttiläinen.”²⁷

F.E. Sillanpään *Hurskas kurjuus* kertoo Juha Toivolan elämäntarinan, joka päättyy sisällissodan loppuvaiheessa teloitukseen. Hänen elämänsä on teoksen nimen mukaisesti melko lailla pelkkää kurjuutta. Juhan isä on talonsa ryyppäävä tyranni, jonka kuoleman myötä hän ja äitinsä joutuvat nälkävuosien aikaan tien päälle. He suuntaavat äidin veljen luo, jossa äiti pian kuolee. Enonsa hoivissa Juha saa osakseen ankaraa kohtelua ja hän karkaa nuorena miehenä maailmalle. Juha toimii aikansa renkinä, kunnes siirtyy saman talon piian kanssa torppariksi. Elämä on senkin jälkeen melkoista taistelua – eivätkä lasten ja Juhan vaimon sairastelut helpota tilannetta. Vanhoilla päivillään hän innostuu sosialismista ja asustaa torppaansa kahden elossa olevan pienen lapsensa kanssa, jotka jäävät orvoiksi sisällissodan vielä riehuessa. *Hurskas kurjuus* pyrkii selvästi olemaan puolueeton kuvaus sisällissodasta. Kuten Jaakko Paavolainen huomauttaa, on Sillanpään teos yhtä

²⁷ Koskenniemi 1938, 25

aikaa valkoisten motiiveja ymmärtävä ja kriittinen suhteessa valkoisten ankariin teloituksiin. Kustantaja tosin poisti käsikirjoituksesta liian osoittelevana pitämänsä jakson.²⁸

Maila Talvion *Kurjet* kuvaa päähenkilönsä Riikka Tuunan kautta sisällissotaan johtaneita tapahtumia. Teos päättyy valkoisten tuloon Kankaan pitäjään. *Kurjet* on myös rakkaustarina, sillä Riikan ja jääkäriksi lähtevän Arvo Mäkimatkan suhde nousee teoksen keskiöön. Lopussa punaisten sala-ampuja osuu Arvoon ja tämä kuolee Riikan käsivarsille. Muita keskeisiä henkilöitä teoksessa ovat mm. Riikan sisko Alma, jonka mies ammutaan sodan kestäessä, veli Toivo, joka lähtee jääkäriksi Arvon tavoin saatuaan vaimonsa kiinni aviorikoksesta venäläisen sotilaan kanssa. Myös pitäjän kirkkoherran Jeremias Nahisen ja hänen perheensä kauhea kohtalo on teoksen maailmassa keskeinen. Teos on selvästi valkoisten näkökulmaa korostava.

Kyösti Wilkunan, *Kun kansa nousee*, on Järventauksen teoksen tavoin muistelmateos, mutta siihen sisältyy myös muutamia selvästi seipitettyjä jaksoja. Teoksessa kuvataan Wilkunan johtaman suojeluskunnan paikallisosaston toimintaa sen kokoamisesta aina Helsinkiin saapumiseen saakka. Teoksessa on runsaasti kuvauksia taisteluista, mutta myös yleisempää pohdiskelua. Kaunokirjallinen ilmaisu pääsee selvimmin esiin tarinoissa, joita muut sotilaat ovat Wilkunalle kertoneet taistelujen tauoilla. *Kun kansa nousee* on selvästi tendenssinomainen ja valkoisten näkökulmaa propagoiva.

Sisällissotaa on käyty kaunokirjallisuudessamme runsaasti aina nykypäivään saakka. Väinö Linnan *Täällä Pohjantähden alla* trilogian toinen osa oli tietynlainen vedenjakaja. Teos herätti keskustelun sisällissodan tulkinnoista myös akateemisen historiantutkimuksen piirissä. Samoihin aikoihin julkaisivat myös Veijo Meri (*Vuoden 1918 tapahtumat*) ja Paavo Haavikko (*Yksityisiä asioita*) omat sisällissotaa kuvaavat teoksensa. Tuorein runsaasti huomiota osakseen saanut sisällissota-aiheinen teos on Finlandia-palkittu Kjell Westön *Missä kuljimme kerran* (2006). Rajaan kuitenkin tiukasti lähdetekseni heti sodan jälkeen ilmestyneisiin, sillä historiantutkimuksen lähteenä kaunokirjallinen teos kertoo varmasti enemmän syntyajankohdastaan kuin ajasta jota se sattuu kuvaamaan. Tarkoitukseni ei siis ole etsiä historiallisesti pätevää tulkintaa sisällissodasta esittävää kaunokirjallista teosta, vaan koettaa löytää lähdeosten syntyajankohdan puhetapoja tai diskursseja. Hyvin tärkeää onkin huomioida sisällissodan jälkeinen yhteiskunnallinen tilanne, jossa kaunokirjalliset teokset ilmestyivät. On selvää, etteivät sodan häviäjät päässeet esittämään

²⁸ Paavolainen 1974, 158.

tilityksiään kaunokirjallisuuden, historiantutkimuksen tai journalisminkaan kentillä. Sellaisia ei yksinkertaisesti julkaistu. Lasse Koskelan mukaan hävinneet pääsivät esittämään näkemyksiään vain ulkomaisen julkaisutuotannon kautta. Erityisesti Suomen kommunistinen puolue organisoii tällaista toimintaa ainakin Neuvostoliitossa, USA:ssa ja Ruotsissa. Esimerkiksi Otto Wille Kuusisen *Suomen vallankumouksesta. Itsekritiikkiä* ilmestyi jo vuonna 1918 Pietarissa.²⁹

Historiantutkimusta sisällissodasta on tuotettu paljon. Heti sodan jälkeen ilmestyi kuusiosainen *Suomen vapaussota vuonna 1918*, joka oli aikansa kanonisoitua historiantutkimusta. Punaisten näkökulmaa saatiin odottaa 1930-luvun loppuun jolloin ilmestyi esimerkiksi Arvid Luhtakannan *Suomen punakaarti*. 1960 ja -70 luvuilla sisällissotaa tulkittiin Jussi T. Lappalaisen (*Itsenäisen Suomen synty*) Viljo Rasilan (*Kansalaissodan sosiaalinen tausta*) ja Jaakko Paavolaisen (*Suomen kansallinen murhenäytelmä*) teosten kautta. Tuoreinta kanonisoitua tutkimusta edustavat ainakin Pertti Haapalan *Kun yhteiskunta hajosi* (1995) ja Heikki Ylikankaan *Tie Tampereelle* (1993). Aivan viime vuosinakin on ilmestynyt merkittäviä yksittäisiä tutkimuksia, kuten Marko Tikan *Kenttäoikeudet – välittömät rankaisutoimet Suomen sisällissodassa 1918* (2004) ja Ulla-Maija Peltosen *Muistin paikat – vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta* (2003). Näistä vain viime mainitussa puhutaan laajemmin lapsista. Tilastoja sotaan liittyen tarjoaa *Sotaoloissa vuosina 1914-22 surmansa saaneet* –tilastoraportti, jossa on lapsiakin koskevia tietoja. Monia näistä ja muitakin teoksia käytän tutkimuskohteeni historiallisen kontekstin hahmottamisessa.

Sisällissodan jälkeisinä vuosina ilmestynyttä kaunokirjallisuutta on tutkittu jonkin verran. Usein näkökulma on varsin kirjallisuustieteellinen eikä niinkään historiallinen. Yleiskatsauksen sisällissotaa kuvaavaan kaunokirjallisuuteen tarjoavat artikkeleillaan Lasse Koskela ”Kansa taisteli – valkoiset kertoivat” (1999a) ja Päivi Lappalainen ”Kansalaissodan kuvaa eräiden 1920- ja 1930-luvulla ilmestyneiden teosten valossa” (1986). F.E. Sillanpään *Hurskaasta kurjuudesta* ovat kirjoittaneet Lasse Koskela ”Punakapinan psykohistoriaa” (1999b) ja Maria-Liisa Kunnas ”Sillanpää kansalaissodan kuvaajana” (1981). Laajimmin sisällissotaa ja siihen liittyvää kaunokirjallisuutta käsitellään Marja-Liisa Kunnaksen väitöskirjassa *Kansalaissodan kirjalliset rintamat* (1976). Kunnas erittelee ajan keskeisten kirjailijoiden näkemyksiä sodasta heidän kaunokirjallisten julkaisujen ja lehtikirjoitustensa perusteella. Kaunokirjallisuuden käyttöä historiantutkimuksessa ovat pohtineet Yrjö Varpio (1980) Kai Häggman (2001) ja Kalle Pihlainen (2001).

²⁹ Koskela 1999a, 238.

Tutkimukseni jatkuu johdannon jälkeen luvulla, jossa pohdin kaunokirjallisuuden käyttöä historiantutkimuksessa. Kolmannessa luvussa siirryn tarkastelemaan lähdeostien antamaa nuorista sotaan osallistuvista pojista. Neljännessä pohdin kotirintamalla ja sodan jaloissa ajelehtivien lasten kuvauksia. Loppuluvussa kokoan langat lopullisesti yhteen ja pohdin myös, miten tutkimusta aiheen parissa voisi jatkaa.

2. Kaunokirjallisuus historiantutkimuksen lähteenä

2.1. Ajan henkeä metsästävässä?

Yrjö Varpio määrittää kolme tapaa, jolla kaunokirjallisuus voisi tarjota historiallista tietoa. Ensinnäkin kaunokirjalliset tekstit ”ovat todisteita tietynlaisen lukijakunnan (ja samalla tiettyjen, myös poliittisten ja maailmankatsomuksellisten, asenteiden ja odotusten) olemassaolosta”. Tällaisesta ovat hyviä esimerkkejä Varpion mukaan esimerkiksi tietyt kirjallisuuden lajit, kuten pamfletti- ja viihdekirjallisuus. Toiseksi erilaiset aatteet vaikuttavat aina kirjallisuuteen. ”Nyt näitä aatteita voitaisiin käänteisesti ’purkaa’ kaunokirjallisuudesta.” Kolmanneksi kaunokirjallisuudesta voisi etsiä viitteitä asenteista, joita muuten on vaikea tavoittaa. Kaunokirjallisuuden voi nähdä välittävän sellaisten ihmisryhmien asenteita ja ajatuksia, joiden näkemykset eivät muuten pääse yhteiskunnallisesti merkittävässä asemassa olevien henkilöiden tavoin esille. Tällöin on kuitenkin pohdittava kaunokirjallisuuden suhdetta todellisuuteen, ”mikä on kaunokirjallisen teoksen erityisluonne ja mihin viittaa sen historiallinen todistusvoima.”³⁰

Typistämällä kaunokirjallisuus tässä yhteydessä romaaneiksi ja sen alalajeiksi päästään helpoimmin kiinni siihen, mitä kirjallisuus kuvaa. Romaanissa käsitellään erinäisiä tapahtumia, jotka voidaan usein sijoittaa ajallisesti nykyisyyteen ja lähimenneisyyteen; toisinaan myös tulevaisuuteen ja historiallisissa romaaneissa kauaskin ajassa taaksepäin. Onko tuo aikajana sitten sama, kuin todellisuudessa hahmottamamme, onkin jo aivan eri kysymys. Kai Häggmanin mukaan kirjallisuus on lähteenä arvokkaampi historiantutkijalle oman kirjoittamisajankohtansa todellisuuden hahmottamisessa. Siitä ajasta, mitä kukin teos sattuu kuvaamaan, kirjallisuus kertoo ainakin historiantutkimuksen näkökulmasta vähemmän.³¹

Historiallinen romaani on tästä ehkä selvimmän hahmotettava esimerkki. Yksi monista tämän lajin määrittelyistä kuvaa sitä romaaniksi joka kertoo ajallisesti niin kaukaisia tapahtumia, ettei kirjoittamisajankohdan ihmisillä ole niistä omia kokemuksia. Historiallisen romaanin tapahtumat siis sijoittuvat vähintään noin 90-100 vuoden päähän kirjoittamishetkestä. Teos voi toki kertoa paljonkin kuvaamastaan ajasta, mutta paljon enemmän siitä saa irti tarkastelemalla sitä oman

³⁰ Varpio 1980, 328-29.

³¹ Häggman 2001, 18.

aikansa tuotteena. Nykyisyys siis nähdään menneisyyden peilistä. Historiallisessa romaanissa on siis väistämättä aina päällekkäis- tai oheisrakenne, joka liittyy kirjoittamisajankohdan tilanteeseen.³²

Historiantutkija voi siis pyrkiä lähdekriittisen lähiluvun keinoin etsimään kaunokirjallisuudesta eräänlaisen henkisen maiseman, eli minkälaisessa yhteiskunnallisessa ja sosiaalisessa tilanteessa teos on syntynyt³³. On kuitenkin mahdotonta sanoa kuinka paljon ”ajan henki” tarkalleen ottaen määrittää kirjallisuutta, sen käsittelemiä aiheita tai sitä henkistä maisemaa, joka teoksesta välittyy. Vuonna 1605 ilmestynyttä Cervantesin *Don Quijotea* on usein nimitetty, jos ei nyt aivan ensimmäiseksi postmoderniksi romaaniksi, niin ainakin sen esiasteeksi. Ottamatta kantaa asiaan voi kuitenkin todeta ”ajan hengen” olevan kompleksisempi ilmiö kuin äkkiä tulee ajatelleeksi.

Lähdekriittistä lähilukua konkreettisempi lähestymistapa on Häggmanin mukaan kielenkäytön kvalitatiivinen mittaaminen. Hän korostaa tätä näköalana ajan puhuttuun kieleen, mutta ehkä olisi syytä laajentaa se koskemaan kaikkea aikakauden kielenkäyttöä.³⁴ Romaanihenkilöiden dialogeissa puhekieli tietysti pääsee selvästi esiin. Aihettahan voi toki lähestyä sanomalehtiaineiston kautta ja aivan lähihistorian osalta myös radio- tai televisiotallenteiden avulla. Kaunokirjallisuus ei sikäli ole mitenkään ainutlaatuinen lähdeaineisto.

Häggman tuo esille vielä yhden näkökulman kaunokirjallisuuteen historiantutkimuksen lähteenä. Se liittyy vaikeasti hahmotettaviin ilmiöihin ja murroksiin, jotka ovat kiinteästi osa ihmisten identiteettiä ja maailmankuvaa. Kirjallisuuden aikalaisvastaanotto ja suoranaiset kirjasodat voivat olla tällaisissa tutkimuskohteissa erinomaista aineistoa.³⁵ Esimerkiksi Hannu Salaman teoksen *Juhannustanssit* ympärillä vellonut polemiikki on syytä ottaa huomioon tarkasteltaessa 1960-70-lukujen vaihteen yhteiskunnassa tapahtuneita muutoksia. Teoksen vastaanotto kertoo konservatiivien vastareaktiosta ajan uusille tuulille, vaikka se kohdistuikin aivan väärään paikkaan eli kontekstistaan irrotettuun pilasaarnaan. Ajankohdan henkisestä ilmapiiristä kertoo itse teosta paljon enemmän kuohunta sen ympärillä.

Kalle Pihlainen tarkastelee artikkelissaan ”Kaunokirjallisuus ja totuudellisuuskysymysten ylittäminen historiantutkimuksessa” mielenkiintoisesti sitä tapaa, jolla historiantutkijat ovat suhtautuneet kaunokirjallisuuteen tutkimustensa lähteinä. Teosten sisältöä on verrattu historialliseen

³² Varpio 1980, 37; Ks. myös Niemi 1988, 45-51.

³³ Häggman 2001, 18.

³⁴ Häggman 2001, 18-19.

kontekstiinsa ja eroteltu sitten faktat fiktiosta. Pihlaisen mukaan tällainen dokumenttiaineiston erittelyä vastaava menetelmä kuitenkin unohtaa kaunokirjallisuuden ominaislaadun samaistaessaan sen muihin historian tutkimuksen lähteisiin. Häggmanin korostama ajan hengen kuvastaminen näyttää Pihlaiselle nimenomaan kapeana muottina, joka peittää ”kapinalliset äänet”.³⁶

Häggmanin ja Pihlaisen määrittelyt vaikuttavat vastakkaisilta, mutta itse asiassa he näyttävät puhuvan lähes samasta asiasta. Kaunokirjallisuuden kielenkäytön mittaaminen on varmasti sen ominaislaadun unohtava näkökulma, mutta lähdekriittinen lähiluku voidaan mielestäni rinnastaa Pihlaisen korostamaan tarkastelutapaan, jossa konteksti löydetään teoksesta itsestään käsin. Valmista historiallista kontekstia ei siis etsitä tekstistä. ”Näin tutkimuksen painopiste siirtyy teoksen sisällön totuusarvosta sen muotoon ja aatteelliseen sisältöön. [...] Siitä etsitään se keskeinen sisältö, joka kytkee sen laajempiin eettisiin ja aatteellisiin kysymyksiin.” Toiseksi tämä näkökulma tarjoaa tutkijalle tilaisuuden eritellä niitä ajatuksia, jotka olivat teoksen kirjoittamishetkellä mahdollisia. Tällöin ei ole kyse ”niinkään tekstin historiallisesta totuudellisuudesta, vaan niistä mahdollisuuksista, joista sen olemassaolo todistaa”.³⁷ Häggman ei eksplikoi näkökulmaansa näin tarkasti, mutta mielestäni ”ajan hengen” etsiminen ei merkitse hänelle vain kaunokirjallisen tekstin sisältämien tosiasioiden ja seipitteen erottelemista.

2.2. Historiallinen konteksti ja kaunokirjallisuuden totuudellisuus

Mikko Lehtonen siteeraa Tony Bennettiä, joka näkee, ettei tekstiä ja kontekstia itse asiassa voi erottaa toisistaan. Kaunokirjallista tai mitä muuta tahansa tekstiä itsessään ei voi tavoittaa, vaan analyysi tai tulkinta tehdään jonkin näkökulman, esitiedon, intention jne. vaikutuksen alaisena. Konteksti on tässä ymmärretty hyvin laajasti – kirjoittamisajankohdan tai teoksen kuvaamien tapahtumien historiallinen konteksti on vain yksi osa siitä.³⁸ Kaunokirjallisen teoksen lähestyminen täysin autonomisena yksikkönä tai toisessa ääripäässä sen täydellinen kontekstualisointi ovat Pihlaisen mielestä väärä lähtökohta historian tutkijalle³⁹. Hän tarkoittaa kuitenkin kontekstia

³⁵ Häggman 2001, 20.

³⁶ Pihlainen 2001, 303-304, 316-317.

³⁷ Pihlainen 2001, 312-313.

³⁸ Lehtonen 2000, 148, 164-165.

³⁹ Pihlainen 2001, 305.

suppeassa historiallisessa merkityksessä. Eli kaunokirjallista teosta ei tule nähdä vain historiallisen tilanteen tai ”ajan hengen” yksioikoisena tuotteena, josta voidaan erottaa faktat ja fiktio.

Jos kaunokirjallisuutta historiantutkimuksen lähteenä tarkastellaan vain fakta-fiktio-erottelun kautta, typistetään teosten ominaislaatua. Ongelmana on myös se, että mainittu jako ei olekaan tekstuaalinen eli lähtöisin ”itse tekstistä”, vaan kontekstuaalinen. Kysymys on tietyn tekstin nimeämisestä romaaniksi tai vaihtoehtoisesti vaikkapa elämäkerraksi. Vaikka jokin teos määritelläänkin fiktioksi, se voi silti osallistua olennaisella tavalla todellisuutta koskevien käsitysten muokkaamiseen. Esimerkistä käyvät Väinö Linnan *Tuntematon sotilas* ja *Täällä Pohjantähden alla*.⁴⁰ Fakta-fiktio-erottelu ei siis ole mitenkään yksiselitteinen asia kaunokirjallista tekstiä tarkasteltaessa.

Dorrit Cohn määrittelee teoksessaan *Fiktio mieli* fiktio-sanan erilaisia merkityksiä tai määritelmiä. Hän jakaa ne neljään kilpailevaan kategoriaan: ”(1) fiktio epätotena, (2) fiktio käsitteellisenä abstraktiona, (3) fiktio (kaikkena) kirjallisuutena ja (4) fiktio (kaikkena) kertomuksena.”⁴¹ Viimeisin määrittely on puhuttanut myös historiantutkimuksen teoreetikoita. Erityisesti Hayden White on painottanut historiallisenkin kertomuksen fiktiivistä luonnetta ja juonellistamista, joka on tapa liittää menneisyyden irralliset tapahtumat tarinaksi. Tällaisia tarinoita historia ei itsessään kuitenkaan sisällä.⁴² Cohn haluaa määritellä fiktion toisin ja näin erottaa sen esimerkiksi historiallisesta kertomuksesta. Fiktiivisen kaunokirjallisuuden keskeisin ominaisuus on sen ei-referentiaalisuus, eli fiktion ei *tarvitse* viitata ulkopuoliseen todellisuuteen. Jos näin kuitenkin tapahtuu, ei näiden viitteiden tarvitse olla paikkansapitäviä.⁴³

Kaunokirjallisuutta olisi siis tarkasteltava ilman totuudellisuuskysymyksiä. Kielellisen käänteen jälkeen on niin historian- kuin kirjallisuudentutkimuksen piirissä kyseenalaistettu kielen rooli neutraalina välittäjänä ja toisaalta sen suora vastaavuus todellisuuden kanssa. Pihlaisen mukaan historiantutkijan ei tulisi verrata kaunokirjallisen teoksen maailmaa reaali maailmaan, vaan nähdä se itsenäisenä yksikkönä. ”Tarkoituksena ei ole kieltää tekstiltä suhdetta todellisuuteen, vaan ainoastaan todeta, että *tuo suhde ei määrittele tekstiä*.”⁴⁴

⁴⁰ Lehtonen 2000, 122-123.

⁴¹ Cohn 2006, 12.

⁴² Ks. esim. White 1987

⁴³ Cohn 2006, 20-25.

⁴⁴ Pihlainen 2001, 306-307.

Kalle Pihlainen puhuu Martin Heideggerin termein kirjallisuuden *teoksellisuudesta* tai *teoksena olemisesta* erotuksena dokumentaarista teksteistä, joilla ei ole merkitystä kontekstistaan irrotettuina. Kaunokirjallisuuden tarkasteleminen itsenäisenä kokonaisuutena voi auttaa tutkijaa näkemään historiallisen tutkimuskohteensakin omalakisena. Näin on helpompaa kuvitella myös toteutumatta jääneitä mahdollisuuksia menneisyydessä. Tätä tietä historiaa voidaan ymmärtää laajemmin kuin vain tuijottamalla dokumenttien osoittamia tosiasioita.⁴⁵

Mikäli tulkitsen Pihlaista oikein, hän haluaa nähdä kaunokirjallisuuden itsenäisenä kokonaisuutena, joka toimii vaihtoehtona todelliselle historialliselle kontekstille – näin olisi voinut olla. Häneltä jää kuitenkin eksplikoimatta onko kysymys teoksessa kuvatuista tapahtumista vai teoksesta kirjoittamisajankohtansa mahdollisia ajattelutapoja tai tulkintamalleja sisältävänä kokonaisuutena. Ilmeisesti hän viittaa enemmän ensimmäiseen vaihtoehtoon, toisin kuin Kai Häggman, koska näkee ”ajan hengen” kapeana muottina kaunokirjallisuudelle.

Kai Häggman erittelee Sillanpään *Hurskasta kurjuutta* mahdollisena historian tutkimuksen lähdeaineistona. Teoksen aikalaisvastaanotto oli varsin kriittistä. Punaiset kokivat, että ”saamaton ja yksinkertainen Toivolan Juha ei vastannut vasemmiston käsityksiä tarmokkaasta ja luokkatietoisesta työläistaistelijasta”.⁴⁶ Häggman toteaa kuitenkin, että molempien osapuolten kriittinen suhtautuminen teokseen voisi nimenomaan kertoa sen ”dokumenttiarvosta”.⁴⁷ Mutta onko tämä sitten tärkein kriteeri millä kaunokirjallista teosta arvioidaan yleisesti tai historian tutkimuksen lähteenä? Dokumenttiarvon etsiminen vaikuttaa juuri Kalle Pihlaisen kritisoimalta tavalta peilata kirjallisuutta historialliseen kontekstiin.

Asiaa voisi lähestyä myös toista kautta. Mistä teoksen kuvaukset punaisista, sodasta ja sen syistä kertovat? Onko niiden tarkoitus näyttää miten asiat todellisuudessa olivat vai tarjota vaihtoehtoinen malli – näin olisi voinut tapahtua? Kertooko *Hurskas kurjuus* ehkä sittenkin enemmän sodan jälkeen vallinneesta ”ajan hengestä”, jolloin valkoisen totuuden vallitessa voitiin esittää myös toisenlainen tulkinta kansalaissodasta? Juha Toivolan tietämättömyys ja tahdottomuus ovat kyllä varsin korostuneesti esillä. Siksi punaiset eivät voineet ottaa teoksen kuvausta omaksi totuudekseen, vaikka sen yhteiskunnallista kehitystä koskevat huomiot olisivat heidän mielestään olleetkin

⁴⁵ Pihlainen 2001, 309, 314-315.

⁴⁶ Koskela 1999b, 237.

⁴⁷ Häggman 2001, 20.

oikeanlaiset. Eräänlaiseen yleisinhimilliseen synteisiin Sillanpää päätyy kuitenkin jo teoksen alussa sodan olemuksen pohtimisen yhteydessä:

Siellä ei ole toinen toistaan jalompi eikä oikeutetumpi, sillä taistelevien puolien välityksellä ovat toisiaan koskettaneet seikat, joista taistelijain tiedossa ei ole aavistustakaan. Kuolleetkin nousevat ja ihmettelevät, miksi heidät on näin haudattu eri hautoihin, he eivät mitenkään voi muistaa, mitä sillä on tarkoitettu. Toivolan Jussi ja jääkäri ovat vanhat tutut, jääkäri on kerran siellä jossakin kuulakkaana yönä ampunut Jussin. Se tapahtui varmaan hyvin sivumennen, koskei hän silloin yhtään huomannut kuinka merkitsevä mies Jussi todella on...⁴⁸

Jos konteksti on löydettävä vain tekstistä itsestään, ei voida ottaa huomioon esimerkiksi sitä, että Sillanpää käsitteli osin samoja asioita kirjeissään ja lehtikirjoituksissaan kesällä ja syksyllä 1918 kuin seuraavana vuonna ilmestyneessä teoksessaan. Heikki Ylikangas onkin osoittanut, että Sillanpää pyrki vaikuttamaan kirjoituksillaan punavankien kohtaloihin.⁴⁹ *Hurskasta kurjuutta* analysoitaessa on hyvä ottaa nämä seikat huomioon, vaikka ei millään tavalla yritettäisikään rekonstruoida tekijän intentioita teoksensa suhteen. Sama pätee tietysti myös esimerkiksi Kyösti Wilkunaan, joka oli aktiivinen toimija valkoisten armeijassa ja kirjoitti *Aktivisti* -lehdessä valkoista propagandaa.

Kirjallisuudentutkimuksen puolella tehdään nykyään jonkin verran elämäkerrallista tutkimusta, jossa kirjailijoiden teoksia lähestytään edelleen itsenäisinä taideteoksina, mutta ne myös samalla kontekstoidaan kirjailijan elämään.⁵⁰ Tämä on varmasti luonnollinen tapa toimia myös silloin, kun jotakin kirjailijaa lähestytään historian tutkimuksen näkökulmasta. Tämän tutkimuksen tarkoituksena ei kuitenkaan ole etsiä vastauksia siihen, mistä tietyt diskurssit ovat teoksiin kulkeutuneet tai että, miksi kukin kirjailija on kuvannut tietyllä tavalla lapsia sisällissodan tapahtumissa.

Perimmäinen ongelma kaunokirjallisuuden käytössä historian tutkimuksen lähteenä on lopulta lukijan rooli merkitysten tuottamisessa. Kun lähestyn vuoden 1918 sisällissotaa aikalaiskaunokirjallisuuden kautta, en mitenkään voi arvioida kuinka aikalaislukijat ovat sen tulkinneet (paitsi ehkä kritiikkien kautta, mutta nekin ovat tietynlainen instituutio konventioineen). Kun luen itse teoksia vuonna 2005, lähestyn niitä täysin erilaisten edellytysten, kontekstitekijöiden

⁴⁸ Sillanpää 2002, 6.

⁴⁹ Ks. Häggman 2001, 19-20.

⁵⁰ Tällaisesta tutkimuksesta tuorein esimerkki on Juhani Niemen tutkimus *Arvid Järnefelt – kirjailija ajassa ja ikuisuudessa* (2005).

ja intentioiden kanssa kuin varsinaiset aikalaislukijat.⁵¹ On kuitenkin luotettava, että teoksista voidaan muodostaa sellainen tulkinta, joka voisi olla uskottava myös aiemmille, kuten myös tuleville lukijoille.

Tiivistettynä ja hieman yksinkertaistettuna näen, että kaunokirjallisuudesta voidaan etsiä ajalleen ominaisia diskursseja, ajattelutapoja ja käsityksiä asioista. Nämä ovat vaikuttaneet niin tekijöihin kuin lukijoihinkin. He ovat voineet asettua vastustamaan niitä tai nyökytellä tyytyväisinä päitään. Kaunokirjallisuus ei katsannossani ole täysin autonominen yksikkö, mutta ei myöskään peilaa todellisuutta suoraan.⁵² Innovatiivisen kaunokirjallisuuden sanotaan aina olevan edellä aikaansa, mutta valtaosa julkaistusta materiaalista on ajan vallitsevien virtausten tuotetta ja kommentointia. Ja tarkemmin ajateltuna myöskin innovatiivinen kirjallisuus on paradoksaalisesti ajassaan kiinni yrittäessään irrottautua siitä.

⁵¹ Varpio 1980, 38.

⁵² Varpio 1980, 36.

3. Nuoret sodassa

3.1. Historiallinen tausta

Sotaoloissa vuosina 1914-22 surmansa saaneet –tilastoraportti tarjoaa mielenkiintoisia ja varsin tarkkojakin tilastoja sisällissodassa ja sen aikana surmansa saaneista alle 18-vuotiaista lapsista ja nuorista. Tilastot perustuvat valtioneuvoston vuonna 1998 asettaman sotasurmaprojektin puitteissa tehtyyn nimitiedostoon, johon on pyritty keräämään kaikki mahdolliset surmansa saaneet. Tilasto ei kuitenkaan ole täydellinen, sillä noin 5000 Suomen kansalaisen henkilöllisyys on varmentamatta. Joka tapauksessa nimitiedoston pohjalta on mahdollista tehdä suhteellisen kattavia ja luotettavia tilastoja.⁵³

Tilaston mukaan vuonna 1918 kuoli sotaoloissa yhteensä 1899 alle 18-vuotiaista. Painopiste on selvästi vanhemmissa ikäluokissa: 17-vuotiaita kuoli 1045, 16-vuotiaita 517 ja 14-vuotiaitakin vielä 53, mutta esimerkiksi 13-vuotiaita enää 15. Kaiken kaikkiaan nuorempien kuolemantapaukset ovat lähinnä satunnaisia. 13- ja 14-vuotiaiden välillä tapahtuu siis selvä harppaus surmalukujen suhteen ja luvut kasvavat jyrkästi seuraavienkin ikäluokkien välillä. Tämän perusteella on selvää, että 14-vuotisista ylöspäin alettiin ottaa osaa sotatoimiin. Poikien osuus kaikista kuolleista on selvästi suurempi kuin tyttöjen, mutta ero on vielä selvempi vanhemmissa ikäluokissa. Myös tämä kertoo poikien osallistuneen aktiivisesti sotaan.⁵⁴

14-17-vuotiaiden kuolinsyyt poikkeavat olennaisesti nuorempien ikäluokkien vastaavista. Kaatuneiden ja haavoittuneina kuolleiden osuus on 35 %, vankileireillä nälkään ja tauteihin kuolleiden 34 % ja murhattujen, teloitettujen, mestattujen sekä ammuttujen 15 %. Sen sijaan vahingonlaukauksiin ynnä muihin tapaturmiin ja onnettomuuksiin menehtyneiden osuus on vain 1 %. Nuoremmilla ikäluokilla nämä kuolinsyyt olivat kaikkein yleisimmät. Vanhempiin ikäluokkiin verratessa huomataan, että 14-17-vuotiaita menehtyi suhteessa enemmän taisteluissa kuin vankileireillä. Lars Westerlund arvioi tämän taustalla olleen mahdollisesti nuorten innokkuus ja toisaalta sosiaalisen pätemisen tarve. Vankileireillä nuoret ilmeisesti kestivät nälkää ja tauteja vanhempia ihmisiä paremmin. Osapuolitetietoja on 14-17-vuotiaista luonnollisesti nuorempia enemmän koska he osallistuivat taisteluihin. Niiden mukaan 75 % kuului punaisiin ja 14 %

⁵³ Westerlund 2004a, 7-9. Ks. myös Sotasurmaprojektin verkkosivut: <http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmaetusivu/main?lang=fi> Luettu 3.5.2008.

⁵⁴ Westerlund 2004b, 195-196; ks. myös Liite 1.

valkoisiin. Punaisten suurempi osuus korostuu varmastikin vankileireillä kuolleiden suuren määrän takia. Huomionarvoista on myös poikien suuri 94 % osuus kaikista kuolleista.⁵⁵

On varsin mielenkiintoista, että kaikki nimitiedostosta löytyvät asetta kantaneet alle 18-vuotiaat surmansa saaneet olivat punaisia. Heitä on yhteensä 1051. Toisaalta tiedostossa on 754 kuollutta lasta ja nuorta, joiden kohdalla ei tiedetä, kantoivat he mahdollisesti asetta. Kaikkiaan 94 kuollutta ei kantanut asetta. Tämän perusteella jää epäselväksi, oliko surmansa saaneiden joukossa valkoisten puolella asetta kantaneita alle 18-vuotiaita. Sanomattakin on selvää, etteivät nuorimpien ikäluokkien kuolleet kantaneet asetta.⁵⁶ Joka tapauksessa myös valkoisten puolella taisteli monia nuoria. Tästä kertoo esimerkiksi Elsa Heporaudan toimittama teos *Sankaripoikia* (1918), jossa muistellaan vapaussodassa kaatuneita valkoisia nuoria. Monet heistä ovat 18-20-vuotiaita, mutta mukana on myös alle 18-vuotiaita.⁵⁷

Pojat tarttuivat siis aseisiin kummallakin puolella rintamaa. Punaisella puolella asetta kantoivat myös nuoria tyttöjä. Monet osallistuivat taisteluihin, mutta useimmat toimivat kotipaikkakunnillaan aseistettuina vahteina, hevostieheijoina ja läheteinä. Tämä ei ole aikakauden kontekstissa sinänsä mikään yllätys, sillä lapset osallistuivat aktiivisesti jo 10-12-vuotiaina monenlaisiin töihin niin maaseudulla kuin kaupungissakin. Lasten rooli yhteiskunnassa ei olennaisesti muuttunut poikkeusoloissa. Monet aseettomissa tehtävissä tai vahteina toimineet punaiset lapset vapautettiin. Kenttäoikeuksien päätöksissä oli kuitenkin eroja eri paikkakunnilla. (Tikka 2004, 348-351)

Jaakko Paavolaisen mukaan nuorin teloitettu oli 9-vuotias Vilho Kuusjärvi. Tästä ylöspäin on yksittäisiä teloitettuja lähes kaikissa ikäluokissa. ”15-vuotiaita on jo 9 ja 16-vuotiaita 49. Olkoonkin, että molemmilla puolilla oli nuorten ja alaikäisten osuus huomattavan korostunut – tuomittiinhan valtiorikosoikeuksissa 1100 15-vuotiasta – on toki vaikea uskoa tämänikäisten olleen mukana kovin raskauttavissa teoissa.” Ilmeisesti vankileireillä oli noin 800 alle 18-vuotiasta, joiden vangitsemiseen ei ollut minkäänlaisia perusteita.⁵⁸ Heikki Ylikangas kertoo muutamia tarkkoja kuvauksia alle 18-vuotiaiden teloituksista ja toisaalta myös pelastumisista.⁵⁹

⁵⁵ Westerlund 2004b, 198; ks. myös Liite 4.

⁵⁶ Westerlund 2004b, 196; ks. myös Liite 2.

⁵⁷ Heporauta 1937.

⁵⁸ Paavolainen 1974, 134, 217.

⁵⁹ Ylikangas 1993, 181.

3.2. Valkoiset, innokkaat sankaripojat

Lasse Koskelan mukaan heti sisällissodan jälkeisessä kirjallisuudessa esiintyvät aiheet ovat pääosin samoja, mitä löytyy myös kansainvälisestä, lähinnä ensimmäistä maailmasotaa käsittelevästä kirjallisuudesta. Sodan osapuolten kaikinpuolinen vastakohtaisuus tuodaan selvästi esille. Teoksissa puhutaan usein myös naisten osallistumisesta sotatoimiin vihollisen puolella, ristiinnaulitsemista ja sotaan liittyvästä seksuaalisesta jännitteestä⁶⁰. Hyvin suomalainen ilmiö on kuitenkin sotaintoinen sankaripoika, joka pääsee karkaamaan rintamalle. Taustalla on sodan sisäinen luonne ja se, että kummankin puolen sotajoukot organisoitiin paljolti vasta sodan puhjetessa.⁶¹ Mirja Turusen mukaan myös aktivismin ideologia oli osaltaan nostamassa nuoren sankaruuden kulttia. Jo sodan aikana valkoiset levittivät propagandatarkoituksessa haavoittuneena kuolleen 14-vuotiaan Onni Kokon kuvaa ”enkelimäisistä kasvoista”⁶²

Tyypiesimerkki nuoresta sotaintoisesta sankaripojasta löytyy V.A. Koskenniemen runoelmasta *Nuori Anssi*, jonka nimipäähenkilö lähtee sotaan, vaikka vanhemmat suhtautuvat asiaan kielteisesti: ” ’Älä tapa, sanoo herra’/ niin jo kuuli äidin vastauksen/korvissansa poika – isän kielto/yhtä ehdoton ei ehkä ollut.”⁶³ Mutta kun isänmaa kutsuu, niin isänkin näkemys sodasta kääntyy päinvastaiseksi. Näin Anssin nouseminen vanhempien sanaa vastaan tulee hetkessä sovitetuksi:

Ketkä ensimmäisinä reestä nousi?
Isä, vaari! Syöksyi esiin Anssi,
itsensä unohtaen, rintamasta,
juoksi vaaria ja isää vastaan.

Eipä kuullut moitteen sanaa heiltä,
eipä nähnyt ankarata silmää,
näki vaarin leuan liikituksen,
näki tutisevan seppelparran,
näki isänsä hyväksyvän hymyn,
kuuli isänsä äänen, kun hän huusi,
seisten kylän körttiläisten kesken,
kristikunnan jäykkäin sotilaiden:

- Miehet, pirua ja ryssää vastaan!⁶⁴

⁶⁰ Ks. Pulkkinen 1991.

⁶¹ Koskela 1999a, 224-225.

⁶² Turunen 2005, 184.

⁶³ Koskenniemi 1938, 16.

⁶⁴ Koskenniemi 1938, 29-30.

Kyösti Wilkunan teoksessa, *Kun kansa nousee*, on melko paljon alle 18-vuotiaiden rintamalle pyrkivien ja lähtevien poikien kuvausta, joka on Koskenniemen tyyliin hyvin ihannoivaa. Paikallisen suojeluskunnan päällikkönä toiminut kertoja⁶⁵ ottaa seuraavassa vastaan miehiä, joille olisi tarkoitus jakaa aseita. Mukana on myös nuori poika:

Tarjolle tunkeupi joukosta viistoistavuotias avokatseinen körttiläispoika.

- Eiköhän sinun paikkasi ole täällä kotona, olet vielä kovin nuori, - sanon ja osotan hänet takaisin.
- Kyllä se saa tulla, - ilmottaa pojan isä ja työntää hänet uudestaan eteeni.
- No, ota sitten herran nimessä, - ja liikutettuna ojennan minä hänelle aseensa, pojan astuessa paikoilleen riviin.⁶⁶

Tämän pojan isä ei vastusta pojan lähtöä rintamalle, vaan näyttää suorastaan vaativan hänen pääsyään mukaan sotatoimiin. Tekstistä ei käy suoraan ilmi kuinka innoissaan poika on itse asiasta, mutta viittaus avokatseisuuteen kertoo kyllä siitä, ettei häntä tähän ainakaan pakotettu ole. Kertojan liikuttuminen kertoo pojan olevan lähdössä valkoisten tavoitteita ajamaan. Kaikkien nuorten vanhemmat eivät haluaisi laskea lapsiaan rintamalle ja niinpä muutamat innokkaimmat lähtevät salaa kotoa. Kolme tällaista saapuu suojeluskunnan esikuntaan väittäen saaneensa luvan vanhemmiltaan:

Tätä seuraavana aamuna sitten ilmestyi esikunnan kansliaan se sotilaspoika, josta minun oikeastaan piti tässä hiukan kertoa.

Niitä oli kolme körttiläispoikaa, kaikki siinä viidentoista vaiheilla. Avosilmäisiä, terhakan näköisiä poikia eikä ollenkaan ujoja. Rohkeasti esittivät he passiasiansa ja antoivat esikunnan jäsenten leikillisiin kysymyksiin visapäisiä vastauksia.

[...]

Mutta kuinka ollakaan, pojat olivat tehneet miellyttävän ja puoleensa vetävän vaikutuksen esikunnan jäseniin, nämä ummistivat silmänsä pikku epäilyksilleen ja pojat saivat kuin saivatkin passit, jotka oikeuttivat heidät vapaaseen rautatiekyytiin Seinäjoelle.⁶⁷

Poikien lähdettyä saapuu paikalle yhden äiti, joka kertoo poikien karanneen. Hän lähtee kiireellä tavoittamaan heitä asemalta, jossa yrittää sitten puhua poikaansa pyörtämään aikeensa. Kertoja sanoo kuulleen, että poika oli sanonut äitinsä olevan ”ryssänmielinen”, ellei päästä häntä lähtemään. Kertojan käyttämät adjektiivit korostavat hänen myötämielisyyttään poikien sotainnolle.

⁶⁵ Käytän Wilkunan, ja Järventauksen teosten yhteydessä termiä kertoja, vaikka kysymys onkin muistelmista.

Omaelämäkerrallisessakin teoksessa on aina kertoja, joka samaistetaan kirjoittajaan, mutta kertojan kerronta on kuitenkin kirjoittajan ottama positio, jota ei ole ainoa tapa kertoa tapahtumista.

⁶⁶ Wilkuna 1918, 41-41.

⁶⁷ Wilkuna 1918, 89-90.

Hän puhuu avokatseisista, terhakoista, rohkeista ja visapäisistä pojista, jotka eivät myöskään ole vain sotimisen takia lähdössä, vaan kertojan näkemysten mukaisesti he lähtevät ajamaan venäläisiä pois Suomesta. Sama perusasenne näkyy peittelemättä myös Koskenniemen *Nuoren Anssin* puhujan asenteessa ja tämän kuvaamien sotapoikien puheessa: ”Yltyi siinä poikienkin into, /yltyi niin kuin tuli tappuroissa: /Tulkoon vaikka lempo ryssän kanssa, /sata yhtä vastaan, täältä saavat /lähtöpässit parempahan paikkaan! /saapi kerran korkoinensa ryssä, /mit’ on hälle velkaa suomalainen. /Koron korolle on kasvanutkin /pitkät vuosisadat umpeen täällä /ryssäin mahtailut ja mekastukset.”⁶⁸ Wilkunan teoksen 15-16-vuotiaat eivät siis kertojan ja muidenkaan esikunnan jäsenten mielestä ole liian nuoria lähtemään sotaan, mutta passia hakemaan pyrkii myös eräs poika, jolla ikää ei riittävästi ole:

Eräänä päivänä, kun tulisella kiiruulla valmisten passeja matkaan lähteville vapaaehtoisille, ilmestyy esikunnan kansliaan pieni pojannapero. Pöydän edessä seisossaan ei hänestä jää näkyviin paljon muuta kuin rohkeatekoinen, pyöreä pää vilkkaine silmineen.

- Mitäs pikkumiehellä on asiaa?

- Passia minä olisin vailla.

- Passia! Mihinkä niin?

- Rintamalle olisi aikomus lähteä.

Kaikki purskahtavat nauruun ja poika luo ympärilleen ärtyneen silmäyksen.

[...]

- Kyllä sinä kaikesta päättäen olet oikea miehen alku. Mutta nyt sinä olet vielä liian nuori ja pieni rintamalle lähtemään. Katsopas, ethän sinä ylety paljon muuta kuin vyötäisille näitä miehiä, jotka ovat sinne menossa. Niin ollen on parasta, että palaat vielä joksikin aikaa kotiin kasvamaan.⁶⁹

Pojan ikää ei tekstissä mainita, mutta kovin vanha hän ei taida olla. Hänen aikomukseensa lähteä rintamalle esikunta suhtautuu lempeän humoristisesti, eikä häntä suinkaan sinne päästetä. Tämänkin pojan kuvailu on samansuuntaista kuin körttiläispoikien. Kertoja puhuu rohkeatekoisesta ja vilkassilmäisestä pikkumiehestä. Pojan innostukseen ei teoksessa suhtauduta suinkaan negatiivisesti, vaan häntä kehoitetaan menemään hetkeksi vielä kasvamaan kotiin. Ehkäpä hänkin pääsee sitten tulevaisuudessa miesten töihin. Jossain kohdin näyttäisi menevän raja sille, kuinka nuoria voidaan rintamalle päästää, mutta selvästi tätä ei teoksessa määritellä. Ilmari Kiannon teoksessa *Elämän ja kuoleman kentältä* pikkulasten pyrkiminen rintamalle näyttää selvästi kiinnittyvän paikkakuntakohtaiseen soturihenkeen. Teoksen kertoja nostaa esimerkillisimmäksi sotajoukoksi Härmän suojeluskuntalaiset. Etelä-Pohjalainen mentaliteetti näyttää vievän kaikkein nuorimmatkin mukaan sotaan: ”Olihan hän yllättänyt härmäläisiä Oulun verivalloituksessa asti. Ja

⁶⁸ Koskenniemi 1938, 21.

⁶⁹ Wilkuna 1918, 88-89.

hän oli kuullut että ”Härmän kaarti” puikkelehti ympäri maata missä vain miestä tarvittiin. Kymmenvuotiset pojatkin pyrkivät sotaan.⁷⁰”

Nuorten poikien kohtaloista sodassa ei Wilkunan teoksessa juuri puhuta heidän rintamalle lähtönsä jälkeen. Muutamissa kohdin heihin kuitenkin viitataan. Heti sodan alkaessa, kun kertoja on apulaisineen saanut jonkinlaisen suojeluskunnan koottua, syntyy harvalukuisten paikallisten punaisten kanssa pieniä yhteenottoja. Yhdessä näistä on mukana myös nuori poika, joka on haavoittunut tiedustelumatkalla:

Ammunta lakkaa yhtä äkkiä kuin alkoikin ja hulikaanit luikkivat vaunujen ja makasiinien suojassa matkoihinsa. Tiedustelijat palaavat matkaltaan. Yksi heistä, omaan miehistööni kuuluva kuusitoistavuotias nuorukainen, ontuu kivääriinsä nojaten. Hän on saanut kuulan sääreensä.⁷¹

Yhdestä aiemmin mainitusta körttiläispojasta Villestä ja hänen seikkailuistaan kertoja puhuu selvästi vuolaammin. Kertoja tapaa hänet muutaman kerran sodan eri vaiheissa rautatieasemalla, jolloin he vaihtavat lyhyesti kuulumisiaan. Ville näyttäytyy sankarillisena sotilaana, joka on ottanut osaa moniin taisteluihin ja aikoo sotilasuralla myös jatkaa:

- Katsohan vain! Ja ehynnäkö sinä olet koko sodan ajan säilynyt?
- Ei ole tullut naarmuakaan.
- Vaikka olet ollut kukaties monessakin taistelussa.
- No niin monessa, etteihän niitä kaikkia muistakaan.
- Sepä tietty, koska näkyy vapaudenristikin olevan.
- Sainhan minä sen, - sanoo Ville tyytyväisenä ikäänkuin muistuttaen mieleeni, että niinhän oli puhekin talvella.
- No olet sinä varmaan jonkun vihollisenkin saanut kaadetuksi?
- Jonkunko vain! Se teidän varapäällikkönne lupasi leikillään silloin talvella, kun minä lähdin, kymmenen penniä joka punikista, jonka saan ammutuksi. Mutta jos minä nyt rupeaisin häntä lupauksestaan tilille vaatimaan, niin eipä taitaisi miehellä lantit piisata.
- Kai sinä nyt olet päässyt vapaaksi sotapalveluksesta? – kysyn erotessamme.
- Olisin kai minä alaikäisyyden takia päässyt vapaaksi, mutta en minä ole välittänyt pyrkiäkään.⁷²

Nuorten sotilaiden idealisointi on Wilkunan teoksessa hyvin silmiinpistävää. Toki teoksen luonteeseen kuuluu kaikkien valkoisten sotilaiden positiivinen kuvaus, mutta ainakin sotilaiden rekrytoinnin aikana nuorten into sotatoimiin korostuu. Monet paikalliset perheelliset miehet eivät

⁷⁰ Kianto 1928, 64.

⁷¹ Wilkuna 1918, 51.

⁷² Wilkuna 1918, 98. Toki punaisistakin sankaripojista on olemassa tarinoita, mutta ne eivät päässeet sodan jälkeen esille. Esimerkiksi Kuhmoisissa eräs 16-vuotias poika tarttui yksin konekivääriin ja onnistui pitämään punaisten

olleet järin innokkaita tarttumaan aseisiin, koska pelkäsivät perheensä toimentulon puolesta jos kaatuisivat rintamalla. Toki osa miehistä suhtautui muutenkin sotaan kielteisesti. Poikien esimerkillisyyttä kertoja korostaa ensimmäisten taisteluiden jälkeen:

Mutta toisiin on tuo kahakka vaikuttanut suorastaan virkistävästi. On ilo nähdä varsinkin muutamia viisi- ja kuusitoistavuotiaita, kuinka heillä silmät loistavat ja posket punottavat kertoessaan omasta osuudestaan kahakkaan. Näihin viime mainittuihin kuuluu nuori haavottuneemmekin.

Pieni joukkoni on saanut tulikasteensa ja karaistuneempana odottaa se nyt, mitä tapauksista rikkaat hetket mukanaan tuovat.⁷³

Ilmari Kiannon teoksessa runoilija-päähenkilö Aarni Suursalo kiertää sotilassairaalassa jututtamassa haavoittuneita ja tekee vastaavan havainnon. Haastateltu 15-vuotias tuo asian korostuneesti esille itse. Sota näyttäytyy melkein leikkinä ja toisaalta pojan näkemyksen mukaan punaiset ovat niin kehoja vastustajia, että heitä on turha pelätä. Ylimielinen ja kuolemaa halveksuva asenne on tietysti myös yksi mahdollinen psykologinen selviytymistapa sodassa:

Talonpoikaisnainen katsoi vierasta herraa ystävällisesti silmiin.

- Tämä on minun poikani.
- Vai niin, sanoi Suursalo. – Teillä on kelpo poika. Hän on oikeassa asiassa mennyt taistelutanterelle.
- Itsehän tämä pyrki, selitti äiti rauhallisesti hymyillen. – Sillä oli semmoinen iili siihen leikkiin. Se tässä juuri juttelee, kuinka paljon raukkoja oli – muita.
- Niin, kun oli isoja miehiä, - kertoi haavoittunut poika, - jotka pelkäsivät.
- Vai pelkäsivät?
- Pelkäsivät! vahvasti poika. – Mitä heistä pelkää – punikeista.
- Niinhän se on, sanoi kirjailija. Hän katseli ihailen sekä äitiä että poikaa. Molemmat näyttivät niin äärettömän tyytyväisiltä. Tämä oli hartaushetki pyhäpäivänä, äiti piteli kiinni pojan kädestä ja poika kertoili äidille taistelusta, kamalia ja hullunkurisiakin juttuja. ”Kuulehan äiti, miten ne kehvelit sitten tekivät...”⁷⁴

Wilkunan teoksen vanha tuttu Ville näyttäytyy sotaan osallistuneena ikäistensä ja itseään vanhempienkin seurassa muita aikuisempana. Sota ja taistelut ovat kertojan näkemyksen mukaan tehneet pojasta miehen, vaikka hänellä vielä onkin lapsenomaiset silmät. Sodan kasvattava puoli korostuu yhtä aikaa puhtaasti nuorukaisen sielun kanssa. Toisaalta sota siis tekee pojista miehiä, mutta kaikki aikuiset miehet eivät näytä siellä pärjäävään nuorten tavoin:

Univormuineen, leveine vöineen ja vapaudenristin nauhoineen on Ville rippikoulussa toveriensa yleisen huomion ja kateuden esineenä. Vaikka useimpia heitä nuorempi, on hän kuitenkin kuin

perääntymistien auki. Hänet palkittiin punaisten esikunnan toimesta pienellä rahapalkkiolla. (Ylikangas 1993, 62; vrt. Luhtakanta 1938, 140.)

⁷³ Wilkuna 1918, 53.

⁷⁴ Kianto 1928, 231-232.

päätään pitempi toisia. Erikoisesti on vanha rovasti häneen mieltynyt, sillä vastauksensa antaa hän aina raikkaalla äänellä ja lapsenomaisissa silmissä on avonainen ja totinen katse.⁷⁵

Hyvin samantyyppinen näkemys välittyy myös Arvi Järventauksen muistelmateoksesta *Tykkien virsi* (1918). Teoksen kertojapappi korostaa kuitenkin Wilkunan teosta selvemmin, etteivät kaikki pojat ole valmiita sotaan, vaan kysymys on enemmänkin poikkeusyksilöistä. Toisaalta nimenomaan sota on tämänkin 17-vuotiaan nuorukaisen tapauksessa miehistävä tapahtuma, jopa niin että aikuiset miehet näyttävän kalpenevan hänen rinnallaan:

Sillä tällä nuorukaisella oli iästään huolimatta jo miehen mieli ja käytös. Hän oli yksi niitä harvoja varhain kypsyneitä, jotka ovat määrättyt tarttumaan elämästä kiinni lujin ottein aikaisemmin kuin toiset. [...] hän oli parin kuukauden aikana miehistynyt enemmän kuin tavallisissa oloissa kahdessa vuodessa. Hänen äänensä oli saanut syvän, miehekkään soinnun, katse oli syventynyt ja hänen ahavoitunut, kuparinruskea otsansa herätti meissä ajatuksen, että hänessä oli malmia enemmän kuin meissä muissa.⁷⁶

Sodan negatiivisia puolia tai minkäänlaisia traumoja ei nuorukaisista tapaa. Wilkunan, Koskenniemen, Kiannon ja Järventauksen teosten kuvaukset nuorista valkoisista sotilaista ovat täysin puhtoisia ja sikäli varsin epärealistisia. Varsinaiseen ylistyslauluun Wilkunan teoksen kertoja yltyy tavatessaan Villen ja nuoren aliupseerin rautatieasemalla. Lähes homoeroottisia sävyjä saava kuvaus taisteluihin lähtevistä nuorukaisista tiivistää Wilkunan teoksen tarjoaman ideaalin valkoisen sotapojan piirteet:

Kaunis pari, tuo aliupseeri ja hänen sotilaansa. Mieli oikein heltyy ja lämpenee heitä katsellessa. Kummankaan leuassa ei näy vielä parran uutuvaakaan, kasvot ovat maidonpuhtaat ja herkkäihoiset ja silmistä kuvastuu puhdas nuorukaissielu. Ja niin tyytyväisinä toteavat he ensi viikolla pääsevänsä rintamalle . . .
- Onnea matkallenne, pojat palatkaa terveinä ja vapaudenristit rinnassa! – hyvästelen minä erotessa ja puristan lämpimästi heidän kättään.⁷⁷

Järventauksen kertojapappikin kokee sykähdyttäviä hetkiä tavatessaan tuttuja poikia rintamalle lähdössä. Kertojan huomio ei kuitenkaan kiinnity Wilkunan teoksen tapaan poikien ulkonäköön, vaan heidän näkemisensä aiheuttamiin isällisiin tunteisiin. Sekä Wilkunan teoksen kertoja Suojeluskunnan päällikkönä että Järventauksen kertoja sotajoukon sotilaspappina ovat kaikkiaan hyvin isällisiä hahmoja suhteessa alaisiinsa tai tovereihinsa. Lainauksessa kertojapappi saa vertauskuvallisesti antaa poikansa taisteluun isänmaan puolesta:

⁷⁵ Wilkuna 1918, 98-99.

⁷⁶ Järventaus 1918, 127-128.

⁷⁷ Wilkuna 1918, 96-97.

Siinä istuu samassa reessä kaksi nuorta koulupoikaa Oulusta. Toinen on papin rippilapsi, toisessa hän tuntee yhden Oulun N.M.K.Y:n innokkaimmista nuorista jäsenistä. Hänen katseensa kiintyy erikoisesti näihin poikiin ja omituinen, lämmin tunne läikähtää hänen povessaan. Hänestä tuntuu, että pojat ovat hänen omiaan.⁷⁸

Tähän mennessä valkoinen sankaripoika on näyttänyt päättäväiseltä, rohkealta ja moraalisesti ryhdikkäältä. Pojat ovat innoissaan sodasta, mutta eivät niinkään seikkailumielessä kuin isänmaan puhdistuksen takia. Nuoret sotilaat lähtevät ajamaan venäläisiä pois tai vapauttamaan eteläistä Suomea maansa myyneistä punikeista. Monet ovat karanneet rintamalle, mutta osoittautuvat kunnan sotilaksi ja miehistyvät ikäisiään päätä pidemmiksi taistelujen myötä. Valkoinen sankaripoika on se ideaali, jota kohti kaikkien valkoisten tulisi pyrkiä. Sota sinänsä ei näyttäyty tragediana, vaan eräänlaisena riittinä, jonka myötä nuoret nostavat maansa uuteen kukoistukseen.

3.3. Sankaripojan kuva monipuolistuu

Oma lukunsa nuorten valkoisten sotapoikien joukossa on Jarl Hemmerin teoksen *Onni Kalpa* nimihenkilö. Teos on poikkeuksellinen, koska siinä nuori sotapoika on päähenkilönä, eikä vain vilahtelee kertojan sivulauseissa. Hänen sotaretkensä on yhtä aikaa traaginen ja sankarillinen. Onni Kalpa saa teoksen alkupuolella osakseen monien suojeluskuntalaisten suunnatonta ihailua. Lähes yliluonnollisen selviytymiskyvyn ja rohkeuden ohella hänen fanaattinen ”ryssävihansa” saa puhujan ylistyslauluun:

- Tuolla se pikku piru taas on! Sama joka Peltokankaan jälkeen kaikkialla oli luotisateessa ensimmäisenä. Hei, pikku Kalpa, hurraa!
[...]
- Suojeluskuntalainen puhui:
- Sen minä sanon, että jos Suomi nyt vapautuu, niin kyllä se suurelta osalta on pikkupoikain ansiota.
- Niinkö luulet!
- Varmasti! Esimerkiksi tuo Onni Kalpa. Siinä se on kiiliäinen. Olisitpas nähnyt hänet Oulussa. Luultavasti hän uskoo, etteivät luodit mahdu häneen, kun hän on niin pieni. Koko ajan hän pyöri Peltokankaan kintereillä ja kiljui ja ampui kuin intiaani. Kerran oli joutua satimeen eräällä pihalla, mutta pujahti pakoon. Eikä hän saanut naarmuakaan.
[...]
- Ja puolitoista ryssää kehuu nitistäneensä lähtiessään. Se puolikas oli vain tavallinen kotimaan punikki, selittää hän. Hän laskee näet aina ryssä, hän...⁷⁹

⁷⁸ Järventaus 1918, 42.

⁷⁹ Hemmer 1921, 72-74.

Onnin sotaura ei kuitenkaan jatku yhtä hohdokkaana, vaikka edellä mainittu Luutnantti Peltokangas pitääkin Onnia ”täytenä miehenä” mihin tahansa taisteluun. Itse asiassa aikaisemmatkin ”urotyöt” ovat enemmän uhkarohkeutta kuin sotilaallisessa mielessä taitavaa toimintaa. Tästä syystä edellisen lainauksen Suojeluskuntalaisen puheet voikin nähdä melkoisena sotilaiden henkeä nostattavana liioitteluna ja ironisina suhteessa myöhempisiin tapahtumiin. Kun Onni siirtyy uusille rintamille, päälliköt vaihtuvat ja uusi päällismies katsookin Onnin kokoa ja ikää karsaasti. Sotapoikamme joutuu kenttäkeittiöön:

Hänet pantiin kyökkipojaksi.

Se tapahtui näin:

Toimitettiin uusien tulokkaiden katselmus, ja joku päällismies kulki tarkastellen pitkin riviä.

Viimeisenä seisoivat Onni Kalpa, ja kun päällikkö ehti rivin päähän, hän pysähtyi ja iski katseensa Onniin.

- Vai sillä tavalla, sanoi hän, kyllähän meillä on pientä väkeä tulella ennestään, mutta tämä on jo liikaa. Ei sentään aivan imeväisiä... Tuo saa mennä patoja pesemään.⁸⁰

Onni saa kuitenkin tilaisuuden näyttää kykynsä taistelussa, mutta epäonnistuu tuhlatessaan kaikki patruunansa, vaikka vihollista ei vielä näy missään. Onnin sotakokemus kääntyy traumaattiseksi ensin miesten vähättelyn ja sitten oman epäonnistumisen kautta. Pahempaa on kuitenkin vielä tulossa sillä Onni joutuu myöhemmin vahtimaan punavankeja, joiden joukossa on myös hänen setänsä. Seuraavana päivänä hän todistaa näiden kaikkien teloituksen. Tapahtumien veljessotaluonne siis muuttaa myös Onnin suhteen koko sotaan hyvin traumaattiseksi:

Neljätöistavuotias poikanen tarvitsee niin kuin muutkin kiinteän pisteen olemassaolonsa, jos mieli voida elää. Onni Kalvassa oli kaikki vanha ja vakaantunut luhistunut kokoon kuin maanvieremässä sinä päivänä, jolloin Iisakki-enon kävi niin hirveästi.⁸¹

Perusasenne sotaan kuitenkin säilyy sillä Onni kohtaa sankarikuoleman luutnantin adjutanttina Tampereen valtauksessa. Sotaa käydään selvästi isänmaan vapauden puolesta. Onnin hahmossa valkoinen sotapoika saa kuitenkin myös ristiriitaisia sävyjä. Hän on yhtäältä paraatiesimerkki uljaasta sotilaasta, mutta vihastaan huolimatta hän kokee monenlaisia kolhuja sodan aikana.⁸²

⁸⁰ Hemmer 1921, 83.

⁸¹ Hemmer 1921, 154.

⁸² Hemmerin teoksen kuva valkoisista ei kokonaisuutena ole aivan yksioikoinen. Erään kapteenin julmuutta punaisia kohtaan kuvataan kriittisessä valossa. Toisaalta Onnin esimiehenä toiminut toinen kapteeni puhkeaa viinapäissään laukomaan totuuksia porvareiden isänmaallisuudesta jonkin paikkakunnan vapautuksen jälkeen: ”Rannalla huudettiin eläkötä ja itkettiin meidän tullessamme, mutta kyllä minä tunnen sen asian. Voi itkeä mitä

Wilkunan teoksen nuoret sotilaat näyttäytyvät sankareina ja selviytyjinä, mutta poikien rooli Hemmerin Onnin tavoin uhrina isänmaalle ei tule selvästi esille. Kiannon teoksen kertoja taas tapaa kaikki nuoret soturit sairastuvalla haavoittuneina. Koskenniemen teoksen Anssin kaatuminen vertautuu jonkinlaiseen hedelmällisyysriittiin, jossa multiin pantu nuori ruumis kasvattaa tulevaisuudessa isänmaalle uutta vieläkin ehompaa versoaa. Uhri ei siis ole turha, eikä nuorena kuoleminen ole muutenkaan huono asia:

Kätki multaan kalleimpansa vanhus,
mut ei epätoivo sydämessä,
kätki niin kuin kylvömiesi kätkee
vakoon siemenensä, satoon luottain,
oraasehen maasta itäväiseen⁸³

Nuorna kuollut – onnellisna kuollut.
Talless’ oli poika, pojanpoika,
lepäsivät maassa vapahassa,
peitettyinä Suomen pyhään multaan
odottamaan nousemuksen päivää,
koska Herra pasuunalla kutsuu
tuomiolle kaikki kuolevaiset,
koska kootaan Herran sotajoukko
kotiin, ikuisen kunniaan.⁸⁴

Eino Leino tiivistää teoksessaan *Helsingin valloitus* nuorten sotilaiden, tosin tarkoittaen myös yli 18-vuotiaita, roolin ja merkityksen maan vapauttamisessa: ”Toinen vapauttava momentti oli se peloton, isänmaallinen ja *itseuhrautuvainen* kanta, jolle Suomen nuoriso heti kapinan alusta sen suhteen asettui. Valkeassa Suomessa se olikin luonnollista eikä muu juuri mielellään voinut tulla kysymykseen. Nämä nuoret vapaussankarit ovatkin siitä saaneet osakseen kansansa ikuisen kiitollisuuden.”⁸⁵ Hilja Haahdin teoksessa *Todistaja*, nimenomaan nuoret ovat punaisessa Suomessa ainoita vastarintaan pystyviä. Vanhempi väki on pelokasta ja tästä pastori Salmi moittii kaupungin porvaristoa. Nuorille nostetaan hattua mutta se, että aikuiset ovat puolestansa päästäneet lapset rintamille, näyttäytyy pastorin suulla suurena pelkuruutena:

- Pastori kieräilee. Olli Lehto oli itse kertonut tovereilleen, että te vastustitte suojeluskuntaa.
- Sitä hän ei ole kertonut siitä yksinkertaisesti syystä, ettei se ole totta. Mutta hänen kypsymättömiä hankkeitansa vastustin, enkä kadu sitä tänäkään hetkenä. Vastatkaa te minulle, millä puolustatte sitä, että niin tärkeän asian johto jätettiin kaksikymmenvuotiaalle, vieläpä vieraalle? Missä te miehet

pyhimpiä isänmaallisia ilonkyyneleitä, niin että rinta kohoilee, ja kuitenkin saattaa sen itkun varsinaisena aiheena olla esim. ilo siitä, että pankkitalletusten asema lupaa parantua. (Hemmer 1921, 151.)

⁸³ Koskenniemi 1938, 49.

⁸⁴ Koskenniemi 1938, 50.

⁸⁵ Leino 1949, 25. Kursivointi minun.

olitte silloin? Ja missä te olette olleet, kun koululaiset ovat rintamalle hiihtäneet? Sota ei ole lapsia varten, se on omantuntoni vakaumus – mutta häitä ei ole lakia lukenut. Lapset ovat nuorten mukana lähteneet, mutta te olette jääneet.⁸⁶

Valkoisessa kirjallisuudessa Haahdin teos on ainoa, jossa lasten sotaan lähteminen näytetään negatiivisessa valossa, mutta silti välttämättömänä aikuisten pelokkuuden takia. Leinon teoksen kertoja huomaa tilanteen punaisten keskuudessa jossain määrin päinvastaiseksi. Huligaanit ja mielipuolet ovat jo hävinneet kaupungista rintamille. Tilalla on vanhuksia, lapsia ja ulkonäöltään suomalaisempia miehiä:

Mutta myöskin naamoiltaan he olivat alkuperäisestään jo paljon siistiytyneet. Arvaan sen johtuvan siitä, että pahimmat roistot ja pahantekijät, jotka punakaartin ytimen muodostivat, olivat aikoja sitten lähetetyt rintamille, siellä kaatuneet tahi omia tihutöitänsä pakoon muille paikkakunnille muuttaneet. Ja heidän sijaansa oli tullut aina suuremmalla ja suuremmalla väkipakolla otettua vanhempaa ja usein kunnollistakin työväkeä – tai puolikasvuaisia lapsia – joilla vielä oli verrattain vähän syntiä omallatunnonaan.⁸⁷

Jos siis ovat valkoisen Suomen pojat sankarillisia, niin ovat myös punaisessa Suomessa olevat valkoiset. Heidän neuvokkuutensa ja rohkeutensa täyttämät tarinat näyttäytyvät Ilmari Kiannon teoksen kertojalle vain lähinnä hupaisina seikkailuina: ”Hän puhutteli koulupoikia, jotka olivat ryöstäneet käsipommeja punaisilta, yllätti rohkeita nuorukaisia, jotka omatekemillään lupalipuilla olivat karanneet punaisten puolelta – näiden päivien elämä vilisi sukkelia seikkailuja.⁸⁸” Hilja Haahdin teoksessa poikien pyrkimykset hiihtää valkoisten joukkojen luo näyttäytyvät enemmänkin uhkarohkeina tekoina. Esimerkiksi erään koulupojan, Martti Varvikon, lähtöä kaupungin valkoisimmatkin ihmettelevät. Etenkin, kun Varvikon vanhempi poikakin jo on rintamalla. Martille käykin sitten huonosti, mutta tapahtuneesta esittää laajemmin näkemyksensä vain pappilan punainen palvelija Laina: ”Mitäs herrat menevät ja äidit laskevat heitä pahaa tekemään? Tämäkin kuului hiihtäneen pommi taskussa ja revolveri povella, vaikka on vasta koulupoika. Olisi kyllä murhannut meikäläisiä, jos ei olisi tavoitettu. Toinen oli ollut samassa matkassa, mutta pääsi pakoon.⁸⁹”

⁸⁶ Haahti 1921, 239-240. Pastorin lanko, lainauksessakin esiintyvä Olli Lehto, korostaa itsekin teoksen alussa että: ”Nuoret ovat ennenkin jotain saaneet aikaan, kun vanhat ovat torkkuneet. Ja täällä he torkkuvat kaikki järjestään tai pelkäävät nahkaansa (Haahti 1921, 21).”

⁸⁷ Leino 1949, 39.

⁸⁸ Kianto 1928, 167.

⁸⁹ Haahti 1921, 118.

Myös pastori suhtautuu alaikäisiin sotaan osallistuviin kriittisesti ja säälien. Hän tapaa vankina ollessaan lyseolaisen, jonka punaiset ovat ottaneet kiinni tämän ollessa tiedusteluretkellä. Tämän vastapainoksi ääneen pääsee eräs äiti, jonka kaikki kolme poikaa ovat lähteneet rintamalle. Hän ei tiedä lastensa kohtalosta, mutta on onnellinen jos on saanut antaa kaikki lapsensa isänmaan puolesta kuolemalle. Jälkimmäinen lainaus sopii hyvin teoksen eetokseen, jossa isänmaa ja Jumala ovat valkoisten arvojen tukirankana. Toisaalta pastori näyttäisi pitävän lasten sodankäyntiä enemmän tragediana, kuin uhrilahjana Jumalalle:

Minä olen nuori ja haluaisin elää.

Hän oli kovin puheenhaluinen ja ilmaisi ilonsa pastorin tulosta vankilaan. Mikkoa hymyilytti nuorukaisen lapsellisen välitön itsekkyyks. Hän olikin perin nuori vielä, ehkä kuuden-seitsemäntoista ikäinen.

[...]

Hänen oli poikaa sääli. Ei tämä lapsi ollut kysynyt miesten töihin. Äitinsä luo hänen olisi pitänyt päästä.⁹⁰

- Sanotaan, että Jaakko on kaatunut, mutta se voi yhtähyvin olla huhua. Viljosta ja Kalervosta en ole kuullut mitään moneen viikkoon. He ovat annetut isänmaalle ja Jumalalle; sen tiedon täytyy riittää. Heljä, minä olen onnellinen äiti, sillä sain antaa kaikki lapseni.⁹¹

Täysin vastaava kuvaus äidin tuntemuksista on myös Arvi Järventauksen *Tykkien virsi* -teoksessa. Siinä äiti etsii kirkossa neuvoa, miten suhtautua pojan sotaan lähtöön. Jeesus näyttää antavan siunauksensa poikien sotainnolle. Kuten jo teoksen nimikin vihjaa, on äidin antamat uhrilahjat täydellisesti sopusoinnussa teoksen sanoman kanssa. Tämä vanhatestamentillinen meno sovitetaan kitkatta yhteen Jeesuksenkin opin kanssa:

Ihmisillä oli sisäinen tarve löytää tulviville tunteilleen vastakaikua ja siksi he tarkkasivat Vapahtajan kuvaa kirkon perällä. ”Mitä sanoo Vapahtaja?” ”Onko oikein, että minun poikani lähtee?” ”Hän on niin nuori vielä.”

Vapahtaja ymmärsi nuo kirkossa risteilevät kysymykset. Hänen kasvonsa kirkastuivat. Ne saivat taivaallisen loistein. Ja hiljaisena, tyynnyttävä levisi yli kirkon hänen vastauksensa: ”Ole hyvässä turvassa!” ”Minä elän.”

Levottomat kysymykset tyyntyivät ja odottava hiljaisuus levisi yli kirkon. Siellä täällä vilahtavat vielä valkoiset nenäliinat, mutta kosteista silmistä loisti nyt yhä varmempi kiitollisuus: ”On hyvä antaa, mitä antaa voi, eikä minulla ole muuta kuin poikani.”⁹²

Edelleen, Wilkunan, Järventauksen, Kiannon ja Koskenniemen teosten ohella, myös Hemmerin ja Haahdin teoksista muodostuu yksioikoinen ja idealisoitu kuva valkoisesta sotapojasta. Marja-Liisa

⁹⁰ Hahti 1921, 138-139.

⁹¹ Hahti 1921, 161.

⁹² Järventaus 1918, 10.

Kunnas puhuu Wilkunan teoksen nuorista sankareista esimerkkeinä spartalaisesta soturi-kasvattaja, -idyllistä.⁹³ Vastaavia kuvauksia on myös esimerkiksi V.A. Koskenniemen runoelmassa *Nuori Anssi*, jossa poika ja isä kaatuvat, mutta vaari aloittaa kotiin päästyään uuden sukupolven kouluttamisen:

Palas verkkaan kirkkomaalta vanhus,
palas vakavana sydämessä,
mut ei murtuneena mieleltänsä.
Otti Anssin asean, jonka oli
muistona hän tuonut kotiin myötä,
antoi pienen Aaron käteen, alkoi
opetella poikaa pyssyn pitoon,
sukukunnan viimeisintä vesaa,
mielessänsä aprikoiden, että
sanoa ei saisi, jotta koskaan
puuttui suomenmaassa miestä, milloin
kutsui isänmaa ja kotikontu,
usko isien ja omatunto
sotaan pirua ja ryssää vastaan.⁹⁴

Suojeluskunnat eivät kuitenkaan sotaa ennen tai sen aikana järjestelmällisesti rekrytoineet nuoria poikia mukaan toimintaansa. Sen sijaan sodan jälkeen 1920- ja 1930-luvuilla suojeluskunnat harjoittivat järjestelmällistä poikatoimintaa, jonka keskiössä oli urheilu, mutta myös esisotilaallinen koulutus.⁹⁵

Tiivistettynä valkoinen sotapoika on siis myös uhri isänmaalle. Lasten ja nuorten uhrautuvuus korostuu erityisesti siksi, etteivät vanhemmat polvet heti olleet suoraselkäisinä vääryyksiä vastustamassa. Hemmerin ja Haahdin teoksissa ylistyslaulun oheen piirtyy myös kuvaa ristiriitoja kokevasta lapsesta (Hemmer) ja toisaalta joidenkin valkoisten sääliväinen tai negatiivinen suhtautuminen poikien sodan käytiin (Hahti). Toisaalta trauma purkautuu uhriveren mukana Kalevankankaalle (Hemmer) ja lasten sotaan karkaamisen on kriitikkojenkin tunnustettava vastuunotoksi, kun vanhemmat piilottelevat omaisuuttaan varjelemassa (Hahti).

⁹³ Kunnas 1976, 125.

⁹⁴ Koskenniemi 1918, 50-51.

⁹⁵ Vasara 1998, 146-150.

3.4. Valkoinen vastaan punainen sotapoika

Punaisen puolen nuorista sotilaista on sisällissotaan aiheiltaan liittyvissä teoksissa huomattavasti vähemmän kuvauksia, eikä niiden sävy tietenkään ole samanlainen kuin valkoisten ihannoitu kuva. Nuoren kaatuneen punaisen löytymisen Tampereella ruumiskasasta Wilkunan teoksen kertoja kuvaa neutraalisti, sen enempää moralisoimatta tai kauhistellen. Toisaalta nuoren tytön tuskaa ei myöskään vähätellä, vaan sitä kuvataan objektiivisesti, tosin kuin ohimennen:

Mielenliikutus ja kauhu kasvoillaan hiiviskelee ruumisröykkiöiden äärellä väristen joukko erikikäisiä naisia. Nähtävästi etsivät ne hävinneitä omaisiaan.

- Voi, tuolla on Hannes! – huudahtaa muuan nuori tyttö ja puhkeaa hysteeriseen, huutavaan itkuun.

Hän on ruumiskasassa keksinyt viisitoista vuotiaan veljensä.⁹⁶

Punavankija kuvaillessaan Wilkunan teoksen kertoja palaa taas entiseen asemaansa. Punaisissa ei näytä olevan mitään ulkoisiakaan positiivisia piirteitä, myös vangitut naiset luokitellaan kahteen negatiiviseen kategoriaan. Tytöistä ja naisista ei Wilkunan teoksessa juuri kerrota – poikkeuksena viittaukset ”lemmensisariin”, joka on yksi suosituimmista metaforista sisällissotaa kuvaavassa kaunokirjallisuudessa. Nuorten naisten ikää ei tarkemmin määritellä, joten välttämättä kysymys ei ole alle 18-vuotiaista. Poikkeuksena jälkimmäisen lainauksen ”sakilaisheila”:

Siinä on miehiä viisitoistavuotiaista viisikymmenvuotiaihin saakka, on leveälahkeisia sakilaisia, rivon näköisiä otsatukkahulikaaneja...

[...]

Vankijoukossa on myöskin melkoinen määrä naisia, kaikki nuoria. Kehittymättömät kasvopiirteet vaihtelevat kevytmielisten kanssa...Toiset niistä ovat palvelleet punaisessa armeijassa sairaanhoitajattarina, toiset satureina ja taas toiset varsinaisina ”lemmensisarina”.⁹⁷

Nuorin näistä, noin seitsemän- tai kahdeksantoistavuotias, seisoo hakasäärin ja kädet housuntaskuissa. Täyteläisine muotoineen, tärveltyneine kasvopiirteineen ja uhmaavine eleineen vaikuttaa hän aito sakilaisheilalta.⁹⁸

Wilkunan teoksen kertoja ei analysoi tarkemmin punavankien asennetta voittajiinsa. Tosin ”hakasäärin ja kädet housuntaskuissa” seisova tyttö näyttää olevan täynnä uhmaa. Kuvaus vastaa julkisuudessa sodan aikana ja jälkeen olleita näkemyksiä nuorista punakaartilaisytyöistä. Näitä hyödynnettiin, kun vaadittiin ankaria rangaistuksia myös punaisille naisille. Järventauksen teoksen

⁹⁶ Wilkuna 1918, 118.

⁹⁷ Wilkuna 1918, 119.

kertoja taas huomaa kohtaamassaan punaisten vankijoukossa ja erityisesti mukana olevissa pojissa katumusta tai häpeää, joka ilmenee nimenomaan papin kohtaamisessa.

Tuli vastaan osasto vaasalaisia, kuljettaen vankijoukkoa välissään. Kaksikymmentäkaksi punakaartilaisista marssi siinä Lavialle vangiksi joutuneina. Puolet joukosta oli aivan nuoria poikasia. Tuskin olivat vielä kuuttatoistansa täyttäneet. Useat heistä painoivat lakin silmilleen, kun pappi tovereineen heidät sivuutti.⁹⁹

Kertojan näkemys punaisten sotapoikien häpeästä on yksi tapa asettaa valkoisten ja punaisten pyrkimysten ja toiminnan motiivien piirteet vastakkain. Samalla kertoja osoittaa hävinneen puolen nuorimpien (vähiten paatuneitten) itsekkin ymmärtävän tehneensä väärin. Toisaalta sotapoikien nuoruus on häpeällistä vain punaisella puolella. Wilkunan teoksesta paistaa vielä huomattavasti selvemmin eräänlainen kaksinaismoralismi. Lasse Koskela käyttää tästä esimerkkinä kertojan ja henkilöhahmojen puheita, joissa esimerkiksi esitetään, etteivät Suomen olot voi asettua, ennen kuin tamperelaisten ja helsinkiläisten punaisten verellä on kasteltu Pohjanmaan peltolakeuksia. Heti miten tämän jälkeen kertoja kuitenkin ihmettelee punaisten kiihotuspuheita, joissa uskotellaan lahtareiden ryhtyvän köyhälistöä tappamaan.¹⁰⁰ Samanlainen asetelma liittyy myös nuorten sotapoikien kuvauksiin. Kuten todettua, ovat valkoisten sotaan karkaavien poikien piirteet ja motiivit teoksessa jaloja. He jopa vaikuttavat miehekkäämmiltä kuin perheelliset miehet, jotka eivät välittäisi lähteä sotimaan. Sota myös kasvattaa heistä kansakunnan selkärankaa. Sen sijaan punaisten vankien joukossa olevat alaikäiset pojat ovat lähteneet sotaan lapsenomaisen seikkailunhalun innoittamina:

Vanhojen, ryssän sinelliä kantavain maankiertäjain rinnalla tapaa alaikäisiä poikasia, jotka elävistä kuvista saadun seikkailunhalun kiihottamina ovat varmaankin mukaan lähteneet – poikia, jotka ansaitsisivat vain hyvänlaisesti piiskoja ja sitten kunnon perheeseen kasvatettaviksi.¹⁰¹

Edellisen voi kuitenkin rinnastaa Ilmari Kiannon teoksen *Elämän ja kuoleman kentältä* kuvaukseen nuorista valkoisista. Teoksen alussa Suojeluskuntalaiset odottavat toimintaa Vaasassa ja koulupojat näyttävät olevan yhtä lailla seikkailunhaluisia kuin punavangit Wilkunan teoksessa. Kertoja paljastaa asian vähän kuin vahingossa, sillä muuten teoksen kuva valkoisten poikien sotainnosta käytännöllisempi ja aatteellisempi:

⁹⁸ Wilkuna 1918, 149.

⁹⁹ Järventaus 1918, 106-107.

¹⁰⁰ Koskela 1999a, 226.

¹⁰¹ Wilkuna 1918, 303-304.

Monenmoiset sielunväritykset siinä kulkivat ajattelevan ihmisen läpi. Toivorikkaimman vaikutuksen tekivät koulupojat, joista muutamat olivat siinä määrin jännityksissään ritarimantiikasta, joka ei ottanut heti puhjetakseen, että vaipuivat mielisairausten rajoille. Odotettiin, odotettiin, mutta ei sallittu suojeluskuntalaisten tietää, miten asiat oikein olivat.¹⁰²

Mielenkiintoista on, että ritarimantiikkaan hurautaneet ja ”mielisairausten rajoille” vaipuneet pojat tekevät kertojaan nimenomaan ”toivorikkaimman vaikutuksen”. Todellisuudessa liiallinen innokkuus ei aina ollut hyvä asia, sillä esimerkiksi 17-vuotias Oiva Ahola uskoi, etteivät punaisten luodit häneen osu. Niinpä hän taistelutoverien estelyistä huolimatta nousi juoksuhaudasta ja sai heti surmansa.¹⁰³ Arvi Järventauksen teoksen kuvaus sotaan lähtöä odottavista nuorista pojista on Kiantoanalyttisempi, mutta tietysti samalla myös hyvin positiivinen ja taas kaikkein innokkaimpia ovat koulupojat:

Sellainen kohonnut, innostunut juhلاميeli vallitsi Oulun poikienkin joukossa, jotka olivat matkalla rintamalle. Koulupoikien innostus varsinkin oli tavaton. Se johtui yhtäältä ilosta, jonka synnytti vapauden tunne. Sitähän he eivät olleet paljoakaan kokeneet, paitsi ehkä kesillä joskus. Toisaalta oli siihen syynä tieto lähestyvistä taisteluista, joiden symbolina oli vaunun seinällä riippuva kivääri.

[...]

Oli somaa nähdä harmaapäisen, juurevan isäntämiehen keskustelevan innostuneen koulupojan kanssa. Edellisen silmissä oli niin ystävällinen väle jälkimmäisen pajattaessa ja selittäessä kuin omalle isälleen. [...] Sellainen sydämellinen ilo vallitsi kaikkialla.¹⁰⁴

Järventauksen kertoja näkee sotapoikien ilolle kaksi syytä, vapauden tunne ja lähestyvät taistelut. Näin kuvaus tulee myös hyvin lähelle Wilkunan teoksen punaisten sotapoikien seikkailunhalua. Tosin taustalla on kuitenkin isänmaallinen velvollisuus. Pojat saavat siis, kliseisesti ilmaistuna, kaksi kärpystä yhdellä iskulla, eli iloisen seikkailun ja vapaan maan. Kun varsinaiset taistelut sitten alkavat muuttuu poikien ilo enemmänkin protestanttiseksi velvollisuudentunnoksi, jonka oikeutus ei kuitenkaan vähene, vaan päinvastoin näyttää vankistuvan entisestään.

Maila Talvion teoksen *Kurjet* tapahtumat sijoittuvat sota-ajan osalta punaisten hallitsemalle alueelle, joten valkoisista sotapojista ei siinä puhuta mitään. Tosin teoksessa on muutamia viittauksia alaikäisinä Saksaan karanneista pojista, jotka sitten saapuvat takaisin Suomeen. Rintamalle lähtevistä punaisista sotapojistakaan ei ole kuin yksi selvä kuvaus. Siinä paikallisen

¹⁰² Kianto 1928, 18.

¹⁰³ Ylikangas 1993, 272.

¹⁰⁴ Järventaus 1918, 20.

punapäällikön poikaa kiuseitellaan siitä, uskaltaako hän lähteä sotimaan. Esimerkiksi Wilkunan, Järventauksen ja Kiannon teosten valkoisten sotapoikien kuvauksiin verrattuna Mikko näyttäytyy epävarmana, jota sosiaalinen paine ajaa lähtemään mukaan sotaan. Punaisten kesken kiertää myös viinapullo, josta valkoisten puolella ei ole nähty kuin vilaus Hemmerin teoksessa.

Myöskin Mirja keikautti itsensä toiselta syrjältä leipäsäkkiä toiselle ja, taputtaen poikaa puhdasihoiselle poskelle, sanoi:

- Lapsihan se on vielä.

Silloin tarttui Mikkoon kuuma vimma, hän ravisti tytön käden luotaan ikäänkuin se olisi ollut syöpäläinen ja otti askeleen sitä suuntaa kohti, minne pullo oli hävinnyt. Hän ojensi vapisevat kätensä, ja sai kiinni pullosta. Hänen koko miehuutensa oli vaarassa ja saattoi pelastua vain tällä tavalla.

- Kas, kas, se poika on jo valmis sotamies!

- Ehket käännykään Mantan kanssa takaisin, vaan lähdet rintamalle?¹⁰⁵

Monet kuulustellut punaiset alaikäiset väittivät joutuneensa aseisiin pakko-ottojen myötä, mutta uskottavammalta näyttää Mikon tilanteen kaltainen monitahoinen sosiaalinen paine.¹⁰⁶ Mikon tapauksessa painetta tuottavat ainakin vastakkaisen sukupuolen edustaja, ilmeisesti hieman vanhemmat punakaartilaiset ja sukulaisuussuhde punapäällikköön. Pätemisen tarve ja sosiaalinen paine eivät täydellisesti selitä lapsisoturien suurta määrää, mutta on yksi tärkeä tekijä muiden joukossa.

Kuten luvussa 3.1. kävi ilmi, Wilkunan teoksen pientä sotaan innolla pyrkivää poikaa kuvataan ja kohdellaan lempeän leikillisesti. Sen sijaan Talvion teoksen punaiset pikkupojat eivät saa samanlaista kohtelua. Heidän sulkeisharjoituksiaan punaisten esikunnan lähistöllä kuvataan miltei groteskiin sävyyn. Joukon johtajan kielenkäyttö on äärimmäisen ronskia ja osaltaan ennakoi Papin kohtaloa:

Aikuisten tehdessä viimeisiä lähtövalmistuksia, harjoittelivat lapset tuimassa kiihkossa maantiellä. Heitä oli toistakymmentä poikaa, käsissä kaaripyssyt ja puusapelit, lakeissa punaiset nauhat. Johtaja oli muita vanhempi.

- Yks-kaks! Yks-kaks!

- Jo meni lahtarilta henki!

- Ja toiselta!

- Yks-kaks! Yks-kaks!

- Taas meni yksi saatana!

-Viis, kuus, kymmenen, sata lahtaria. . .¹⁰⁷

¹⁰⁵ Talvio 1951, 234-235.

¹⁰⁶ Tikka 2004, 349.

¹⁰⁷ Talvio 1951, 242.

Pikkupojat jatkoivat nyt kenenkään häiritsemättä harjoitustaan maantiellä.

- Yks-kaks! yks-kaks!
- Nyt minä ammuin lahtari-saatanan!
- Tuossa meni Kankaan pappi-perkele!¹⁰⁸

Molemmissa katkelmissa korostuu myös Talvion romaanin yksi keskeinen aihe. Valkoisten taistelu punaisia vastaan näyttäytyy ainakin päähenkilö Riikka Tuunalle kristillisenä kamppailuna, jossa ”jääkärit ovat Jumalan lahja”.¹⁰⁹ Punaisten vihamielisyys uskontoa kohtaan tiivistyy teoksen lopussa ”Kankaan pappi-perkeleen”, eli pitäjän kirkkoherran Nahisen ristiinnaulitsemiseen. Lasse Koskelan mukaan pappien murhat ja ristiinnaulitsemiset ovat valkoisten kirjoittaman sisällissotakirjallisuuden yleisimpiä aiheita.¹¹⁰ On mielenkiintoista että, Talvion kuvaus on hyvin lähellä Längelmäen kirkkoherran ristiinnaulitsemista kuvaavia perättömiä huhuja ja lehti uutista.¹¹¹

Hemmerin teoksessa *Onni Kalpa* kuvataan punaisia sotapoikia Kalle Mäkisen kautta. Teoksen kertoja ei moralisoi punaisia ylhäältä päin, vaan antaa heidän itse puhua ja paljastaa motiivinsa. Kallen näkemykset vallankumouksesta ovat juuri sitä, mitä esimerkiksi Wilkuna ja Kianto teoksissaan punaisista kertovat. Ensimmäisessä lainauksessa toimintaa yhä odotetaan ja Kalle kertoo näkemyksiään Rörströmin pojille ja Onnille. Jälkimmäisessä lainauksessa Kalle on jo liittynyt kaartiin ja saanut kiväärin käyttöönsä:

- Näes, venäläiset aikovat asettaa valtaistuimelle erään miehensä, jonka nimi on Lenin. Hän on meikäläisiä. Vain se on selvää, että silloin pamahtaa tässäkin maassa. Piru vie. Me väännämme niskat jok'ainoalta porvarilta, ja sitten me itse istumme piileihin. Siitä se ilo alkaa. Joitakuita jätämme henkiin, jotta voivat tyhjentää potut meiltä ja venäläisiltä. Ja kun tämä poika sitten tahtoo

¹⁰⁸ Talvio 1951, 243. ”Lahtari” sana oli ilmeisesti iskostunut vahvasti pienten lasten mieliin. Heikki Ylikangas kertoo anekdootin valloitetujen paikkakuntien köyhistä lapsista, jotka kerjäsivät ruokaa valkoisten huoltojoukoilta. Joskus pyynnöt saattoivat mennä pieleen, kun lapset sanoivat ansaitsevansa ruokaa, koska olivat toki itsekin lahtareitten lapsia. (Ylikangas 1993, 102.)

¹⁰⁹ Talvio 1951, 229; Ks. myös Kunnas 1976, 86-87. Myös Kyösti Wilkunan (1918, 85) teoksessa kertoja luonnehtii sotaa samaan tapaan, joskin vielä osoittelevammin: ”Suuri ja mieliä avartava on innostus, ja silloin tällöin saapuvat viestit punahurttaimien harjoittamista eläimellisistä raakuuksista tekevät jokaisen vain yhä tietoisemmaksi siitä, että tämä ei ole sotaa yksistään isänmaan vapauden puolesta, se on samalla valon sotaa pimeyttä vastaan, Daavidin sotaa Absalomia vastaan, niin – Jumalan sotaa perkelettä vastaan.” Vieläkin hurskaampia visioita tarjoaa Arvi Järventauksen teoksessa (1918, 134-136) ”nuori ja ajatteleva” sotilas: ” - Minä olen monta kertaa, pojat, verrannut tuollaista suurta kenttähaupitsia vanhan testamentin profeettaan, joka julistaa kansoille Jumalan tuomiota ja vanhurskautta. Tuollainen 16 senttimetrin mörssäri on kuin joku Aamos tai Jeremias, jonka ääni kuuluu yli syntiin hukkuvan maan. Punaiset saavat kuulla tuomion ja me valkoiset vanhurskauden sävelen. – Ja jos me pysymme kestävinä loppuun saakka, niin me Israelin lasten lailla voitamme vielä itsellemme luvatus maan.” (Järventaus 1928, 134-136.) Kristillinen sota pahuutta vastaan on siis hyvin korostuneesti esillä monissa teoksissa. Vaikka punaiset surmasivat sodan aikana yhteensä 10 pappia, polttivat Taipalsaaren kirkon, varastivat ehtoollisviinejä ja sotkivat majapaikkoina pitämiään kirkkoja, ei kysymys ollut yleisestä kirkon vainosta. (Paavolainen 1974, 96; ks. myös Peltonen 1996, 172.)

¹¹⁰ Koskela 1999a, 233.

¹¹¹ Peltonen 1996, 193.

tulta, niin hän huutaa vain, että hei, perkeleen pankkitirehtööri, tules sytyttämään Kalle Mäkisen paperossi. Mutta joudukin, muuten ammun! – Se se maistuu, se.¹¹²

- Hei pojat, ryyppy kuuluu virantekoon! Voidetta pitää olla suussa niin kuin on pyssyssäkin, silloin se sujuu. Jahka olemme ampuneet porvarit, niin juomme joka päivä että säkenöi. Tätä tavaraa kuuluu kyllä olevan heidän kellareissaan...¹¹³

Pojat suuntaavatkin viinapulloineen pellolle ja päättävät järjestää harjoitusammunnat. He ripustavat lakkinsa riihen seinälle. Jonkun on ammuttava ”lahtarien puolesta” ja Onni suostuu siihen heti. Kalle ja Rörströmin pojat alkavat jo olla päissään, eivätkä osu lakkeihin. Kun Onnin vuoro tulee, hän ampuu Kallen lakin rei’ille. Pojat suivaantuvat tästä ja yksi heistä ulostaa Onnin lakkiin, kahden muun pidellessä kiinni: ”Nyt on punainen kukko käynyt munimassa lahtarin sylinteriin.”¹¹⁴ Lopulta pojat vielä pieksevät Onnin tajuttomaksi.

Näin Onnin karkaaminen rintaman väärälle puolelle motivoidaan kaksinkertaisesti, ensin Onnin isän kuoleman ja sitten pahoinpitelyn ja nöyryytyksen kohteeksi joutumisen kautta. Onnin äitihän kehottaa häntä liittymään punakaartiin sillä: ”sinnehän kuuluvat jo kaikki kunnialliset ihmiset”¹¹⁵. Motiivit sotaan lähtöön ovat siis henkilökohtaiset. Toisaalta poikien harjoitusammunnat nousevat myös laajemmin metaforiseksi kuvaksi sosialismista ja viinasta juopuneista punaisista, jotka käyvät porvareiden kimppuun.

Ilmari Kiannon teoksen kertoja kuvaa punaisten vankijoukkoa erittäin liioittelevaan sävyyn. Hän ei erittele kuuluuko ”600 punakaartilaispoikaan” alle 18-vuotiaita, mutta olennaista on, että hän rinnastaa kaikkien punaisten sotilaat näihin petettyihin ja lapsellisiin nuorukaisiin. Aikuinen mieli ei siis ajaisi ihmisiä tällaisiin toimiin:

Aseettomaksi riisuttuina marssii 600 punakaartipoikaa kohti valkoisten leiriä, ja eräs valkoinen upseeri heitä nyt komentaa. Aarni Suursalokin rientää läheltä katsomaan tätä pohjalaista sakilaislegioonaa, tätä suuren vallankumouksen etuvartiojoukkoa, tätä pahanpäiväisesti petettyä vapauden rykmenttiä, tätä ”Kansan Tahtoa” tätä 0-tuntisen työpäivän ihannesosialisti-risukarjaa, tätä hokmanninhimoista, rivosanaista, kansallisen korttipelin hullaannuttamaa nuorukaislaumaa, joka ei ollut osannut parempaa kuin tarttua surma-aseisiin todellisen ihanneyhteiskunnan lapsellisessa toivossa.¹¹⁶

¹¹² Hemmer 1921, 17.

¹¹³ Hemmer 1921, 35.

¹¹⁴ Hemmer 1921, 41.

¹¹⁵ Hemmer 1921, 57.

¹¹⁶ Kianto 1928, 30-31.

Haahdin teoksessa *Todistaja*, kaatuneen punaisen sotapojan tarina ja motiivit vastaavat lähes täysin esimerkiksi Wilkunan ja Koskenniemen kuvaa valkoisesta sotapojasta. Niihin suhtautuminen vain on päinvastainen. Näin vastadiskurssin kautta paljastuu selkeimmin ideaalin valkoisen nuorukaisen kuvauksen onttoisuus. Pastorin toteamus ”eksytetty lapsi parka”, voisi kuvata samalla tavalla kummankin osapuolen sotapoikia, mitä se ei tietenkään tässä kontekstissa tee:

- En minä olisi päästänyt poikaa, mutta ukko antoi luvan. Niin minä sanoin Aarolle, että jo piirsit nimesi pirun kirjaan. Juuri ripillä käynyt poika! Mutta isäkin vaan penäsi minua, että mitä joutavia. Siellä muka pojasta mies tulee. Siinä nyt meni mieheksitulemiset ja muut. Voi voi tätä elämää sentään...
- Minkätähden Aaro tahtoi mennä? – kysyi pastori.
- No kuka ne tietää. Toiset yllyttivät, ja nuori veri vetää. Ja lehdissä lukee, että nyt on köyhälistön vapaustaistelu. En minä lehtiä ymmärrä, eikä taida ukkokaan oikein niitten perillä olla, mutta Aarohan aina on ollut kova lukija ja kulkenut nuorten liitossa. Luuli hyvää tekevänsä, vaivainen. Rakas lapsi hän aina olikin, siivo ja ahkera. Voi kun pitikin mennä...
- Eksytetty lapsi parka, - sanoi pastori hiljaa.¹¹⁷

Valkoisen sotapojan punainen ikätoveri näyttäisi Haahdin teoksen perusteella kantavan melkein kaikkia niitä ominaisuuksia, joita valkoisillakin on. Ne vain tulkitaan lähes päinvastaisilla tavoilla. Teosten kuvaukset sotapoijista siis kertovat valaisevalla tavalla ajan puhetavoista, joilla voittajien itsetuntoa ruokittiin ja mahdollisesti traumaattista kokemusta peiteltiin. Jyrkkää eroa osapuolten välille luodaan myös lapsisotilaiden kuvausten avulla, vaikka perusteet tähän vastakkainasetteluun osoittautuvat kyseenalaisiksi suoraan teksteistä käsin. Idealisoidun valkoisen sotapojan diskurssi sisältää jonkin verran halkeamia Hemmerin ja Haahdin teosten kuvauksien kautta. Harhaanjohdetun, sosiaalisen paineen alla taistelevan tai seikkailunhaluisen punaisen sotapojan diskurssi on realistisempi ja monipuolisempi, mutta osoittautuu kuitenkin hyvin tarkoitushakuiseksi vastinpariksi valkoisen sotapojan diskurssille. Seuraavaksi siirryn lasten asemaan ja kohtaloihin kotirintamalla ja sodan jaloissa. Ehkä näin saamme ideologisen verhon takaa monipuolisemman kuvan.

4. Lapset kotirintamalla ja sodan jaloissa

4.1. Vastakohtia, puolustustahtoa ja solidaarisuutta

Nuorten osallistuminen taisteluihin on mielenkiintoinen ilmiö ja sen tuottamat kirjalliset representaatiot samoin. Sota vaikutti kuitenkin maamme lapsiin ja nuoriin kokonaisvaltaisemmalla tasolla. *Sotaoloissa vuosina 1914-22 surmansa saaneet* –tilastoraportin mukaan 13-vuotiaita ja sitä nuorempia kuoli sotaoloissa yhteensä 106, joka on vähemmän kuin esimerkiksi 15-vuotiaita yhteensä. Tavanomaisimmat kuolinsyyt olivat vahingonlaukaukset, harhaluodit ja räjähdysonnettomuudet sekä toisaalta sodan aiheuttamat sairaudet ja kuoleminen vankileirillä. Näihin kuoli yhteensä 51 lasta, eli lähes puolet kaikista. Murhattuja on 7, ammuttuja 6 ja kaatuneita 5, lisäksi yksi mestattiin. Nämä ja muutkin kategoriat ovat hivenen päällekkäisiä ja sikäli myös epäselviä. Kaatuneet kuitenkin viittaisivat selvästi rintamalla kuolleisiin ja mestaus taas suunnitelmalliseen teloitukseen. Lähellekään kaikista alle 14-vuotiaista kuolleista ei ole osapuolitietoja. Yhteensä 27 seitsemällä tällainen tieto kuitenkin on. Punaisiin on heistä luettu 21 ja valkoisiin kuusi.¹¹⁸

Kaikki yli 13-vuotiaatkaan eivät tietenkään osallistuneet millään tavalla taisteluihin, mutta heitäkin kuoli jonkin verran kotirintamalla mm. vahingonlaukauksiin. Sinänsä kuolleiden sotaan osallistumattomien lasten ja nuorten lukumäärät eivät ole hirvittävän suuret, vaikka voidaankin aina sanoa jokaisen kuoleman olevan liikaa. Sota vaikutti kuoleman ohella myös muilla tavoin lasten ja nuorten elämään ja arkeen. Tarkastelen seuraavassa lähdekirjallisuudestani löytyviä kuvauksia lasten kohtaloista sekä elämästä sodan jaloissa ja minkälaisia puhetapoja tai diskursseja niihin liittyy.

Kyösti Wilkunan teoksen kertoja jatkaa jo tutuksi tulleella linjalla. Hän saapuu toveriensa kanssa tarkastuskäynnille syrjäiseen mökkiin valkoisten seurattessa vetäytyviä punaisia. Puolialastomien ja likaisten lasten sijaan he löytävät kaksi vanhaa naista ja päättelevät pakosalla lähteneen pojan olevan tasainen ja asiallinen nuori mies – valkoisen ihanteen mukainen:

Mökki oli keskellä kalliomaisemaa, johon suurella vaivalla oli purastettu muutamia monilokeroisia ja saarekkaita peltotilkkuja. Kuvittelin sisällä tapaavamme siivottoman tuvan, olkipahnoja, puoli alastomia, likaisia lapsia, synkästi tuijottavan punikkimuijan... Sisäkuva oli kuitenkin kokonaan toinen.

¹¹⁷ Haahti 1921, 126.

¹¹⁸ Westerlund 2004b, 197; ks. myös Liite 3.

[...]

Mainitsin huomioistani hiljaa toverilleni, samalla kuin itsekseni tein johtopäätöksen, että torpan vanhukset olivat uskonnollista väkeä ja heidän poikansa tuollainen kotona pysyvä vakaa nuorukainen, joka lueskelee kirjallisuutta ja silloin tällöin pistäytyy jossakin siistissä iltamassa.¹¹⁹

Vastakohtaksi tälle kertoja sepittää myös tarinaa työläisperheestä, jonka lapset ovat ajautuneet harhateille vietettyään aikaa työväentalolla, jonne joutilas ”jätkälistö” on kerääntynyt. Perheen tyttäret osallistuvat innolla tansseihin, ja kertoja analysoi erityisesti vanhemman tyttären nimen ja toiminnan ristiriitaa. Punaisten lähtiessä pakosalle, nuoret pojat vannottavat Kainoa, ettei hän ryhdy heilastelemaan lahtareitten kanssa. Valkoisten saapuessa kylään pistetään pian tanssit pystyyn, ja molemmat tyttäret ovat pian siellä mukana. Tässä korostetaan punaisten tyttöjen ja naisten ”kevytkenkäistä” luonnetta ja samalla näytetään, ettei punaisella aatteella sinänsä ole heille mitään merkitystä.

Komulaisen perhe käsitti paitsi häntä itseään ja vaimoan kaksi tyttärtä, joista toinen kahdeksantoista, toinen viisitoistavuotias, sekä viisivuotiaan Janne-pojan, jota isä lellinimellä kutsui Jeskuksi.

Nimet laskevat usein häijyä pilaa, jos vanhemmat vain niiden avulla ovat mielineet antaa suuntaan lastensa luonteen kehitykselle. Niinpä tuo Komulaisen vanhempi tytär, joka oli saanut nimen Kaino, oli kaikkea muuta kuin kaino.¹²⁰

Työläisperheen viisivuotias poikakin on viettänyt aikaansa työväentalolla ja altistunut punaisten huonolle vaikutukselle. Kertojan näkemys Jeskun porvareita kohtaan tuntemasta vihasta on Wilkunan teoksen lähes ainoa kohta, missä paatoksen ja propagandan alta pilkottaa huumoria. Ehkä tämä huumori kumpuaa kuitenkin kirjoitus- ja lukukontekstien erilaisuudesta. Toki kohta voidaan tulkita esimerkiksi punaisten aiheuttamasta täydellisestä tapojen turmeluksesta pienimpien lastenkin kohdalla:

Jesku otti myöskin omalla tavallaan vilkkaasti osaa työväentalon elämään. Että sen viha, mitä siellä tunnettiin niskoittelevia porvareita kohtaan, oli Jeskussakin tavannut vastakaikua, sen tuli eräänä päivänä kylän kansakoulunopettajatar hyvin huomaamaan. Kun hän työväentalon ohi kulkevaa kujaa kävellessään näki kotinsa portailla seisovan Jeskun, huusi hän leikillisen suopeasti: - No päivää, poju! mihin Jesku kädet housuntaskuissa ja kulmainsa alta tuikeasti katsoen vastasi: - Pelkele!¹²¹

Wilkunan teoksessa on myös yksi kohta, jossa isänmaallisen hurmoksen sijaan kuvataan esimerkkitarinan kautta yleisesti sodan kauhuja. Tässä tapauksessa kysymys on täpärästi

¹¹⁹ Wilkuna 1918, 190-191.

¹²⁰ Wilkuna 1918, 203.

pelastumista ja jonkinlaisesta jumalallisesta johduksesta. Kertoja referoi erään upseeritoverinsa kertomusta, jossa upseeri miehineen kiertää punaisten selustaan. Joukko hiipii pienen mökin tuntumaan. Siellä pitäisi olla punaisia sotilaita. Upseeri virittää käsipomminsa ja heittää sen ikkunasta sisään. Mitään ei kuitenkaan tapahdu. Hän tarkistaa, että toinen pommi on varmasti viritetty ja heittää senkin sisälle mökkiin. Taaskaan ei kuulu räjähdystä, joten upseeri syöksyy pistooleineen sisään:

Kaapin nurkalla palaa lepatti pieni lamppu. Sen valossa näin lattialle tehdyillä makuutiloilla pitkänään tai istumassa kolme vanhaa miestä, jotka kasvoista ja partahoidosta huomasin heti kalastajiksi, puolenkymmentä eri ikäistä naista sekä joukon lapsia. Kaikkien kasvoilla kuvastui tuskallinen odotus ja kauhu. Erikoisesti on mieleeni painunut muuan nelivuotias poika, joka istui polvet peitteen alla ja silmät korkean otsan alla laajentuneina sekä suu puoliavoimena tuijotti etehiseen, jossa minä seisoin oven luomassa varjossa. Toinen pommeista oli pojan edessä peitteellä, toinen taas oli erään vanhan miehen jaloissa¹²²

Sodan kauhuja kuvataan teoksessa myöhemminkin, mutta taas punaisten raakuutta korostaen. Kertoja näkee vallatussa Helsingissä nuoren tytön, joka on menettänyt järkensä sodan pyörteissä. Valkoisten näkökulmasta syynä tähän ovat tietysti punaisten miesten lähentelyt ja sekasorto, mikä ennen valkoisten tuloa kaupungissa vallitsi. Valkoisten mahdollisesti aiheuttamat traumat ovat automaattisesti poissa laskuista:

Mitä kauhunnäytöksiä lieneekään kokenut tyttöparka, joka näytti vielä niin nuorelta ja jonka kasvoilla ei huomannut vielä syvemmän turmeltuneisuuden jälkiä? Ryöstöjä, murhia, yöllisiä tulipaloja, raakain miesten alituisia lähentelyjä . . . sitä kaikkea hän punakaartin matkassa kulkiessaan on varmastikin saanut nähdä ja kokea. Sitten hurja pako hajoamistilassa olevan, huutavan ja kiroilevan lauman keskellä, ei lepoa päivällä eikä yöllä, tilanne hetki hetkeltä yhä epätoivoisempi, kurjempi, ja niin on hennolta tyttöpoloiselta järjenvalo yhtäkkiä sammunut. Ylenmäärin ärtyneissä hermoissaan elää hän nyt yhä uudelleen kuluneiden viikkojen kauhunnäytökset ja näkee silmissään verisiä näkyjä . . .¹²³

Maila Talvion teoksessa taas kuvataan oivallisesti lasten intoa, kun kylällä tapahtuu jotakin uutta. Ennen sotaa marraskuussa 1917 pidetyn lakon aikana kaikki pikkupojat liikkuvat leikkien lakkokulkueen perässä. Pienten lasten tietoisuus omasta luokka-asemastaan ei ole selvä, eikä se vielä rajoita heidän elämäänsä. Toisaalta kertojan äänessä on selvää ironiaa, sillä parin kuukauden päästä eivät kaikki enää olekaan ”veljet keskenään”:

Marraskuun lakko meni Kankaan pitäjässä varsin hiljaisesti. Ei juuri muuta tuntunut kuin että oli yleinen vapaaviikko. Osuuskauppa oli suljettu ja järjestyskaarti marssi joka päivä, punainen

¹²¹ Wilkuna 1918, 205.

¹²² Wilkuna 1918, 262.

¹²³ Wilkuna 1918, 307-308.

lippu etunenässä, kylän päästä päähän. Siinä oli nyt toistasataa miestä, vanhempia, nuorempia, jopa pikkupoikiakin. Salenjuss oli käynyt vaatimassa kauppias Huoposelta säästöpankin avaimen, mutta kauppias ei antanut. Pikkupojat, niinhyvin porvarilliset kuin järjestyneittenkin lapset, juoksivat innoissaan kulkueen perässä, joka marssi tanhuaa läpi kylän, laulaen:
. . . on veljet keskenään.¹²⁴

Vielä sisällissodan pahimmillaan riehuessa löytyy pitäjän naisten ja lasten keskuudesta myös todellista solidaarisuutta luokka-asemaan katsomatta. Rintaman lähestyessä ovat he ryhtyneet rakentamaan sairaalaa jatkuvasti lisääntyville punaisille haavoittuneille. Seuraavassa lainauksessa näkyy myös se, miten lapset olivat mukana aikuisten tavoin erilaisissa puhdetöissä, niin kuin tuolloin tietysti oli muutenkin tapana:

Tulisella kiireellä oltiin työssä entisellä säästöpankin talolla. Kirjava varasto vuoteita oli saatu kokoon. Siellä olivat talojen vierassängyt, kaikkinaisista huutokaupoista ostetut herrasvuoteet ja vinteiltä kootut telttasängyt. Laupeudentyö oli tasoittanut kuilut ja parhaimmassa sovinnossa täyttivät naiset oljilla patjoja ja valmistivat siteitä. Myöskin pappilan ja Somerin lapset olivat mukana. Heidän kätevyytensä liitonarkkileikeistä tuli nyt hyvään tarpeeseen.¹²⁵

Edellisen vastapainoksi teoksessa nousee selvästi esille pitäjän kirkkoherran poika Jeremias, joka rohkeasti ryhtyy vastustamaan isäänsä ja muuta perhettä vankina pitäviä punaisia. Hänessä on paljon sitä samaa, mitä esimerkiksi Wilkunan ja Kiannon kuvauksissa nuorista sotaan lähtevistä pojista. Pojan ikää ei tuoda teoksessa esille, mutta hän on kuitenkin sisarusparvensa vanhin. Jeremias kohtaa pelottomasti hänen tielleen asettuvan punakaartilaisen:

Yhtäkkiä teki kalpea mies kädellään merkin ja taipui poikansa puoleen. Jeremias juoksi viemään lähteville sanaa isältään. Silloin astui punakaartilainen nopeasti portilta ja ojensi pistimen poikaa vasten.
- Mitä se on, että vangittu lähettelee sanoja! ärjyi Kits.
Jeremias Nahinen seisoi pelottomana pistimen edessä ja katsoi punakaartilaiseen.
- Te ette tiedä keneltä minulla oli tuolle toiselle naiselle sanoma. Jumalalta. Naurakaa te vain, mutta Herra ei enää kauan anna itseään pilkata.
Samassa hän lensi tuparakennuksen seinää vasten. Punakaartilainen oli pistimensä lappella lyönyt häntä.¹²⁶

Hiukan myöhemmin nuoren pojan rohkeutta korostetaan lisää. Valkoisten lähestyessä punaiset lähtevät siirtämään vankejaan. Uhkaava tilanne ei saa Jeremiasta horjumaan, vaikka tytöt ovatkin täysin poissa tolaltaan ja heidän isänsä on juuri pahoinpidelty. Paikkakunnan tilanne on toki paljon muuttunut marraskuun lakon ajoilta, mutta silti Jeremiaan kuvauksessa on suuri kontrasti

¹²⁴ Talvio 1951, 222.

¹²⁵ Talvio 1951, 255.

¹²⁶ Talvio 1951, 282.

lakkokulkueen perässä juokseviin porvaripoikiin nähden. Hän on selvästi tietoinen sodan merkityksestä ja niistä arvoista, jotka siinä näyttäisivät olevan vastakkain:

Pappilan portista tuotiin kulkuetta, punakaartilaisia kahden puolen. Edellä kulki pieni Jeremias Nahinen, sitten kolme pikkutyttöä, sitten heidän äitinsä ja viimeiseksi kirkkoherra. Kaikki olivat paljain päin ja ilman päällysvaatteita. Poika asteli varmasti ja horjumatta, tytöt huusivat ja pyrkivät tarttumaan äitinsä helmoihin, heitä täytyi pistimillä erottaa.¹²⁷

Myöskin papin perheen pienet tytöt näyttäytyvät urheina isänsä puolustajina, vaikka he edellisessä lainauksessa ovatkin täysin murtuneet. Sotilassairaalan valmisteluissa Nahisen lasten ja Somerin Irjan välit kiristyvät, jolloin Irja purkaa raivoaan kertomalla jossakin kuulemistaan puheista. Tässä osoitetaan selvästi, miten lapset ovat hyvin tietoisia erilaisista huhuista ja aikuisten salaisista puheenaiheista. Irja kertoo Lydialle uhkauksista, joita kirkkoherra on saanut ja Lydia vastaa muistuttamalla Irjaa tämän äidin seurustelusta venäläisen sotilaan kanssa, minkä seurauksena hänen isänsä lähti Saksaan:

-Älä sinä turmele kangasta, sanoi Lydia armottomasti. – Kankaasta on puute ja tulee paljon haavoittuneita.

Irja paiskasi rievun kädestään ja huusi, kasvot hehkuen:

- Sinun isäsi otetaan pian vangiksi, tiedätkö sinä sen!

Pappilan lasten käsissä pysähtyi työ.

- Mistä sinä sen tiedät?

- Se ei ole totta!

- Kukaan ei uskalla koskea meidän isäämme, mutta sinulla on sellainen äiti, että hänet saa viedä vaikka . . . vaikka sikolättiin!¹²⁸

Tyttöjen naiivi usko mahdollisuuksiinsa toimia isänsä suojelijoina tulee vielä selvemmin esille, kun Riikka Tuuna on tulossa tapaamaan kotiarestissa olevaa kirkkoherraa. Kaiken kaikkiaan Nahisen lapsia kuvataan hyvin positiiviseen sävyyn. Heidän ylpeä, joskin toivoton vastarintansa kuvastaa valkoisen puolen yhtenäisyyttä vihollisen edessä. Toisaalta myös heidän inhimillisyyttään painotetaan edellä mainitun laupeudentyön kautta. Urheus ja laupeus ovat Nahisen lapsikatraan keskeisiä hyveitä:

- Mutta jos he tulevat ottamaan isää, kuiskasi Hagar, Kädet Riikan kaulassa, - niin minä lyön niin paljon kuin jaksan.

- Me vartioimme isää. Ne eivät uskalla tulla, kun me olemme tässä. Mutta sitä ei saa sanoa isälle, sillä isä lähettää meidät pois.¹²⁹

¹²⁷ Talvio 1951, 305.

¹²⁸ Talvio 1951, 257.

¹²⁹ Talvio 1951, 280-281.

Tiivistettynä Wilkunan teoksessa myös kotirintaman lapset ja nuoret kuvataan vahvan vastakkainasettelun kautta. Talvion teoksessa tendenssi on etenkin kirkkoherran pojan suhteen samanlainen, mutta toisaalta teoksessa korostetaan myös lasten kiinnittymätöntä suhdetta sodan osapuoliin, vaikka lapset ovatkin hyvin tietoisia huhuista ja siitä mitä paikkakunnalla tapahtuu. Pappilan tytöt ovat vielä niin nuoria, ettei heidän puolustustahtonsa ulotu ”valkoiseen Suomeen” saakka, vaan kohdistuu omaan perheeseen.

4.2. Lapset sotajoukkojen tukena ja sodan kauhujen keskellä

Talvion teoksessa yhtenäisyyttä näyttää olevan myös punaisten puolella. Laupeudentöiden sijasta punaisten esikunnassa puhutaan ankarista taisteluista, joissa lahtarit ovat saaneet selkäänsä. Yhtenä syynä tähän on ollut naisten ja lasten aktiivisuus sotatoimien avustajina. Tällä tavoin Talvion teoksessa rinnastetaan tehokkaasti sekä kotirintaman sotilassairaalan puolesta työskentelevät että punaisten joukkojen apureina häärivät naiset ja lapset:

Oulaassa oli ankara taistelu perjantaina. Vihollinen kohdisti tykkitulensa pääasiassa työväentaloa kohden, mutta se säilyi vahingoittumattomana. Eiväthän ne pirut osanneet ampua. Kuularuisku- ja kivääritulesta haavoittui muutamia miehiä. Lahtarien mieshukka suunnaton. Työläisten yksimielisyyden todisteeksi sopii mainita, että taistelun aikana muunmuassa vaimot ja lapset latailivat kuularuiskunauhoja. . .¹³⁰

Punaisten naisten ja lasten hiukan toisenlaista, potentiaalista uhkaa porvareille kuvataan Haahdin *Todistajassa*. Kaupungilla keskusteltaessa on otettava punakaartilaisien ohella huomioon myös muita tarkkoja korvia, jotka saattavat ilmi antaa vastavallankumouksellisesta toiminnasta. Nimismiehen rouva toteaa pastorin vaimolle, Heljälle: ”Ei, ei näy punakaartilaisia. Mutta jokainen ämmä ja lapsikin voi vakoilla. Eikö tämä ole aivan hirveätä?”¹³¹ Lapset eivät ole aktiivisia vakoojia, mutta he kertovat kyllä sattumalta kuulemistaan asioista vanhemmilleen. Teoksen alkupuolella Heljä ja miehensä Mikko joutuvatkin vaikeuksiin, kun heidän poikansa Tarmo lipsauttaa punaisten lapsille äitinsä saaneen kirjeen veljeltään rintaman toiselta puolelta.

¹³⁰ Talvio 1951, 246.

¹³¹ Hahti 1921, 166.

Eino Leinon *Helsingin valloituksessa* kertoja tarjoaa hyvin positiivisen kuvan punaisen vallan alla suojeluskuntalaisia auttavista tytöistä, jotka salakuljettavat aseita kaupungilla. Näille vastakohtaksi kertoja tarjoaa punaisten naisten ulkonäön kautta määrittyvää raakalaismaisuuutta: ”Nyt vasta ensi kerran näinkin heitä noin paljon yhdessä koossa, ja on minun totuuden nimessä tunnustettava, että enempää inhimillistä raakuutta, eläimellistä mielenvikaisuutta, henkistä hurjistumista ja ruumiillista epämuodostumista en ole koskaan nähnyt kuin sillä kertaa.¹³²” Sotatoimien edesauttaminen tai avustaminen ei siis ole tässä kontekstissa naisilta kiellettyä, kunhan se tehdään oikean osapuolen nimissä. Lainauksessa Helsingin suojeluskuntaan kuuluva henkilö kertoo kertojalle, miten he ovat ostaneet vallankumouksen hylänneiltä venäläisiltä upseereilta ja sotilailta aseita ja miten niitä kuljetetaan kaupungilla:

- Mutta eivätkö ne sitten ilmianna teitä? Kysyin.
- Sattuuhan sellaistaikin.
- Ja punakaartilaiset tulevat ja vievät teidät aseinenne?
- He eivät löydä mitään. Sillä aseet eivät ole koskaan kauan samassa paikassa, minne ne ovat tuoneet niitä.
- Tytöt?...
- Tytöt kantavat ne pois. Ja saadaan konekivääritkin kulkemaan.
- Millä pelin?
- Konstit on monenlaiset. Ellei muuta niin ajurilla ja keskellä päivää.
- Ja keskeltä katua?
- Kyllä. Pahvilla ympyröityjä kukkaruukkuja ei kukaan epäile. Ja voihan varmemmaksi vakuudeksi päästää paljaan fiikuslatvan siitä uloskin näkymään.¹³³

Talvion teoksessa punaisten häikäilemättömyyttä korostetaan esimerkiksi kertojan tarjoilemilla sitaateilla punakaartilaisien puheista. *Kurjet* on kuitenkin erilainen kuin Wilkunan, Leinon, tai Kiannon teokset, sillä punaisia ei kokonaisuutena leimata ali-ihmisiksi. Sen sijaan brutaaleja kommentteja suoltavat vieraspaikkakuntalaiset tai kuoleman kuorissa hourailevat punakaartilaiset. Joka tapauksessa lapsiin kohdistuvalla väkivallalla uhkailu tekee väistämättä teoksen punaisista tarjoamasta kuvasta varsin negatiivisen. On silti huomattava, että seuraavissa lainauksissa on vain uhkauksia, ei kuvauksia varsinaisista teoista:

Oli myöskin ollut lapsi, jonka äiti matkalla oli vangittu. Kukaan ei tahtonut ottaa haltuunsa lasta, se parkui odotushuoneessa niin että kuului kauas ulos. Mutta yksi vartioivista punakaartilaisista sanoi: ”ottaa lahtarimukulan piikinkärkeen, sillähän siitä pääsee!” Kukaan ei kuitenkaan tehnyt sitä ja lapsi kirkui kirkumistaan.¹³⁴

¹³² Leino 1949, 74.

¹³³ Leino 1949, 27.

¹³⁴ Talvio 1951, 252.

Eivät nämä yleensä pappia kysy, kostaa ne vain lupaavat. Yksikin selitteli, että alettiin väärästä päästä, kun alettiin ihmisyydestä: olisi pitänyt oikopäätä tappaa jokikinen porvari viisivuotisiin lapsiin asti.¹³⁵

Samantyyppistä vastapuolen demonisointia hyödynnettiin niin punaisten kuin valkoisten sotapropagandassa. Toisaalta jälkimmäisen lainauksen voi tulkita päällelleen käännetyksi versioksi punaisten propagandasta, jota esimerkiksi Kansan lehti lietsoi, väittäessään joidenkin valkoisten aikovan tappaa kaikki sosialistit kolmivuotiaista ylöspäin.¹³⁶ Ilmari Kianto onnistuu kuvaamaan lyhyessä jaksossa valkoisten suhtautumista punavankeihin erittäin monipuolisesti. Raudusta tulleen vankijunan matkustajiin liitetään niin propagandaa, inhimillistä sääliä, armeliaisuutta ja auktoriteettien selän taakse piiloutumista:

Ja mitä sieltä näkyi?

Ryysyisiä, lian ja veren tahraamia olentoja, ilmeettömiä, tylsyneitä tai villin raakoja naamoja – huligaanit kävivät kiinni leipämöykkyihin kuin sudet lihaan, ämmät paapattivat, pienet lapsi raukat kirkuivat, kitisivät - -

- Antakaa edes yöastia, sikiöt sotkevat - - kuului jonkun äidin ääni.

Aarni Suursaloa kauhistutti. Pyytäjä pyysi ihmisyyden nimessä armahtamaan *viattomia* lapsia – jokainen valkokaartilainen sen ymmärsi, mutta ne, joiden velvollisuuksiin se kuului, eivät täyttäneet toivomuksia – ”päällikkö ei ollut määrännyt”.

[...]

- Voi, antakaa, rakkaat porvarit, lasi maitoa pienelle lapselle!

Tätä pyyntöä ei vastustettu. Löytyi, jumalankiitos, niin armelias ”valkoinen tyttö”, joka toi maitoa. Väkijoukko katsoi ivallisesti.¹³⁷ (Kianto 1928, 192-193.)

Ensiksi kertoja näkee ”villin raakoja naamoja” ja huligaaneja. Sitten Aarni Suursalo kauhistuu lasten kovaa kohtaloa, mutta samassa viittaa kursiivia käyttäen ironisesti lasten viattomuuteen. Kertoja olettaa, että jokainen valkoinen kyllä ymmärsi, että lasten oloa olisi kohennettava, mutta kukaan ei halua sitä tehdä, koska ei ole käsketty. Tämä on hyvin inhimillinen ja jonkinlaista itsesuojeluvaistoa ilmaiseva suhtautumistapa epäkohtiin, eli ei tehdä mitä pitäisi, ettei vain itse jouduta vaikeuksiin. Lopulta tyttö vie maitoa nälkäiselle pikkulapselle. Kertoja kiittää tästä armeliaisuudesta jumalaa, mutta väkijoukko on toista mieltä. Kuvauksessa inhimillinen ja karkea suhtautuminen lapsivankeihin taistelevat valkoisten mielissä. Väkijoukon paine ja auktoriteettien pelko näyttää kuitenkin vievän voiton.

¹³⁵ Talvio 1951, 284.

¹³⁶ Peltonen 1996, 192; ks. myös Ylikangas 1993, 36-37.

¹³⁷ Kianto 1928, 192-193.

Talvion teoksen lopussa punaiset sortuvat todella julmaan veritekkoon, jonka seurauksena koko kirkkoherran perhe on surmattuna kirkossa. Riikka Tuuna löytää heidät sieltä lähtiessään rukoilemaan pakenevien punaisten tieltä. Ristiinnaulittu pappi, oveen naulattu sydän ja kuolleet lapset nousevat näin hyvin keskeiseen osaan teoksen kokonaisuudessa. Tällä tavoin teoksen näkemys punaisten vihasta kirkkoa kohtaan ja toisaalta hirvittävä raakuus sanan mukaisesti naulataan kirkon oveen. Huhuja¹³⁸ tällaisista tapauksista on liikkunut sodan jälkeen, jolloin kokonaisen perheen murhan kuvaaminen on ollut sopivan riipaiseva aihe:

Silmäräpäyksessä ymmärsi Riikka Tuuna, että Nahinen oli ristiinnaulittu omaan kirkkoonsa. Ja tuossa alttariportailta hänen ympärillään olivat hänen vaimonsa ja lastensa ruumiit, suoriksi oikaistuina, ryöstettyinä.

Kirkon oveen naulattu oli ihmisen sydän. Ihmissydänten työtä tämä oli.¹³⁹

Toinen yhtä julman tapahtuman kuvaus löytyy Arvi Mäenpään novellista ”Ison vihan hirmut”, jossa joukko punaisia rinnastetaan aivan suoraan ns. isonvihan aikaisiin venäläisten tuhotöihin. Punaiset etsivät köyhältä uudisraivaajalta rahaa ja koska eivät sitä saa, pistävät kellariin piiloutuneen vaimon kuoliaaksi. Tämän jälkeen he kiduttavat miehen hengettömäksi ja laittavat mökin tuleen. Juuri ennen kuolemaansa mies ihmettelee vielä että: ”Oi, tällainenko on Suomen kansa.”¹⁴⁰ Lapsiin kohdistuva tai muuten äärimmäisen brutaali väkivalta näyttääkin kumpuavan pahuudesta, joka johtuu uskonnon vastaisuudesta tai venäläisyydestä.¹⁴¹

Kurjet -teoksessa kuvataan lasten kohtaloita myös yleisemmällä tasolla. Erityisen korostunutta on pakenevien punaisten joukossa vallitseva sekasorto, missä äidit ja lapset etsivät toisiaan. Kertoja ottaa myös varovasti kantaa vankileirien epäinhimillisiin oloihin. Hänen mukaansa naiset joutuivat synnyttämään siellä kaikkien nähtävänä. Nämä kuvaukset ovat varmasti melko realistisia, eikä niihin myöskään sisälly näkyvää ideologista latausta:

Tuhannet olivat matkalla noissa tuhansissa ajopeleissä: kuluneita työväen vaimoja lapsineen ja kadun huvityttöjä, jotka pakenivat sotaan, miehiä, jotka jonkin syyn varjossa olivat onnistuneet keinottelemaan itsensä mukaan, vanhuksia ja raajarikkoja, joille ei ollut saatu sijaa, äitejä, jotka

¹³⁸ Erilaiset huhut punaisten harjoittamista kidutussurmista levisivät suusta suuhun ja lehtien välityksellä laajasti valkoisten pariin. Tätä vahvistettiin yleisesti niin sanotussa vapaussotakirjallisuudessa ja kaunokirjallisuudessa jonkin verran. Jaakko Paavolaisen mukaan kidutuksista kertovat huhut ovat kuitenkin jo valtiorikosoikeuden aktien perusteella valheellisia. (Paavolainen 1974, 109.) Huhut kulkeutuivat vahvasti vielä vuosikymmenien päähän muistelukerrontaan, jota Ulla-Maija Peltonen on tutkinut. Kidutus- ja siveellisyysmyytti näkyvät vahvasti valkoisten muisteluissa. Punaisten propagandan vaikutus on vähäisempää, koska teloituksista ja erityisesti vankileirikokemuksista kauhutarinoita kumpuaa muutenkin enemmän. (Peltonen 1996, 47-49, 185.)

¹³⁹ Talvio 1951, 307.

¹⁴⁰ Mäenpää 1918, 49-51.

¹⁴¹ Kokonaisuutena Mäenpään kertomuskokoelma ei kuitenkaan anna aivan näin negatiivista kuvaa punaisista, sillä mukana on myös sisällissodan järjettömyyttä erittelevä kuvaus veljesten kuolemasta eri puolilla rintamaa.

etsivät sekamelskassa kadonneita lapsiaan, lapsia, jotka olivat eksyneet kotiväistään, kaikenlaisia ihmisiä, jotka olivat sattuneet olemaan likettyillä jossakin jononvähdyspisteessä ja jotka oli tahtomattaan sullottu mukaan, kun kulkue taas komennettiin liikkeelle.¹⁴²

Tylsinä katselivat kaikkensa menettäneet ihmiset viheliäisiä vankileirejä, joissa lapset epäkäinosti syntyivät kaikkien nähden, joissa miehet ja naiset yhtä epäkäinosti ja kaikkien nähden kuolivat, joissa nälkä, taudit ja rikokset raivosivat luonnottomassa rehevydessä.¹⁴³

Ilmari Kianto kuvaa teoksessaan varsin erilaiseen sävyyn kotiinsa palaavia valkoisia, jotka ovat lähteneet pakoon taistelujen alta. Tietysti tilannekin on punaisiin pakolaisiin verrattuna käytännössä päinvastainen. Lapset näyttävät nopeasti sisäistävän sodan ja isänmaan puolustamisen realiteetit: ”Pienet lapset iloitsivat kotiinpaluustaan, heistä oli hauska näin haileassa kevätillassa ajella metsien läpi eivätkä he näyttäneet pelkäävän ruumiita – kun isä ja äiti kerran olivat sanoneet että *sellaista se on* sodan jälki, niin se lapsista oli melkein pä hauskaa.”¹⁴⁴

Sodan jälkien kohtaaminen turvallisessa tilanteessa ei näytä nostattavan lapsissa ollenkaan pelkoa. Heikki Ylikangas kertoo Tampereen taistelujen jälkiä kuvatessaan, miten epävakaassakin tilanteessa nimenomaan lapset tottuvat nopeimmin kaduilla makaaviin ruumiisiin. Lapset loikkivat leikkiessään vainajien yli tai penkoivat kuolleiden taskuja. Toisaalta Ylikangas toteaa, että ruumiskasat eri puolilla kaupunkia jäivät varmasti lasten mieliin iäksi. Leikkiminen sotatantereella ei ollut turvallista, vaikka taistelut olivatkin jo loppuneet. Pikkupojat tutkivat romukasoja ja saivat käsiinsä räjähteitä. Tampereella ei yksikään lapsi ilmeisesti kuollut tällaisessa yhteydessä, mutta monet menettivät esimerkiksi käsiään tai silmiään. Lasten uteliaisuus johti moniin onnettomuuksiin vielä pitkään taistelujen jälkeen.¹⁴⁵

Aina ei kysymys ollut lasten luontaisesta uteliaisuudesta. Mirja Turunen kertoo lapsista, joita äiti vei katsomaan Kouvolan aseman takana olevia ruumiita, joista valkoisia punavangit juuri olivat pesemässä. Äiti vaati, että ”lasten pitää nähdä, mitä ihmisten julmuus ja pahuus saavat aikaan.”¹⁴⁶ Lasten ja nuorten suhtautumisessa sodan jälkeksi on varmasti ollut paljon yksilökohtaisia eroja, mutta selvää on, etteivät ruumiit unohdu, vaikka niihin jo ehtisi tottuakin.

¹⁴² Talvio 1951, 302-303.

¹⁴³ Talvio 1951, 308-309.

¹⁴⁴ Kianto 1928, 218.

¹⁴⁵ Ylikangas 1993, 455, 478, 490.

¹⁴⁶ Turunen 2005, 11.

Sodan muistamista on voitu yrittää varmistaa toisillakin tavoilla. Myöhemmin aikoina tutuksi tullut ”vitsi” sisällissodan jälkeen Varma Kostoksi nimetyistä punaisten poikalapsista löytyy jo Talvion vuonna 1919 ilmestyneestä teoksesta. Seuraavassa lainauksessa kertoja esittää epäsuorasti mökin eukon ajatuksia palvelustyttö Milkan lapselleen antamasta nimestä. Kertojan asennetta tähän on vaikea hahmottaa. Eukko on jokseenkin epäluotettava tai ainakin hyväuskoinen kertoessaan vähän myöhemmin poikiensa olevan tukinajossa, eivätkä he hänen mukaansa olleet mistään kapinasta tienneetkään:

Ei hän vain suosinut sellaista ihmistä, joka ei antanut kastattaa lastaan ja joka antoi sille sellaisia nimiä, että eihän sellaisia toki koirallekaan anneta. Varma Kosto – oliko sekin ihmisen nimi? Ja tuossa hän istuu ja laulaa, että tämä Varma Kosto, se nyt sitten näkee ajan, jolloin ei tarvitse tehdä työtä, ainoastaan nauttia.¹⁴⁷

Lasten kohtaloiden kautta tuotetaan kaunokirjallisuudessa vahvoja sodan kauhua korostavia kuvia. Nimenomaan lapset joutuvat kärsimään. Tämän kärsimyksen syynä ovat yhtä vahvasti yleinen sodan mielettömyys, mutta myös punaisten raakuus. Kummin osapuolen lapset ja nuoret näyttävät osallistuvan sotajoukkoja tukevaan toimintaan, mutta punaisten suhteen asia kuvataan negatiivisessa valossa, valkoisten suhteen taas positiivisessa.

4.3. Leikki ja kurjuus

Muutamissa lasten ja nuorten kuvauksissa on viittauksia myös irrottautumiseen sodan tai sotatilan todellisuudesta. Rakastumiset, seurustelu ja hauskanpito eivät häviä inhimillisestä todellisuudesta mihinkään pelottavassakaan tilanteessa, kuten Leino *Helsingin valloituksen* kertoja huomaa: ”Siksi tuntuikin vallan omituiselta, jos jossakin kadunkulmassa tai porttikäytävässä tapasi nuoren pojan ja tytön, jotka silminnähävästi eivät huolehtineet isänmaan tulevaisuudesta tai maailman vallankumouksen kehityksestä.”¹⁴⁸ Tilanteen väliaikaisesti tasaantuessa myös Haahdin teoksen kertoja huomaa samantyyppistä liikehdintää kuvaamassaan kaupungissa:

Melkein kuukauden aikana Mikon vapauttamisen jälkeen oli pikkukaupungissa verrattain rauhaisaa. Muutamat piirit seurustelivat paljon joutessansa – virastothan eivät toimineet,

¹⁴⁷ Talvio 1951, 312. En ole tutkinut annettiinko tämän tyyppisiä nimiä paljon, mutta valkoiset kyllä löysivät kuolleiden punaisten taskuista kirjeitä, joissa vaadittiin vaimoa kasvattamaan lapset, etenkin pojat, niin että kostaisivat aikanaan porvareille. Tällaiset viestit osaltaan pönkittivät punaisiin naisiin kohdistunutta rankaisumentaliteettia. (Ylikangas 1993, 182.)

¹⁴⁸ Leino 1949, 23.

kauppiaille oli tuskin mitään myymistä, kaupunkiin jääneet opettajat pitivät pitkää lupaa, ja nuorilla alkoi taas olla kotikutsuja ja keskinäistä ilonpitoa, kun vakavuus ja jännitys kävi liian kyllästyttäväksi.¹⁴⁹

Myös pienemmät lapset kykenevät suojautumaan sodalta siirtämällä ainakin ajoittain täyden huomionsa leikkimiseen¹⁵⁰. Haahdin teoksessa koko pastorin perhe innostuu leikkimään lumessa. Näin lapsimielisyyden avulla myös aikuiset voivat irrottautua sotatilan arjesta. Leikkivät lapset tai se avuttomuus, joka heihin liittyy, näyttäytyy jälkimmäisessä lainauksessa myös suojakilpenä lähestyvää rintamaa vastaan:

Punaposkisina ja virkistyneinä he palasivat kaikki. Lyhyiksi tuokioiksi he olivat unohtaneet punakaartilaiset, sodan, uhkaavan vankilan, niukat leipäannokset ja koko ahdistetun, epävarman olotilansa. Jumala oli lähettänyt heille lohdutusta lapsimielisyyden lahjan avulla, joka osaa nauttia ja kiittää olevasta hetkestä, muistamatta entisiä ja kysymättä tulevia.¹⁵¹

Muutammat lapset olivat asettuneet leikkimään vallin hietaonkaloon, johon päivä paistoi täydeltä terältä. He kaivoivat maata, tekivät käsiensä varassa uuneja ja leipoivat korvattomilla kupeilla leipiä. Siitäkin leikistä oli sota kaukana. Herttainen rauhan tuntu sulki pienokaiset syleilyynsä. Silloin Mikko muisti, mitä Jumala sanoi Joonalle Niniven kaupungista: ”Enkö säälisi paikkaa, jossa on paljon lapsia, jotka eivät tiedä erottaa oikeaa kättä vasemmasta, ja lisäksi vielä karjaa?”¹⁵²

Tällaisten idyllisten tilanteiden rinnalle nousee Haahdin teoksen aiheen suhteen hyvin keskeinen kohta, jossa lapset leikkivät punaista ja lahtaria. Tällainen leikki oli ilmeisen yleinen sodan aikana, ainakin alueilla, jotka olivat varsinaisilta rintamilta sivussa. Mirja Turunen kertoo tutkimuksessaan *Veripellot* (2005) sodan aikaan 9-vuotiaasta konduktöörin tyttärestä, jota haukuttiin leikeissä ankarasti lahtariksi. Olennaista oli kuitenkin se, ettei ketään suljettu leikistä ulos.¹⁵³ Sodan todellisuus ei sittenkään aina painanut leikin logiikkaa enemmän. *Todistajassa* pappilan lapset juoksevat naapuriin katsomaan, kun kuulevat sieltä leikkimisen ääniä. Leikillä onkin tässä aivan toinen merkitys. Itse asiassa se on vertauskuva todellisesta tilanteesta. Siinä Tarmo edustaa enoan Ollia, jonka mukaan maanpetos on kostettava. Auri taas edustaa isänsä ja etenkin äitinsä kantaa, menemällä tappelupukarien väliin. Leikki on siis todellisuudesta irrottautumisen väline, mutta paradoksaalisesti myös tapa kiinnittyä siihen entistä lujemmin tai jäljitellä sitä:

¹⁴⁹ Hahti 1921, 214.

¹⁵⁰ Ks. Peltonen 2003, 102-103.

¹⁵¹ Hahti 1921, 105.

¹⁵² Hahti 1921, 242.

¹⁵³ Turunen 2005, 79.

Suutarin Manu ja Akseli, Ahosen Valtteri, Alli, Jokisen Mantan Kalle ja Liila – taisi olla vielä useampiakin. Täydessä leikkitouhussa kaikki. Pojilla oli kepit käsissä, punaiset nauhat sidottuna päihin. Alli ja Liila riitelivät, että he eivät tahdo hoitaa haavoitettuja. Hekin tahtovat pyssyt, niin kuin kuolemanpataljoonan työillä on, Allin isolla siskolla ja muilla.

[...]

- Hei, kas siinä tuleekin lahtarit! – keksi äkkiä Akseli. – Puh, puh! Ammu, Kalle! Pari keppiä ojentui Tarmoa kohti.
 - Puh, puh!
 - Kaadu, sinun pitää kaatua!
- Mutta Tarmo seiso suorana kuin seiväs. Silmät iskivät tulta. Akseli hyökkäsi kohti, päättäen kaataa hänet allensa. Hädissään Auri juoksi portilta ja heittäytyi väliin.
- Hyi, Akseli, - sanoi hän, katsoen poikaa syvine, vakavine silmineen. – Älä tee pahaa, kun emme mekään tee.¹⁵⁴

Teoksen lopussa kuvataan valkoisten ankaria ja summittaisia rankaisutoimia. Murhiin ynnä muihin syyllistyneet punaiset ja heidän johtajansa ovat jo karanneet Venäjän suuntaan. Niinpä koston saavat kokea rivipunakaartilaiset. Pastorin lapset eivät mitenkään voi ymmärtää, että heidän isänsä murhan takia ammutaan punaisia, joilla ei ollut asian kanssa mitään tekemistä: ”Pahat miehet ottivat isänkin hengen. Niitä ei saanut armahtaa. – Mutta lapset tuijottivat enoa, oikein käsittämättä hänen puhettansa. Voikkohan käski ampua isän; ei suutari eikä Janne käskenyt.”¹⁵⁵

Erityisesti Pastorin tyttärestä Aurista tehdään teoksessa lähes pyhimystä. Sodan alussa Pappilankin leipäannokset pienenevät selvästi, mutta Auri vie tästä huolimatta yhtä suuren osan omasta annoksestaan naapurissa asuvalle köyhälle ja laihalle Uuron Allille. Hänen laupeutensa kohoaa entistä korkeammalle teoksen lopussa, sillä hän ei isänsä murhasta huolimatta tunne vihaa ketään kohtaan:

Viimeinen kertomus, jonka hän [pastori] kertoi lapsille, oli Kiinan lähetystyöstä. Hän kertoi Stewart-puolisojen murhasta ja siitä, miten heidän lapsensa nyt rakkaudessa uhraavat elämänsä Kiinan kansan hyväksi, sen kansan, jonka tähden heidän vanhempansa ovat kuolleet.

- Minä lupasin tehdä samalla lailla, - sanoi Auri Päivänkukka. – Mutta isä kuolikin Suomen tähden.
- Sentähden sinä jäät tänne, niinkö?
- Niin, minä aion elää Suomen kansan hyväksi. Minä aion sitä paljon rakastaa.¹⁵⁶

Teos päättyy näihin Aurin sanoihin ja sikäli niiden paino on teoksen kokonaisuudessa keskeinen. Harhautetuille tavallisille punaisille annetaan ikään kuin synninpäästö.¹⁵⁷ Aurin kuva onkin hyvin

¹⁵⁴ Haahti 1921, 90-91. Toisessa yhteydessä lasten äiti korostaa toiveikkaasti veljelleen kirjoittamassa kirjeessään, että ”Näemme vihan vallan kauheana ympärillämme. Se myrkyttää ihmiset, pienet lapsetkin. Olen ikävöinyt saada sanotuksi sinulle: Älä vihaa ketään, vaikka mitä kauheita kokisit ja näkisit!” (Haahti 1921, 108.) Tässä näkyy sisarusten suhtautumisen olennainen ero, sillä paikkakunnan punaiset saavat vielä tuta Ollin vihan.

¹⁵⁵ Haahti 1921, 267.

kaukana Wilkunan ja kumppanien valkoisista sotapojista. Haahdin teoksen kuvaukset kotirintaman lapsista ovat vielä monipuolisempia kuin Talviolla, mutta myös ne on, kirjailijan oikeudella, alistettu teoksen teemojen palvelukseen. Kaikkiaan lapset ovat huomattavasti näkyvämpiä Haahdin ja Talvion kuin miesten kirjoittamissa teoksissa.

F.E Sillanpään *Hurskaassa kurjuudessa* lasten kuvaukset tosin nousevat myös hyvin keskeiseksi. Teoksessa ei viitata ollenkaan sotaan käyviin nuoriin, eikä myöskään puhuta taistelujen jalkoihin jääneistä lapsista. Sen sijaan kertoja keskittyy päähenkilö Juha Toivolan kahden lapsen kuvailuun. He ovat koko sodan ajan kahdestaan kaukana metsämökillä, jossa Juha käy vain kääntymässä. Jo ennen sotaan otot ovat todella surkeat:

Toivolassa nähdään usein päiväkausia selvää nälkää, ei ole muuta kuin perunoita ja silakan suolavettä. Lempi ja Martti sitä useimmiten syövät kahdestaan, sillä Juha on melkein aina poissa; onpa joskus poissa öitäkin. Nuo kaksi hoikkakaulaista, kuoppasilmäistä olentoa ovat säilyttäneet henkensä. Siellä ne lämmöttömien ryysyjen seassa ovat harmaina ja laimealiikkeisinä, niinkuin kaksi aineellistunutta puutteenkäsitettä. Eivät ne käy kansakoulua, eivät edes elämän koulua.¹⁵⁸

Tätä surkeutta korostaa tapa, jolla lapsista kerrotaan. Heidän oma näkökulmansa jää piiloon, ja sen sijaan kertoja puhuu enemmänkin siitä, miten Juha heihin suhtautuu. Jo muutama vuosi aikaisemmin edesmenneen Ville-pojan kuolemakin oli isälle suunnaton helpotus, koska kaikki rahat menivät tehottomiin lääkkeisiin.¹⁵⁹ Jäljellä oleviin lapsiin Juha näyttää suhtautuvan hyvin kylmästi. Lempi ja Martti ovat hänelle lähinnä taakka. Etenkin kun vaimokin on kuollut:

Nuo kaksi lasta noin nukkuvina tässä hiljaisuudessa ovat hänelle hirvittävän vieraat; ne ovat semmoisia lapsia, jotka ovat tulleet maailmaan sattumalta, joiden syntymisestä ei ole iloittu; jotka äiti pois mennessään on tänne jättänyt¹⁶⁰

Sodan alkaessa Juha viettää yhä enemmän aikaa punaisessa esikunnassa, jossa myös saa pitkistä ajoista kunnon ruokaa syödäkseen. Edellä kuvattu välinpitämättömyys ei sittenkään ole niin läpikäyvää kuin aluksi näyttää. Juha ei pysty lähtemään esikunnasta, jossa on niin paljon tekemistä ja niinpä hän on huolissaan yksinään mökissä kituuttavista lapsistaan. Tilanteen selkiytyessä ja ruokatarpeiden takavarikoinnin alkaessa Juha sitten pääseekin viemään lapsille voita, leipää ja

¹⁵⁶ Hahti 1921, 271.

¹⁵⁷ Ks. Turunen 2005, 80.

¹⁵⁸ Sillanpää 2002, 145.

¹⁵⁹ Ks. Sillanpää 2002, 112-113.

¹⁶⁰ Sillanpää 2002, 136.

muuta ruokaa. Tämä vapauttaa hänet omantunnontuskistaan ja hän voi keskittyä täysillä punaisten asian ajamiseen:

Toivolan Juhalla on yksi pieni painajainen, joka häntä melkein ärsyttää: on jo toista vuorokautta siitä, kun hän lähti kotoa. Tämä humina on herkistänyt hänen tuntoansa. Hän ymmärtää, ettei hänen vielä tämänkään päivän kuluessa käy lähteminen. Syödessään voileipää ja perunakeittoa hän koettaa ratkaista kysymystä, kestävätkö lapset ja lehmä vielä tämän päivän.¹⁶¹

Vapaudentunne karmi vilunväreinä vanhan Jussinkin koko olemusta, ohut ääni vapisi laulua tavoitellessa, kun pitkän kiusauksen jälkeen vihdoin hänenkin yksityinen vapautuksensa koitti; kun Pirjolasta vietiin Toivolaan heinäkuorma niin että heilahti vaan ja Juha itse kantoi Rinneltä runsaan taakan elintarpeita lapsille, jotka nälästä ja itkemisestä olivat puolipökerryksissä. Lopultakin saattoi Juha häiritsemättä antautua laajemman, aatteellisen vapautuksen asialle.¹⁶²

Juhan kyvyttömyys nähdä lastensa tarpeita näkyy kuitenkin viikon kuluttua ruoan viemisestä, sillä lapset eivät ole tottuneet talonpitoon. Juha näyttäisi tulkitsevan näkemänsä sekasorron lastensa kyvyttömyytenä, vaikka on itse toiminut selvästi vastuuttomasti. Sillanpään teoksen keskeisin teema on yksittäisten punaisten satunnainen ajelehtiminen tapahtumien virran mukana.¹⁶³ Oikeastaan Juhakin on punaisten esikunnassa toimimisestaan huolimatta ulkona sisällissodan tapahtumista, koska ei näytä niitä mitenkään ymmärtävän. Hänen lastensa avuton elo metsämökissä myös korostaa tätä ulkopuolisuutta:

Hän ei ollut viikkoon käynyt kotona, ja kun tyttö oli päästänyt hänet sisälle pirttiin, tuntui tunkkainen yöilma kovin viihdyttävältä. Hän otti tulen lamppuun ja näki silmillänsä pitkin pirttiä pientä kurjuutta, joka johtui saamattomien lapsukaisten talonpidosta. Jotakin ne olivat yrittäneet keitellä ja laitella. Voita, jonka hän viime kerralla oli paperissa tuonut Rinneltä, ei oltukaan pantu pyttyyn, sen jätteitä vetelehti vielä samassa paperissa perunankuorien ja silakanperkeitten seassa. Paikattujen ja jälleen rikkuneitten peitteittensä alla kyyhöttivät lapset yhteisellä olkivuoteellaan jäähtyneessä huoneessa. Olivat huonoja metsästä asti puita noutamaan – tuoreita puita.¹⁶⁴

Vaikka Juhan lasten kärsimyksiä ja kurjuutta korostetaan teoksessa, ei heidän kohtalostaan kuitenkaan tehdä samanlaista julmaa esimerkkitapausta kuin Talvion teoksen lasten surmaamisesta. Kun Juha on joutunut epäilyksi Paitulan isännän surmaamisesta, tulevat paikkakunnalle saapuneet valkoiset yhdessä paikallisen talollisen kanssa etsimään häntä kotoaan. Sotilaan suhtautuminen lapseen on, mikäli mahdollista, melko rauhallista ja asiallista:

¹⁶¹ Sillanpää 2002, 148.

¹⁶² Sillanpää 2002, 149.

¹⁶³ Vastaava perusnäkemys on luettavissa myös Sillanpään novellista ”Niemisen perheestä”, joka sisältyy kokoelmaan *Rakas Isänmaani* (1919). Novellin päähenkilö Niemisen Kalle on samantyyppinen sotaan ajautuja kuin Juha Toivola. Hän on yhteisössään ulkopuolinen ja myös leski. Toisin kuin Toivola hänet armahdetaan sattumalta ja hän näyttäytyy muutenkin pystyvämpänä henkilönä kuin Toivola. Hänen lapsensa ei jää orvoksi, ja hän tunnistaa rakkautensa vasta kun luulee pitelevänsä lastaan viimeistä kertaa sylissään. (Sillanpää 1919; Kunnas 1976, 201.)

¹⁶⁴ Sillanpää 2002, 165.

Toinen vieras oli silläaika pirtissä ja näki hänkin sen pienet kurjuudet, vaikka eri silmillä kuin Juha. Hän kysyi tytöltä: - Missä sinun isäsi on? – En minä tiä. – Kuinka et tiedä? – Tyttö ei parhaalla tahdollaankaan osaisi siihen vastata. Vieras kääntyi poikaan päin ja kysyy: - Tiedätkö sinä missä isäsi on? – E’. – No onko isäsi ollut kotona äskettäin? – O’. – No kuinka sinä et sitten tiedä, missä hän on? tiuskaa vieras ja astuu lähemmäksi. Poika rupeaa poraamaan. – No älä nyt huuda, en minä sinua syö.¹⁶⁵

Teoksen lopussa myös Juhan suhtautuminen lapsiinsa muuttuu. Hän odottaa kuolemantuomionsa täytäntöönpanoa ja pohtii miten lapset mahtavat kotona pärjätä. Erityisesti häntä huolettaa nuoremman pojan kohtalo. Juha myöntää oman epäonnistumisensa lastensa kasvatuksessa ja hoivaamisessa. Heistä on tulossa orpoja ja vielä mahdollisimman köyhin eväin varustettuja:

Juha laskee ajatuksissaan , kuinka paljon jäi kotiin leipää, silakkaa, puita ja heiniä – jos tuo Pirjola hakee pois ne heinät, niin silloin lehmä ei tule toimeen. Ja mikä perii pojan – tyttö kyllä menee maailmalla. Tulee mieleen Hiltu-vainaan kohtalo; kyöneleet valuvat.

[...]

Ei nekään ole niinkuin muitten lapset, ne on niinkuin semmoisen tekemiä, joka ei osaa . . .¹⁶⁶

Sota ja leikkivät lapset tuntuvat epätodennäköiseltä yhdistelmältä, mutta leikki on tapa ainakin hetkeksi irrottautua painostavasta ilmapiiristä. Toisaalta leikkiminen on myös todellisuuden jäljittelyä ja sikäli myös identiteetin rakentamisen väline. Punikki-lahtari -leikkien myötä Haahdin ja osin Talvionkin teoksessa korostetaan ilmapiirin kiristymistä myös aivan pienimpien lasten keskuudessa. Sillanpään teoksen lapsien elämään leikkiminen ei näytä sisältyvän. Heidän kohtalonsa kasvaa yleisinhimilliseksi kärsimysnäytelmäksi, jossa lapset ovat olosuhteiden uhreja. Heidän kuvaansa ei sisälly punaista tai valkoista väritystä.

4.4. Sotaorvot

Alkuvuonna 1919 oli sosiaalhallitus kerännyt tiedot 14145 sotaorvosta. Laskenta oli kuitenkin vielä tuolloin kesken, sillä vangittujen, kadonneiden ja tuomittujen punaisten suhteen oli vielä epäselvyyttä. Kaiken kaikkiaan sisällissodan myötä osittain tai täysin orvoksi jäi noin 20000 lasta, joista lähes 90 % oli punaisten lapsia. Täysin orvoksi jäi vähän yli tuhat lasta. Punaisten osuus vaikuttaa suurelta, mutta taustalla on tietysti sodan lopputulos, teloituksineen ja vankileireineen.

¹⁶⁵ Sillanpää 2002, 168.

¹⁶⁶ Sillanpää 2002, 169.

Toiseksi punaisten puolella aseisiin tarttuivat suhteessa enemmän myös perheelliset miehet. Tilanne vaati siten merkittäviä toimenpiteitä valtiovallalta. Ensimmäiset reaktiot vuoden 1918 keväällä olivat vielä sodan aiheuttaman pelon ja vihan värittämiä. Esimerkiksi Köyhäinohitolehden päätoimittaja Bruno Sarlin näki sotaorpokysymyksen sosiaalistamisprojektina, jossa punaorvot oli saatettava kunnan koteihin pois huonon kasvatuksen tarjonneesta turmiollisesta ympäristöstään, jonka hän näki olevan tärkeä syy sisällissotaan. Ensimmäisten jyrkkien kannanottojen jälkeen kuitenkin alettiin keskustella käytännöllisistä ja taloudellisista ongelmista. Joka tapauksessa punaiset ja valkoiset orvot olivat eriarvoisessa asemassa. Valkoisten lesket ja orvot saivat vuonna 1919 tehdyn päätöksen mukaisesti valtion eläkkeen. Sen sijaan punaorvot joutuivat köyhäinhoidon piiriin.¹⁶⁷

Punaorpojen huoltomuodon ratkaiseminen oli olennaisesti myös poliittinen kysymys. Useat puoli-orvot olivat kotonaan, mutta monet äidit eivät halunneet ottaa valtion tukea, koska se tarkoitti samalla kansalaisoikeuksista luopumista. Etenkin Työläisnaisliitto suhtautui kriittisesti orpojen huollon järjestämiseen köyhäinhoidon kautta. Myöskään yksityiskoteihin ja kasvatustiloihin sijoittaminen ei saanut järjestöltä kannatusta, koska pelättiin uskonnollista ja porvarillista kasvatusta. Joka tapauksessa punaorpojen huollon järjestäminen oli valtava urakka, eikä sitä ole vielä kokonaisuudessaan tutkittu.¹⁶⁸

Tutkimissani teoksissa ei orpo-kysymykseen juurikaan puututa. Teosten tarinat loppuvat siihen kun orpojen tarinat alkavat. On päivänselvää, että kirjailijat olivat tietoisia erityisesti punaorpojen suuresta määrästä, mutta vain Sillanpään teoksen voi tulkita jossain määrin ottavan aiheeseen kantaa. Juhan kohtalo on alusta asti selvillä ja teoksen loppupuolen kuvauksen lasten kurjuudesta voi nähdä heidän asiansa ajamisena. Minkäänlaisiin järjestelyihin ynnä muihin teoksessa ei kuitenkaan puututa. Ainoa viittaus näihin asioihin on eräässä valkoisten keskustelunpätkässä, jonka kertoja raportoi:

Paikkakuntalaisten sotamiesten kesken leviää päivän kuluessa tietoja, keitä tuohon erikoishuoneeseen on karttunut. Siellä on osuuskaupan hoitaja: no sen nyt tiesikin – Kulmalan Alviina ja Virtasen Manta: vai se niillekin tuli – Toivolan Jussi: vai on sekin; kunta saa ruokavieraita senkin jälkeläisistä.¹⁶⁹

¹⁶⁷ Pulma 1987, 126-136.; Haapala 1995, 202.

¹⁶⁸ Ibid. Tampereen osalta punaorpojen kohtaloa ja sijoittumista on tutkinut Mervi Kaarninen (1984).

¹⁶⁹ Sillanpää 2002, 172.

Talvion teoksessa viitataan hieman samaan tapaan punaisiin puoliorpoihin. Asenne on kuitenkin varsin toinen. Ero syntyy kertojan ja henkilöiden välisestä ironisesta välimatkasta. Paikalliset punaiset uskovat valkoisten tappaneen lasten isän, mutta kertoja paljastaa myöhemmin, että murhaajina olivatkin muualta tulleet punaiset, joiden kanssa Johanssonilla oli tullut riitaa. Tässä lasten huonon aseman aiheuttavat siis punaiset itse – tappamalla toisiaan. Syyt vain vieritetään ”lahtareiden” harteille. Vaimo Karoliina etsii miestänsä esikunnasta ja surkuttelee omaa sekä lastensa kohtaloa:

Ei annettu käydä kotona sanomassa hyvästi lapsillekaan. Rintamalle hänet on lähetetty, kyllä minä tiedän. . . Pientä Jalliakaan ei hän saanut nähdä.

[...]

Kahta päivää myöhemmin löysi Tuunan Musti Johanssonin, löysi ruumiina

[...]

Lahtari-raakalaiset tämän tietenkin olivat tehneet. Näin rohkeita he olivat: keskelle kylää tultiin, kaikkien vahtien uhallä. Salenjuss toimitti lehteen kirjoituksen Johanssonista, kunnan toverista, sekä kuvauksen lahtarien konnaanteosta ja lesken ja turvattomien lasten surusta.¹⁷⁰

Kaikkiaan *Hurskaan kurjuuden* voi nähdä varsinkin punaorpojen puolustuspuheena, mutta ohjelmallinen teos ei kuitenkaan tässä suhteessa ole. Toisaalta Juhani kykenemättömyyden voi tulkita myös puoltavan ns. valkoista kasvatusta, jonka piiriin ”huonoa kasvatusta” saaneet punaorvot haluttiin siirtää. Muut tutkimani teokset taas sivuuttavat kysymyksen lähes täysin. Niiden tavoitteena on tehdä omat tilinpäätöksensä sodasta, jonka sivuosiin lapset kaikesta saamastaan huomiosta huolimatta jäävät. Paljon suurempi paino teoksissa on sodan yleisten linjojen pohdinnassa. Jälkiseurauksen osalta esimerkiksi Wilkuna keskittyy hahmottelemaan suojeluskuntien järjestämää nuorten kasvatustyötä, jolla veltostuneet pojat saadaan mukaan isänmaanrakennustyöhön.

Pohtimisen arvoista on miettiä, mikseivät kirjailijat puutu tai viittaa oikeastaan millään tavoin sotaorpokysymykseen, vaikka se varmasti oli kaikkien tiedossa heti sodan päätyttyä. Asiaa myös ruodittiin sanomalehdissä. Tutkimieni teosten ajallinen rakenne osaltaan siirtää orpokysymyksen syrjään, sillä pääosin kertomukset loppuvat, vaikka sota vielä jatkuu. Wilkuna kyllä pohtii monenlaisia kasvatussuunnitelmia isänmaan rakentamista varten, mutta ei viittaa sanallakaan orpoihin, kummankaan värisiin. Juhani Aho viittaa lähes 600-sivuisessa päiväkirjassaan Hajamietteitä kapinaviikoilta aiheeseen kahdella virkkeellä. Aho kertoo kansalaisten yhtymistä, jotka aikovat ottaa huolekseen sotaleskien ja -orpojen viemisen pahimpien päivien yli. Hän vetoaa myös armeliaisuuteen, jonka olisi nyt ulotuttava kaikkein punaisimpiinkin ja heidän lapsiinsa. Aho

tarkoittaa tässä lähinnä nälkäkuolemien estämistä.¹⁷¹ Ehkä vähäiset viitteet kertovat teosten kirjoittamisajankohdan prioriteeteista. Kirjailijoille oli sittenkin olennaisempaa koettaa selittää sotaa yleisemmällä tasolla, kuin puuttua lasten asioihin.

6. Lapset, kaunokirjallisuus ja sisällissota

Dominick LaCapra pitää trauman käsittelyn edellytyksenä muistamista ja tässä tapauksessa sodan kriittistä kohtaamista. Pelkkä toistaminen sotaa kuvaamalla ei riitä, vaan vasta kokonaisvaltaisella ja kriittisellä selvittämällä päästään traumaa purkamaan.¹⁷² Lähes poikkeuksetta trauman kohtaaminen onnistuu vasta ajan myötä. Kirjallisuuden kontekstissa jokaista traumaattista tapahtumaa käsittelevää teosta voi pitää ainakin purkamisen yrityksenä, mutta kuten esimerkiksi Wilkunan, Kiannon, Järventauksen ja Talvionkin teoksista näkyy, ajan ideologisista diskursseista on vaikea irrottautua.

Vaikka olen onnistunut sivukaupalla analysoimaan kohdetekstien kuvauksia ja puhetapoja lapsista ja nuorista, ovat he silti taka-alalla teoskokonaisuuksissa, poikkeuksena Jarl Hemmerin *Onni Kalpa* ja jossain määrin myös Hilja Haahdin *Todistaja*. Tutkimuskirjallisuus aiheesta on myös hyvin vähäistä ja yleensä lapsiin viitataan lyhyesti, sivulauseessa. Nuorten sotapoikien kuvaukset ovat Wilkunan, Järventauksen, Kiannon ja Koskenniemen teoksissa selvästi ideologisten puhetapojen läpäisemiä. Valkoinen sotapoika on päättäväinen, rohkea, isänmaallinen, venäläisvastainen, miehekäs, rehellinen ja hyvä sotilas. Valkoiset ja punaiset pojat ovat lähes toistensa vastakohtia. Hemmerin ja Haahdin teokset tekevät valkoisen sotapojan diskurssiin pieniä halkeamia, mutta kuvan ydin pysyy samana. Punainen sotapoika taas on harhaanjohdettu, seikkailunhaluinen ja kypsytön tai sosiaalisen painotuksen alainen – tiivistettynä syyntakeeton.

Kotirintaman lasten kuvaukset ovat monipuolisempia, mutta niistäkin pilkottaa sama perusnäkemys. Niin Wilkunan kuin Talvion teoksissa julmuudet ja punaisten huono vaikutus nostetaan keskeiseen rooliin ohjelmallisten esimerkkitapausten kautta. Näitä ovat esimerkiksi Nahisen lasten murha *Kurjissa* ja Jesku-pojan ”jätkälistöltä” opittu käytös Wilkunan teoksessa. Sillanpään teos on selvä

¹⁷⁰ Talvio 1951, 267.

¹⁷¹ Aho 1961, 575-577.

poikkeus tässä suhteessa, vaikka Juha Toivolan lasten kurjuuden kuvauksen voi nähdä yksittäisenä tapauksena. Ainakaan sitä ei voida yleistää. Yleisesti *Hurskas kurjuus* on valkoisten ja punaisten kuvausten suhteen selvästi tasapuolisin. Kotirintaman lapsiin ei liity yhtä selvärajaisia diskursseja kuin sotapoikiin. Tällä on varmasti yhteys erilaiseen osallisuuteen sodassa.

Tutkimani teokset ja niiden sisältämät diskurssit ovat todisteita aikansa tavoista ajatella ja myös ainakin *Hurskaan kurjuuden* osalta todisteita näiden tapojen kritiikistä. Täysin toinen kysymys on näiden diskurssien vaikutus. On mahdotonta tietää, miten aikalaislukijat ovat niihin suhtautuneet – ketkä näitä teoksia yleensä ovat lukeneet, tai ovatko näiden teosten näkemykset muokanneet aikalaisten ajattelua johonkin suuntaan. Se on ainakin selvää, että Wilkunan sotapoika-aate oli seuraavina vuosikymmeninä vahvasti mukana suojeluskuntaliikkeen toiminnassa.

Muistutan vielä, etteivät lasten kuvaukset toimi todellisuuden kuvastajina. Ne ovat esimerkkejä aikuisten tavoista käsitteellistää lapsia ja sotaa – tai pikemminkin aikuisten oletuksia siitä miten aikuiset ovat aihetta käsitteellistäneet. Vaikkapa Wilkunan teoksessa jäädyään ehkä edelliselle tasolle, mutta esimerkiksi *Todistajassa*, *Kurjissa* ja *Hurskaassa kurjuudessa* ollaan jo jälkimmäisellä. Kysymys on lähinnä kertojan ja kuvattavan maailman sekä henkilöhahmojen suhteesta, joka on huomattavasti kompleksisempi näissä teoksissa. Kertojan ääntä ei voida myöskään samaistaa kirjailijaan, vaan hänen äänensä on piilossa kertojan ja henkilöhahmojen takana. Sen sijaan Wilkunan, Järventauksen ja Kiannon teosten kertojan suhde kirjailijaan on yksioikoisempi.

Kirjailijan ja teoksen suhdetta ei tule pitää liian suorana tai ainakaan lukkoon lyötynä. Esimerkiksi Juhani Aho asettui *Hajamietteissään* selvästi valkoisten puolelle. Siksi onkin yllättävää, että vuonna 1918 lähettämässä kirjeessään hän toteaa työläisten kärsimyksien ja kuolemien vaikuttaneen häneen paljon enemmän kuin porvarillisten.¹⁷² Tässä näkyy hyvin se yhteismitattomuus mikä todellisen henkilön ja hänen kirjoittamansa julkaistun kirjallisuuden välillä väistämättä on. Henkilökohtaiselta vaikuttava päiväkirjakaan ei kerro kaikkea henkilön todellisista ajatuksista ja tunteista.

Olen osoittanut, että sisällissodan lapsista ja nuorista voidaan puhua myös eri tavoin. ”Ajan henki” ei sittenkään ehkä ole niin täydellisen valkoinen kuin monesti annetaan ymmärtää. Lapsia koskevat

¹⁷² ks. Peltonen 2003, 255-256.

¹⁷³ Niemi 1985, 26-27.

diskurssit ovat myös levällään pitkin tekstejä, jolloin niihin keskittyminen johtaa väistämättä teoskohtaisen kontekstin osittaiseen hämärtymiseen.

Ongelmista huolimatta koen kaunokirjallisuuden lukemisen ja tutkimisen jälleen avartaneen sisällissotaa koskevia käsityksiäni. Ehkä myös tutkielmani lukija voi kokea samoin. Näkisin osoittaneeni ainakin sen, miten traumaattiset tapahtumat jo aktuaalistumisensa hetkellä alkavat peittyä lomittaisten ja ristikkäisten diskurssien verkolla, jonka läpi on pian vaikea päästä. Tätä verkkoa kutoo osaltaan myös kaunokirjallisuus. Jos historian tutkimuksen yhtenä tarkoituksena on tuon verkon purkaminen, sen on syytä ainakin katsoa fiktion suuntaan. Aihettani olisi kiinnostavaa tutkia myös pitkittäissuunnassa, eli ottaa lähdeaineistoksi eri aikoina ilmestynyt sisällissota-aiheinen kirjallisuus ja pohtia miten lapsia koskevat puhetavat ja painotukset ovat muuttuneet vuosikymmenten saatossa. Toisaalta laajalle sotapoikia koskevalle perinteiselle historian tutkimukselle olisi tilausta.

Kun olen edellä puhunut sotaintoisista pikkupojista, murhatuista lapsista ja kurjista orvoista, on ehkä aika tarjota hieman vastapainoa ja antaa *Hurskaan kurjuuden* kertojalle mahdollisuus lausua tämänkin tekstin loppusanat:

Johan Abrahamin elämäkerta on ehtinyt luonnolliseen loppukohtaansa, puuttuu vain tavanomaiset loppusanat. Niiksi on vaikea mitään painavampaa keksiä, sillä vanhan Juhan loppu sattui myrskyn ollessa parhaimmillaan Suomessa ja muunkin ihmiskunnan vielä kiihkeästi yrittäessä arvata, mikä se onni on, jota se näin vaikeasti tavoittelee. Ken olisi kaukonäköjä, voisi ehkä jotain nähdä, jos tänä himmeänä yönä hiipisi hautausmaalle, laskeutuisi hautaan verilammikon ja ruumiskasan lähellä ja siitä käsin kuuntelisi hiljaisuutta. Ei ole sanottu, että voimakkain tunne tällöin olisi kauhu. Kevät aavisteleiksen jo hautausmaan puissa ja ilmassa, se lupaa jälleen linnunlaulua ja kukkain tuoksua ja varttuville ihmislapsille ilonkyläisiä päiviä.¹⁷⁴

¹⁷⁴ Sillanpää 2002, 176.

Kaunokirjallisuus:

Aho, Juhani 1961 (1918): *Hajamietteitä kapinaviikoilta*. Kootut teokset – täydennysosa II. Helsinki: WSOY.

Hahti, Hilja 1921: *Todistaja*. Helsinki: Otava.

Hemmer, Jarl 1921: *Onni Kalpa*. Helsinki: WSOY.

Järventaus, Arvi 1918: *Tykkien virsi. Kenttäpapin kokemuksia ja mielialoja vapaussodan päiviltä*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Kirja.

Kianto, Ilmari 1928: *Elämän ja kuoleman kentältä. Sotarunoilija Aarni Suursalon vaikutelmia vapaussodasta*. Helsinki: Otava.

Koskenniemi, V. A. 1938 (1918): *Nuori Anssi*. Helsinki: WSOY.

Leino, Eino 1949 (1918): *Helsingin valloitus. Muistelmia ja vaikutelmia*. Helsinki: Otava.

Mäenpää, Arvi 1918: *Suomen päivän nousu. Kertomuksia 1918 Suomen sodasta*. Pori: Otto Andersin'in Kustannusliike.

Sillanpää, F.E. 2002 (1919): *Hurskas kurjuus*. Helsinki: Otava.

Sillanpää, F.E. 1919: *Rakas isänmaani. Kosketuksia raskaitten vuosien varrelta*. Helsinki: WSOY.

Talvio, Maila 1951 (1919): *Kurjet*. Kootut teokset VIII. Helsinki: WSOY.

Wilkuna, Kyösti 1918: *Kun kansa nousee*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Kirja.

Tutkimuskirjallisuus:

Alapuro, Risto & Stenius, Henrik 1989: *Kansanliikkeet loivat kansakunnan. Kansa liikkeessä*. Toim. Risto Alapuro ym. Helsinki: Kirjayhtymä.

Cohn, Dorrit 2006 (1999): *Fiktion mieli*. Suom. Paula Korhonen ym. Helsinki: Gaudeamus.

Haapala, Pertti 1995: *Kun yhteiskunta hajosi. Suomi 1914-1920*. Helsinki: Kleio ja Nykypäivä.

Hall, Stuart 2002: *Identiteetti*. Suom. ja toim. Mikko Lehtonen ja Juha Herkman. Tampere: Vastapaino.

Heporauta, Elsa (toim.) 1937 (1918): *Sankaripoikia I. Vapaussodassa kaatuneiden alaikäisten muistoksi*. Hämeenlinna: Karisto.

- Häggman**, Kai 2001: Kaunokirjallisuus: lähteitä ja inspiraatiota historiantutkijalle? Historiallinen aikakauskirja 1/2001.
- Kaarninen**, Mervi 1984: ”Punaorvon tarina. Tampereella punaisten puolella kansalaissodan seurauksena orvoksi jääneiden lasten sijoittuminen ja sopeutuminen yhteiskuntaan.” Suomen historian pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto.
- Kalela**, Jorma 2002: *Historiankirjoitus ja historia*. Helsinki: Gaudeamus.
- Karkama**, Pertti 1998: ”Kontekstualismin haasteet”. – *Konteksti – tutkimuksen avainsana*. Kirjallisuudentutkijain Seuran vuosikirja 51 Osa I. Päätoimittaja Päivi Molarius. Helsinki: SKS.
- Koskela**, Lasse 1999a: Kansa taisteli – valkoiset kertoivat. *Suomen kirjallisuushistoria II*. Toim. Rojola, Lea. Helsinki: SKS.
- Koskela**, Lasse 1999b: Punakapinan psykohistoriaa. *Suomen kirjallisuushistoria II*. Toim. Rojola, Lea. Helsinki: SKS.
- Kunnas**, Maria-Liisa 1976: *Kansalaissodan kirjalliset rintamat eli kirjallista keskustelua vuonna 1918*. Helsinki: SKS.
- Kunnas**, Maria-Liisa 1981: Sillanpää kansalaissodan kuvaajana. *F.E. Sillanpään kirjallisessa maisemassa*. Toim. Kajanto, Anneli. Maaseudun sivistysliitto.
- Lappalainen**, Päivi 1986: Kansalaissodan kuvaa eräiden 1920- ja 1930-luvulla ilmestyneiden teosten valossa. *Hurma ja paatos*. Toim. Juutila, Ulla-Maija & Saarenheimo, Kerttu. Turku: Turun yliopiston kirjallisuuden ja musiikkitieteen laitoksen julkaisuja Sarja A.
- Lehtonen**, Mikko 2000: *Merkitysten maailma*. Tampere: Vastapaino.
- Luhtakanta**, Arvid 1938: *Suomen punakaarti*. Kulju: E.A. Täckman.
- Lyytikäinen**, Pirjo 1998: ”Tekstin historialliset kontekstit”. – *Konteksti – tutkimuksen avainsana*. Kirjallisuudentutkijain Seuran vuosikirja 51 Osa I. Päätoimittaja Päivi Molarius. Helsinki: SKS.
- Manninen**, Pauli 1990: Kansalliset kriisit historian tutkimuksessa ja kirjallisuudessa – sekä tuntematon Väinö Linna. *Historia nyt*. Toim. Ahtiainen, Pekka et al. Helsinki: WSOY.
- Manninen**, Turo 1982: *Vapaustaistelu, kansalaissota ja kapina. Taistelun luonne valkoisten sotapropagandassa vuonna 1918*. Studia Historica Jyväskylän 24. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Niemi**, Juhani 1985: *Juhani Aho*. Helsinki: SKS.
- Niemi**, Juhani 1988: *Lammas ja vuohipukki. Kirjoituksia kirjallisuudesta*. Hämeenlinna: Karisto.
- Paavolainen**, Jaakko 1974: *Suomen kansallinen murhenäytelmä. Punainen ja valkoinen terrori ja vankileirit v. 1918*. Helsinki: Tammi.

Peltonen, Ulla-Maija 2003: *Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta*. Helsinki: SKS.

Peltonen, Ulla-Maija 1996: *Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen*. Helsinki: SKS.

Pihlainen, Kalle 2001: Kaunokirjallisuus ja totuudellisuuskysymysten ylittäminen historiantutkimuksessa. *Kulttuurihistoria*. Toim. Immonen, Kari ja Leskelä-Kärki, Maarit. Helsinki: SKS.

Pulkkinen, Matti P. 1991: ”Sodan erotiikka. Bertel Gripenbergin, Mikael Lybeckin ja Ilmari Kiannon kansalaisista-aiheisen tuotannon tarkastelua.” *Miten valehdellaan*. Kirjallisuudentutkijain seuran vuosikirja 45. Toim. Markku Ihonen. Helsinki: SKS.

Pulma, Panu 1997: Kerjuuluvasta perhekuntoutukseen. *Suomen lastensuojelun historia*. Helsinki: Lastensuojelun keskusliitto.

Tikka, Marko 2004: *Kenttäoikeudet. Välittömät rankaisutoimet Suomen sisällissodassa 1918*. Bibliotheca historica 90. Helsinki:SKS.

Varpio, Yrjö 1980: ”Kaunokirjallisuus ja historia”. Teoksessa *Historian arkikäyttö*. Toim. Kari Immonen. Turun yliopiston historian laitoksen julkaisuja; 7.

Vasara, Erkki 1998: Suojeluskuntajärjestön valistus-, urheilu- ja poikatoiminta. *Raja railona. Näkökulmia suojeluskuntiin*. Toim. Risto Alapuro. Helsinki: WSOY.

Westerlund, Lars 2004a: Esipuhe. –*Sotaoloissa vuosina 1914-22 surmansa saaneet*. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 10/2004. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia.

Westerlund, Lars 2004b: Vuonna 1918 sotaoloissa menehtyneet 0-17-vuotiaat. –*Sotaoloissa vuosina 1914-22 surmansa saaneet*. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 10/2004. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia.

White, Hayden 1987: *The Content of the Form*. Baltimore:

Ylikangas, Heikki 1993: *Tie Tampereelle*. Helsinki: WSOY.

Liitteet:

Liite 1:

Taulukko 95. Vuoden 1918 sodassa surmansa saaneet 0-17-vuotiaat iän mukaan

Ikä	Lukumäärä (n)
0	14
1	3
2	3
3	8
4	6
5	2
6	5
7	2
8	9
9	9
10	13
11	6
12	11
13	15
14	53
15	178
16	517
17	1045
Yhteensä	1899

(Westerlund 2004b, 195.)

Liite 2:

Taulukko 96. Asetta kantaneet 0-17-vuotiaat

	0-17-vuotiaat	
	Lukumäärä (n)	Osuus (%)
Aseenkanto		
Kantoi asetta	1051	55
Ei kantanut asetta	94	5
Ei tietoa	754	40
Yhteensä	1899	100

(Westerlund 2004b, 196.)

Liite 3:

Taulukko 97. Vuoden 1918 sodassa menehtyneiden 0-13-vuotiaiden kuolintavat

Kuolintapa	Lukumäärä (n)
Vahingonlaukaukset ja harhaluodit	18
Sodan aiheuttama sairaus	14
Kuollut vankileirillä	10
Räjähdysonnettomuudet ja tapaturmat	9
Murhattu	8
Haavoittuneena kuollut	7
Ammuttu	6
Kaatunut	5
Kadonnut	5
Kranaatinräjähdys	5
Saanut surmansa	4
Miinaräjähdys	4
Tuntematon	3
Kuollut pakomatalla	2
Kuollut pommituksissa	1
Kuollut nälkään	1
Mestattu	1
Sairaus	1
Onnettomuus	1
Epäselvä ampumistapaus	1
Yhteensä	106

(Westerlund 2004b, 197.)

Liite 4:

Taulukko 98. Vuoden 1918 sodassa menehtyneiden 14-17-vuotiaiden kuolintavat

Kuolintapa	Lukumäärä (n)
Kaatunut	545
Kuollut vankileirillä	345
Kuollut sairauteen vankileirillä	234
Murhattu	114
Mestattu	103
Haavoittuneena kuollut	88
Kadonnut	87
Kuollut vankileiriltä vapauduttuaan	41
Ammuttu	37
Kuollut nälkään vankileirillä	33
Julistettu kuolleeksi	22
Vahingonlaukaukset ja harhaluodit	21
Kuollut kapinassa, surmattu	8
Teloitettu	8
Sairaus	4
Kuolemanrangaistus	2
Ammuttu karkumatkalla	2
Muut kuolintavat	99
Yhteensä	1793

(Westerlund 2004b, 198.)